

სოლომონ დოდაშვილი

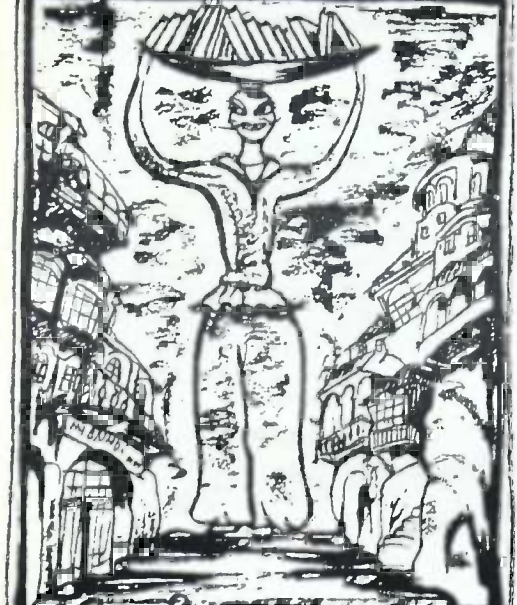
ფობიკა

სახელგამი
პოლიგლიგსექტორი
1949

Handwritten red ink markings, including a large flourish and the date 1949.

ကမ္ဘာ့ဝန်ထမ်းအဖွဲ့

မိမိတို့အတွက်

სოლომონ დოდაშვილი

ფილოსოფიის კუხსი

ნაწილი პირველი

4154

ლოზიკა

თარგმანი პ. ზ. იაშვილისა

ა. ქუთელიას
რედაქციითა და წინასიტყვაობით

სოლომონ დოდაშვილი და მისი «ლოგიკა»

სოლომონ ივანეს-ძე დოდაშვილს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის განვითარებაში XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოში. იგი ერთ-ერთი პირველი განმანათლებელია, თავისი დროის გამოჩენილი მოაზროვნე და ფილოსოფოსი. რაზნოჩინელი სოლომონ დოდაშვილი პირველი იყო იმ მოწინავე ახალგაზრდათაგან, რომელთაც რუსეთთან საქართველოს შეერთების შემდეგ თავიანთი ცოდნის შესავსებად და განსავითარებლად რუსეთის ცენტრს მიაშურეს. ის პირველი იმ ქართველთაგანია, პეტერბურგის უნივერსიტეტი რომ დაამთავრეს.

ს. დოდაშვილის პეტერბურგში სწავლის პერიოდი (1824 — 1827 წ.წ.) აღინიშნა ისეთი მნიშვნელოვანი მოვლენით, როგორც იყო დეკაბრისტების ცნობილი გამოსვლა სენატის მოედანზე. ს. დოდაშვილი, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, დეკაბრისტებთან დაკავშირებული იყო არა მარტო ტერიტორიულად, არამედ იდეურ-პოლიტიკურადაც. ამ მხრივ ფრიად საყურადღებოა, რომ დოდაშვილმა პეტერბურგში გადაიწერა დეკაბრისტ რილეევის წერილი, რომელიც ამ უკანასკნელმა მისწერა თავის ცოლს, სიკვდილით დასჯის წინდლით. ეს წერილი დოდაშვილმა თბილისში ჩამოიტანა და ინახავდა დაპატიმრებამდე, რაც მოჰყვა რუსეთის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ 1832 წლის შეთქმულებაში მის მონაწილეობას. პეტერბურგში ხდება. დოდაშვილის არა მარტო დემოკრატიული

და რესპუბლიკური იდეების ჩამოყალიბება, არამედ მის გულში მტკიცედ ჩაისახება თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლის იდეა, თავისი სამშობლოს ნაციონალური განთავისუფლებისა და რესპუბლიკურ ყაიდაზე გარდაქმნის იდეა.

ს. დოდაშვილის «ლოგიკა», რომელიც 1827 წელს გამოვიდა პეტერბურგში, მის მიერ უნივერსიტეტის კურსის დამთავრების შემდეგ, ფილოსოფიისა და ლოგიკის იმდროინდელ ლიტერატურაში მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო, როგორც ამას მოწმობს მაშინდელი გამოხმაურებანი. ამიტომ დოდაშვილის ცხოვრების, პოლიტიკური და ფილოსოფიური მოღვაწეობის შესწავლის მნიშვნელობა მარტო საქართველოთი არ შემოიფარგლება; იგი მნიშვნელოვანია აგრეთვე რუსეთისთვისაც.

I

სოლომონ ივანეს-ძე დოდაშვილი დაიბადა 1805 წლის 17 მაისს სოფელ მალაროში (აქედან წარმოსდგება მისი ფსევდონიმიც — მალაროელი — Магарский) სიღნაღის მახლობლად. მამა მისი წარმოშობით იყო გლეხი, მრევლის მღვდელი. 1817 წელს სოლომონი მიაბარეს ბოდბის მონასტრის სკოლაში, ხოლო ერთი წლის შემდეგ, 1818 წელს, იგი გადავიდა სიღნაღის სასულიერო სასწავლო სასწავლებელში, რომელიც მან 1820 წელს წარჩინებით დაამთავრა. სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ სოლომონ დოდაშვილი, როგორც კარგი მოწაფე, გადაგზავნეს თბილისის სამაზრო სასულიერო სემინარიაში გამოცდების დასაჭერად და ჩასარიცხად.

სოლომონმა გამოცდები კარგად ჩააბარა, და 1820 წლის 15 სექტემბერს იგი ჩარიცხეს თბილისის სამაზრო სასულიერო სემინარიაში. აქ დოდაშვილთან ერთად სწავლობდა აგრეთვე პლატონ იოსელიანი, რომელიც სოლომონზე რამდენიმე წლით უმცროსი იყო.

სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ საჯარო გამოცდებზე სოლომონ დოდაშვილმა, როგორც ეს უწყისიდან ჩანს, ასეთი ნიშნები მიიღო: ქართული ენიდან რუსულ ენაზე თარგმანი — ფრიადი, საღვთო სჯული — ფრიად კარგი, ატითმე-

ტიკის პირველი და მეორე ნაწილი — ფრიადი, საღვთო ისტორია — ფრიადი, რუსული ენის გრამატიკა — ფრიადი¹.

სამაზრო სასულიერო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ ს. დოდაშვილი გადაყვანილ იქნა თბილისის სასულიერო სემინარიის პირველ სარიტორო კლასში. სოლომონმა აქ დაახლოებით ერთ წელს ისწავლა. 1822 წლის 8 მარტს სემინარიის გამგეობამ განიხილა სიღნაღის სასწავლებლის ზედამხედველის თანამდებობის აღმსრულებლის მოხსენება რუსული გრამატიკის მასწავლებლის უვარგისობისა და მისი სხვა მასწავლებლით შეცვლის შესახებ. გამგეობამ მიიღო გადაწყვეტილება უვარგისი მასწავლებლის განთავისუფლების შესახებ და მის ადგილზე წამოაყენა სემინარიის საუკეთესო მოწაფე სოლომონ დოდაშვილი. გამგეობამ დოდაშვილს წარჩინების ატესტაცია მისცა. საბჭოს მიერ მიცემულ ატესტაციაში ნათქვამი იყო: «სწავლობდა სემინარიაში: საღვთო სჯულს, რუსულ და ქართულ გრამატიკას, მოკლე საღვთო ისტორიას, არითმეტიკის 1 და 2 ნაწილს, გეოგრაფიას, ისტორიულ მეცნიერებებს, სიტყვიერებასა და რუსულ ენას, ფრიად წარჩინებით»².

16 მარტს სემინარიის გამგეობამ ასეთი დადგენილება გამოიტანა: «დაუყოვნებლივ გაიგზავნოს ახალდანიშნული მასწავლებელი სოლომონ დოდაშვილი სიღნაღის სამრევლო სასწავლებელში თანამდებობაზე და მიეცეს წერილობითი ბრძანება ზედამხედველის თანამდებობის განმგებელს მასწავლებელს ილარიონ დობრომისლოვს, 1-ლი, ბრძანების მიღებისთანავე დაუყოვნებლივ განთავისუფლდეს მასწავლებელი დავით ისააკოვი თანამდებობიდან უატესტატოდ, გაეგზავნოს იგი სემინარიის გამგეობას მისი, ისააკოვის, ყოვლად უსამღვდელოეს ეგზარქოსთან წარსადგენად, მე-2, შეყვანილ იქნას ახალდანიშნული სოლომონ დოდაშვილი იქაური სამრევლო სასწავლებლის უმაღლეს განყოფილებაში ყველა საგ-

¹ საქ. სსრ ც. ს. ი. ა., ფ. 440/112, საქმე 5, ფურც. 212 — 213.

² საქ. სსრ ც. ს. ი. ა., ფ. 440/112, საქმე 6, ფურც. 7; საქმე 8, ფურც. 227 — 228.

ნის სწავლებისათვის მისდამი მიკუთვნებულ კლასში, მე-3, დაენიშნოს მას, დოდაშვილს იგივე ჯამაგირი, რაც ჰქონდა ისააკოვსაც, 120 მანეთი წელიწადში, ამ წლის 15 მარტიდან, ამის შესრულების შემდეგ შემოხსენებული დოდაშვილი ამორიცხულ იქნას სემინარიის მოსწავლეთა სიიდან»¹.

მაგრამ სამასწავლებლო მუშაობას სიღნაღის სამრევლო სასულიერო სასწავლებელში არ შეეძლო დაეკმაყოფილებინა ნიჭიერი სოლომონი, რომელიც უფრო ფართო სამოქალაქო და სამეცნიერო მოღვაწეობისაკენ ისწრაფოდა. სასწავლო წლის დამთავრებისთანავე, 1823 წლის 12 ივლისს, მას თბილისის სასულიერო სემინარიაში შეაქვეს თხოვნა, რათა განთავისუფლებულ იქნას სამასწავლებლო მოღვაწეობიდან და მისცენ მას ატესტატი. ამასთანავე თავის თხოვნას ის ასაბუთებს უფრო ფართო, თავისი უნარის შესაფერი, მოღვაწეობის სურვილით. «მე ვგრძნობ, რომ არ ძალმიძს ვასწავლო სასწავლებლებში ოდესმე უმღალესი საგნები და მეჭიროს ამჟამად ჩემთვის ხელსაყრელი ადგილი, ამიტომ იძულებულად ჩავთვალე ჩემი თავი გამოვძებნო სხვა ისეთი თანამდებობა, რომელიც ჩემი უნარის შესაფერი იქნებოდა და რომლითაც ადრევე, სანამ ასაკი ნებას მაძლევს, შევძლებდი ცოდნის შეძენას; ამიტომ უმორჩილესად ვთხოვ ტფილისის სემინარიის გამგეობას სულ გამათავისუფლოს მასწავლებლის თანამდებობიდან და მომცეს ატესტატი, რაც მოწმობს ჩემს ყოფაქცევას და წარმატებას იმ მეცნიერებებში, რომელთაც თბილისის სასულიერო სემინარიაში გავდიოდი»².

19 ივლისს ს. დოდაშვილმა საქართველოს ეგზარქოსს წარუდგინა თხოვნა მასწავლებლის თანამდებობიდან და სასულიერო წოდებიდან განთავისუფლების შესახებ³.

27 ივლისს თბილისის სასულიერო სემინარიის გამგეობამ სიღნაღის სასწავლებლის ზედამხედველის თანამდებობის განმგებელს წერილობით უბრძანა: «თქვენდამი რწმუნებულ

¹ საქ. სსრ ც. ს. ი. ა., ფ. 440/112, საქმე 6, ფურც. 11; საქმე 8, ფურც. 229.

² საქ. სსრ ც. ს. ი. ა., საქმე 10, ფურც. 284.

³ იქვე, საქმე 10, ფურც. 275.

სასწავლებელში მასწავლებელი სოლომონ დოდაშვილი მის მიერ შემოტანილი თხოვნის გამო სრულიად განთავისუფლებულია მისი ყოვლად სამღვდელოების რეზოლუციის თანახმად მასწავლებლის თანამდებობიდან და სასულიერო უწყებიდან»¹.

მასწავლებლის თანამდებობიდან და სასულიერო უწყებიდან განთავისუფლების შემდეგ ს. დოდაშვილი ცდილობდა სამხედრო უწყებაში შესულიყო, მაგრამ ვერ მოახერხა. რაკი ოჯახური გარემოებების გამო, როგორც ის თვითონ ამბობს, სამხედრო უწყებაში ვერ მოეწყო, ამიტომ იგი ცდილობს სამოქალაქო სამსახურში შევიდეს. ამას მოწმობს ს. დოდაშვილის მიერ 1823 წლის 9 ნოემბერს თბილისის სასულიერო სემინარიის გამგეობაში შეტანილი თხოვნა, სადაც ის თხოულობს მისცენ ატესტატის პირი, რაც მისთვის აუცილებელია სამოქალაქო სამსახურში მოსაწყობად. ამ თხოვნაში დოდაშვილი წერს: «...მე სურვილი მქონდა სამხედრო სამსახურში მოეწყობილიყავი და ატესტატი თხოვნით წარვადგინე, მაგრამ შემდეგ ოჯახური გარემოებების გამო ამ სურვილზე ხელი ავიდე, ხოლო ჩემს მიერ მიღებული ატესტატი სამხედრო უფროსობას უჭირავს, მაშინ როდესაც იგი მე უადრესად მჭირდება სამოქალაქო უფროსობაში ადგილის საშოვნელად. ამიტომ უმორჩილესად ვთხოვ თბილისის სემინარიის გამგეობას ნუ დამტოვებს ამ უკიდურეს გაჭირვებაში, მოწყალება მოიღოს და მომცეს ატესტატის პირი»².

12 ნოემბერს ს. დოდაშვილმა მიიღო ატესტატის პირი, მაგრამ ცოდნას მოწყურებულ ჭაბუკს იმდენად სამოქალაქო სამსახური არ იზიდავდა, რამდენადაც მეცნიერების დაუფლება. ამ მიზნით მან მტკიცედ გადაწყვიტა პეტერბურგს გამგზავრება.

შორეულ პეტერბურგს წასვლა ს. დოდაშვილის დროს, რა თქმა უნდა, ადვილი საქმე არ იყო. გზაზე, გარდა ეკონომიური პირობებისა, მთელი რიგი სხვა მიზეზებიც ეღობებოდა:

¹ საქ. სსრ ც. ს. ი. ა., საქმე 10, ფურც. 285.

² იქვე.

აი რას ვკითხულობთ სოლომონ დოდაშვილზე გაზეთ «კავკაზ-ზის» 1856. წ. № 48-ში მოთავსებულ მოგონებაში, რომელიც, ალბათ, პ. იოსელიანს ეკუთვნის:

«თავის ნიჭს დოდაშვილი თანდათან ავითარებდა წიგნების კითხვით; მაგრამ მეტისმეტად შეზღუდული აღზრდა ვერ აკმაყოფილებდა მის სულს, რომელიც უმაღლეს მისწრაფებათა სისასვისაგან დუღდა. საკუთარმა შეგნებამ, საკუთარმა ძალღონემ აქაც უშველა მას: მან მოისურვა როგორმე ჩრდილოეთის დედაქალაქში მოხვედრილიყო უნივერსიტეტში შესასვლელად. მაგრამ ამ კეთილშობილი მიზნის განხორციელება მცირე სიძნელეებთან როდი იყო დაკავშირებული. შვილის რუსეთს გაგზავნა მაშინდელი შეხედულების თანახმად ნიშნავდა მასთან სამუდამო განშორებას, მის დაკარგვას. «ის თავისიანებთან აღარ იქნება, სწავლის დამთავრების შემდეგ მას სამსახურში, ღმერთმა უწყის, საით გაგზავნიან» — აი როგორ მსჯელობდა მაშინ ქართველთა და საერთოდ ადგილობრივ მცხოვრებთა დიდი ნაწილი. ნათესავები და მთელი სოფელი ძალზე უსაყვედურებდნენ მოხუც მამას იმის გამო, რომ ის მათ სავსებით არ ეთანხმებოდა ამ მხრივ. მისი მდგომარეობა ისეთი იყო, რომ არ იცოდა რა გადაეწყვიტა. ლოგიკის მომავალი ავტორის საბედნიეროდ, სიღნაღში მაშინ ცხოვრობდა მიტროპოლიტი იოანე ბოდბელი; ამ... განათლების ქომავმა, როგორც კი სოლომონს ნიჭი შენიშნა, მის მამას ურჩია — შვილისათვის არ მოესპო უკეთესი ხვედრი მომავლისა, და თავს იდგა მისი სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტში გაგზავნა. მაშინ მღვდელმა უყოყმანოდ განაცხადა თავისი თანხმობა.

1824 წელს სოლომონი სულ ადვილად შევიდა უნივერსიტეტში, რადგან საამისოდ კარგად იყო მომზადებული. ცოდნის ამ უმაღლეს საკურთხეველში მან გაორკეცებული გულმოდგინებით იწყო სწავლა, მთელი დღეები ოთახში იყო ხოლმე ჩაკეტილი. მან განსაკუთრებით კარგად შეისწავლა ფილოსოფიური მეცნიერებანი. ლათინური და ბერძნული ენების გარდა, კარგად იცოდა ახალი ენები, ფრანგული და გერმანული, რომლებზეც თავისუფლად კითხულობდა».

პეტერბურგს ს. დოდაშვილი 1824 წლის ივლისში გაემგზავრა; ჯიბეში ედო 18 ვერცხლის მანეთი და გიორგი ავალიშვილის სარეკომენდაციო წერილი ცნობილ მოღვაწესთან, იონა ხელაშვილთან.

იონა ხელაშვილის დახმარებით სოლომონ დოდაშვილი შევიდა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ-იურიდიულ ფაკულტეტზე. იონა ხელაშვილმა, დაინახა რა ახალგაზრდა სოლომონის განსაკუთრებული ნიჭი, უნარი, სიბეჯითე და შრომა-გარჯის სიყვარული, მისი აღზრდა მთლიანად თვითონ იკისრა, არ ზოგავდა ამისთვის არც ძალღონეს და არც საშუალებას. ი. ხელაშვილი სოლომონს თავის სულიერ შვილად თვლიდა და განსაკუთრებული როლი შეასრულა არა მარტო მის მიერ საუნივერსიტეტო განათლების მიღებაში, არამედ მთელ მის შემდგომ მეცნიერულსა და საგანმანათლებლო მოღვაწეობაშიც. სოლომონის პიროვნებას ასეთი სიტყვებით ახასიათებდა იონა ხელაშვილი ს. დოდაშვილის მამისადმი მიწერილ ერთ-ერთ წერილში:

«თქუენი სოლომონ სულით არს ტალანტებიან და მდაბალ და მშვიდ და ზნეობითა პატიოსან და ხარაკტირებითა ნიშატიან, აღთქმათა შინა და სიტყუათა მტკიცე, უტყუვილ, სწავლათა შინა მარჯვე... ერისა მოყუასე, მამულისა სამსახურისა მოსურნე... მცირეთა მეტყველ, მრავალთა კეთილთა სიტყუათა მსმენელ, საჭმელითა მცირეთა კმაყოფილ, სამთურა და სასმენელთა არცალა მომგონებელ, კნინისა ძილის მექონე, წიგნებთა შინა განრთულ, ყამებისა არ წარწყმედილ, ყოვლადთა სიტყუებთა და საქმეთა მარჯუჰედ მსჯელ, მყოზადთა დროთა და საქმეთა და შეხდომათა კეთილ-გულისხმიერ-მსჯელ, რომელი მცირე დროთა შინა ფილოსოფიისა და ლუთისმეტყუელებისა კლასებთა ზე ახდა გასაკვირვად აქაურთაცა და არს შეყვარებულ სწავლასა მთავრობათა დამასწავლებლებთაგან ესევეითარი მამულისა შვილი ჯური სიბრძნისა ვინ მეცნავმან ბრძენმან არ შეიყუაროს, რომელსაც ვალი მოსწვეთს ბაგეებთაგან და მანანა თითებთაგან ქარტებსა ზედა, ჩემი ყოველთანა სულიერი ძე არს ჩემი,

რომელი მკაცრად მეცადინეობს ნებისა ჩემისა აღსრულება-
სა...»

უნივერსიტეტის კურსთან ერთად სოლომონი პირველ ხა-
ნებში იონა ხელაშვილის ხარჯზე პროფესორებთან დამატე-
ბით გაკვეთილებსაც იღებდა. ამავე დროს თვითონ სოლო-
მონი ისევ იონას რეკომენდაციით კვირაში სამჯერ ასწავლი-
და ბაგრატ ბატონიშვილის სამ შვილს. ამგვარმა არაჩვეუ-
ლებრივად ინტენსიურმა მუშაობამ სოლომონისათვის არა-
ხელსაყრელ კლიმატურ პირობებში მისი ჯანმრთელობა შეარ-
ყია. ავადმყოფობა ხშირად მთელი კვირეებით უსპობდა მას
მუშაობის საშუალებას. განსაკუთრებით აწუხებდა მას მხედ-
ველობა, ცუდი სმენა; მაგრამ ის სასოწარკვეთილებას არ ეძ-
ლეოდა, დროს არ აცდენდა და თავის ძალღონეს არა ზოგავ-
და. ამასთანავე იგი ხელმძღვანელობდა და აღფრთოვანებული
იყო არა პირადი კეთილდღეობის ან დიდებისმოყვარული
ინტერესებით, არამედ სამშობლოს სიყვარულით, სამშობ-
ლოს კეთილდღეობის სურვილით. აი რას სწერდა სოლომონი
იონა ხელაშვილს 1826 წლის 14 ნოემბერს:

«სიყვარულმან მამულისამან განმადვიძა, რათა სარგებლად
ამისსა ოდესმე ნებითა განმხმულისათა ვიქმნა სწავლისა გამო
და უხვება მოწყალებისა თქვენისა ქმნილნი ჩემზედა მტკიცედ
გარდაბეჭდვითა დამტკიცებულ არს გონებასა ზედა ჩემსა
აღმოუფხვრელად, რომელი ვიკრეფ სიბრძნესა მამულისა-
თვის... არა თავისა თვისისათვის მხოლოდ, გინა ბედნიერები-
სათვის, ვჰმუშაკობ, არამედ სიყვარულისათვის მამულისა,
რათა ევროპამან ოდესმე ჰსცნას ივერია საშუალობითა წე-
რილთა სარწმუნოთა»¹.

სამშობლოს სიყვარულთან ერთად სოლომონი აღჭურვილი
იყო დიდი პრინციპულობით, სამართლიანობისა და პირადი
ღირსების გრძნობით. მისთვის უცხო იყო ქედისმოხრა დიდ-

¹ მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. 1944. ნაკ-
ვეთი II. სოლომონ დოდაშვილის წერილები. 1825 — 1832. ს. ხუციშვი-
ლის შესავალი წერილითა და შენიშვნებით, თბილისი, 1945, გვ. 74 — 75.
შემდეგში ტექსტში მივუთითებთ მხოლოდ გვერდებს.

გვაროვანისა და ჩინის წინაშე, თუნდაც მეფის შთამომავალ-
თან ჰქონოდა საქმე. ამ მხრივ დამახასიათებელია ერთი ეპი-
ზოდი მისი ბიოგრაფიიდან. ერთხელ, როცა ბაგრატი (რომ-
ლის სამ შვილს სოლომონი ასწავლიდა) თავისი ბავშვის ტი-
რილის გამო სოლომონს არასაკადრისი სიტყვებით მიმართა,
სოლომონმა გადაწყვიტა, რომ იგი პასუხისგებაში მიეცა სე-
ნატის საშუალებით, თანაც მის საქციელს უგუნურება უწო-
და. აი რას სწერდა ამის თაობაზე სოლომონი ი. ხელაშვილს
1827 წლის 16 მარტს:

«წინადადება თქვენი პირველ მოსვლასა შინა ჩემსა სწავ-
ლისათვის ბაგრატი ბატონის შვილის ძეთასა მივიღე და აქა-
მომდე არა დავზოგე ძალისაებრ ჩემისა შრომა და მეცადი-
ნეობა; შემდგომად გამოსვლისა წინასწარისა სადგომისაგან
ცხოვრებასა შინა მათ თანა ჩემსა, შემემთხვია დიდნი ვნება-
ნი, მოუსვენებლობანი და ამათ გამო სნეულებანიცა, რომელ-
ნი ვითმინე აქამომდე, ვითარცა სიტყვით, საქმითა და მრავალს
მოტყუებითა მათგან. თქვენ უწყით, უკეთუ ამათ არა-
რავი იციან, რომელ სწავლასა შინა დიდის კაცისა და მცირისა
ერთნი და იგივეი არიან, ე. ი. ერთად შესარაცხ არიან მასწავ-
ლებისთანა»... (გვ. 80).

ს. დოდაშვილი ჯერ კიდევ უნივერსიტეტის დამთავრებამ-
დე შეუდგა ფილოსოფიის სრული კურსის დამუშავებას. ამ
კურსის პირველი ნაწილი — ლოგიკა დაწერილი იყო უკვე
1827 წლის დამდეგს. თავდაპირველად ავტორი ფიქრობდა
თავისი შრომა გამოეცა ერთსა და იმავე დროს ქართულ და
რუსულ ენაზე. ავტორი სპეციალური წერილითაც კი მიმარ-
თავს გავლენიან პირებს და მათ სთხოვს ხელი მოაწერონ მისი
შრომის ქართულ და რუსულ გამოცემას. მაგრამ შემდეგში,
ზოდესაც ფაკულტეტის დეკანმა წინადადება მისცა სოლო-
მონს თავისი შრომა წარმოედგინა კურსის დამთავრებისა-
თვის, სოლომონმა გადაწყვიტა თავისი ნაწარმოები გამოეცა
ჯერ რუსულ ენაზე, ხოლო შემდეგ — ქართულზე. ამ მიზნით
ის თხოვნით მიმართავს ი. ხელაშვილს:

«მე გუშინ ვჰსცან უნივერსიტეტისაგან, ამ წელსა იქმნება
შემდგომად ეგზემენის შესრულებისა გამოშვება ჩემი სრულ-

ლის ატესტატიითა, დეკანმა მიტხრა დროზედ წარმოადგინე ლოდიკაო, ამისთვის გთხოვ იმეცადინოთ მოსწრაფებით მოძიება წარსაგებელისა, რათა რუსულს ენაზედ ახლა დავაბეჭდინოთ და ქართულზედ შემდგომ მისსა» (გვ. 84).

უნივერსიტეტის დამთავრებისთანავე ს. დოდაშვილი სამშობლოში ბრუნდება. ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ პეტერბურგშივე დაებადა დოდაშვილს მეფის თვითმპყრობელობასთან ბრძოლისა და თავისი სამშობლოს ნაციონალურ-პოლიტიკური ჩაგვრისაგან განთავისუფლების იდეა. ამას მოწმობს ს. დოდაშვილის 1826 წლის 20 დეკემბრის წერილი ფ. კიკნაძისადმი, რომელიც შემდეგში 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთი აქტიური წევრი იყო. ს. დოდაშვილი სწერდა ფ. კიკნაძეს:

«მე მსურდა შეერთება აზნობისა ჩემისა უმეტეს თქვენდამი... ტფილისში მაღალ საკეთილშობილო სასწავლებელი გაიხსნება 1827. უნივერსიტეტის მზრუნველმა წარმადგინა მინისტრთან განათლების უფროსს მასწავლებლად ფილოსოფიისა და რიტორებისა რუსულს ენაზედ, უკეთუ ღმერთი ინებებს, იქნება მინისტრმან წარმგზავნოს ტფილისად, მე კი ჭერეთ არა მსურს წარსვლა; ჩემს კერძო არა სასიამოვნოდ არს თქვენი აქ დაახლოება, მე ვაზნობდი სხვასა რაისამე, და ოდეს მთავრობასთანა სრულ-ვპყოფ, მაშინ ძალმიძ ცნობად თქვენდა, რომელი აწცა მაქვს იგივე და მსურდა თქვენი მყოფობა ამის მიზნისათვის საქართველოსა შინა. არა შესახებელად მისს, სადაც მე მაწესებენ, არამედ სხვა აზნობა არს სარგებელად მამულსა» (გვ. 77 — 78).

პეტერბურგიდან დოდაშვილი გამოვიდა 1827 წლის მაისის შუა რიცხვებში და მოსკოვს ჩავიდა 2 ივნისს. მოსკოვში დოდაშვილს საუბარი. ჰქონდა უფლისწულ ოქრობირთან და მის დასთან, თამართან. მათ დოდაშვილს დარიგება მისცეს — თავისი მოწაფეებისათვის ქართველ უფლისწულთა სიყვარული შთაენერგა. მაგრამ, როგორც შეთქმულების საგამომძიებლო კომისია იძულებული გახდა დაედასტურებინა, «დოდაშვილმა უფლისწულის ეს დავალება არ შეასრულა».

მოსკოვში დოდაშვილს მგზავრობასთან დაკავშირებით რამდენიმე ხანს — დაახლოებით ორ კვირას — მოუხდა შეჩე-

რება. ეს დრო სოლომონმა გამოიყენა გამოჩენილ პოეტთა, მწერალთა და ჟურნალისტთა გასაცნობად იმ მიზნით, რომ პირადი კავშირი და ლიტერატურული თანამშრომლობა დაემყარებინა მათთან. მოსკოვის გამოჩენილმა მწერლებმა და ჟურნალისტებმა სოლომონი კარგად მიიღეს, მას ჟურნალში თანამშრომლობა შესთავაზეს, რაზეც სოლომონმა თანხმობა განაცხადა.

1827 წლის 9 ივნისს სოლომონი მოსკოვიდან ი. ხელაშვილს სწერს პეტერბურგში: «აქაურნი ბრძენნი ვიხილე და შემთხვეულებათა გამომცდელნი, მიმიღეს დიდ ფრიად კეთილად, მთხოვეს მეგობრობა კეთილი და შეერთება მათდამი წერილისა და სხვათა გარემოებითთა. შემთხვევათა თბილისით, რათა ამცნონ საზოგადოობასა ჟურნალსა შინა დაბეჭდითა, ჩემ მიერ აღუთქვი ესე ვითარისა მოქმედება» (გვ. 87).

სამწუხაროდ გამოუზრკვეველია, თუ კერძოდ რომელ გამოჩენილ მწერლებს, პოეტებს და ჟურნალისტებს ესაუბრა სოლომონი, ვინ შესთავაზა მას მეგობრული მიწერ-მოწერის ვაბა და ჟურნალში თანამშრომლობა; მაგრამ საზოგადოდ ხომ ცნობილია იმ დროის გამოჩენილი პოეტები, მწერლები და ჟურნალისტები, და ფაქტი სოლომონის ზოგიერთ მათგანთან ნაცნობობისა, მათ მიერ მიცემული წინადადება თანამშრომლობისა და მეგობრობისა, თავის თავად ბევრი რამის მოქმედი.

უწინარეს ყოვლისა ეს იმას მოწმობს, თუ რა დიდ მეცნიერულ და ლიტერატურულ ფიგურას წარმოადგენდა ახალგაზრდა სოლომონი ჯერ კიდევ უნივერსიტეტის დამთავრებისთანავე. ამაზე მჭერმეტყველურად ლაპარაკობს აგრეთვე ის არაჩვეულებრივი მიღება, რომელიც მოუწყო სოლომონს ხარკოვის უნივერსიტეტის რექტორმა და ქალაქის მთელმა მეცნიერულ-პედაგოგიურმა საზოგადოებრიობამ.

იმის შესახებ, თუ როგორი პატივისცემით მიიღო ახალგაზრდა ს. დოდაშვილი ხარკოვის უნივერსიტეტმა, ამაზე თვით სოლომონს მიუწერია ი. ხელაშვილისათვის, მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს წერილი დაკარგულია. შენახულია მეორე წერილი (1827 წ. 9 ივლისის), რომელიც გვაძლევს წარმოდ-

გენას, თუ როგორი ზეიმით მიიღო დოდაშვილი არა მარტო უნივერსიტეტმა, არამედ აგრეთვე ხარკოვის პედაგოგიურმა და მეცნიერულმა საზოგადოებამ. ამ წერილში სოლომონი სწერს ი. ხელაშვილს: «შემდგომად მიღებისა იმპერატორის ხარკოვის უნივერსიტეტის წევრთაგან (ვითარცა მოგახსენე ხარკოვიდამ მოწერილსა წიგნსა შინა) მეორესა დღესა, შემდგომად შუადღისა, ჟამსა მეოთხესა, იწყო დღესასწაულობა, სლობოდო უკრაინსკის ღიმნაზიასა შინა ხარკოვის ქალაქსა: მუნ მიმითანხმეს უნივერსიტეტისათა...». აქ ახალგაზრდა სოლომონს იმდენად დიდი პატივი მიაგეს, რომ იგი საერთოდ ბუნებით თავდაბალი ადამიანი, დიდად აღელვებულა. «ხოლო მე მამულისათვის, — განაგრძობს სოლომონი, — არა მიმსახურია და არცა ღირს ვარ ესოდენსა მათსა პატივისცემასა, რაოდენიცა რექტორმან ჩემზედ აჩვენა საშუალ საზოგადოებისა და სხუათაცა მუნ ხმისა მქონებელთა: პირველად შესვლისა ჩემისა ზალასა შინა (საკრებულოსა) კარებთან მომეგება ინსპექტორი ღიმნაზიისა; მე ქვემო ყოველთასა შნებავდა ჯდომა, გარნა რექტორმან გარდამიყვანა და თვისთან დამაჯდინა. საზოგადოება იყო დიდ ფრიად მრავალი ორისავე სქესისა». მაგრამ ახალგაზრდა დოდაშვილს ეს შემთხვევაც გამოუწყენებია სამშობლოს სასარგებლოდ. სოლომონ დოდაშვილს ხარკოვის უნივერსიტეტის რექტორისათვის უთხოვნია დახმარება აღმოეჩინა საქართველოსათვის სწავლა-განათლების დარგში. რექტორს აღუთქვამს დახმარება. ამავე წერილში დოდაშვილი ქვემოთ განაგრძობს: «რექტორმან წარმიყვანა კალასკითა სახლად თვისად, მასთან ვიმეტყველე ყოველივე საჭიროება მამულისა ჩვენისა, სწავლისათვის, სხვათა მრავალთა მოთხოვრებათა შორის. სხვათა შორის სიტყვათა მითხრა: ეცადე მამულისა შენისათვის სარგებელად და სახელისა შენისა პატივად, რაისაცა ითხოვ ყოველსავე აღვისრულებდო, მასწავლებელს უნივერსიტეტიდამ გამოგიგზავნიდო, ფრიად მსთხოვა, მე საკუთრად მომწერდეო შენს წერილსა და ყოველთვის შეწევნასა შენსა ვიმეცადინებო აღსრულებად და ღირექტორსაც მოვჰსწერო შენთვის» (გვ. 90 — 91).

საქართველო მაშინ ხარკოვის სასწავლო ოლქში შედიოდა. სამშობლოს კეთილდღეობის სურვილმა განსაზღვრა უეჭველად როგორც ფაქტი იმისა, რომ სოლომონ დოდაშვილმა თავისი «ლოგიკა» ხარკოვის საიმპერატორო უნივერსიტეტისა და მისი სასწავლო ოლქის მზრუნველს უძღვნა, აგრეთვე თვით ხასიათიც ამ მიძღვნისა.

II

4514
თბილისში ს. დოდაშვილი ჩამოვიდა 1827 წლის ივლისის დამდეგს. ჩამოსვლისთანავე დოდაშვილმა ენერგიული ლიტერატურულ-პედაგოგიური და პოლიტიკური მუშაობა გააჩაღა. გიმნაზიაში დოდაშვილი ყოველდღე 8 გაკვეთილს აძლევდა. ასეთი დატვირთვა სოლომონის სუსტი ჯანმრთელობისათვის არც თუ ადვილი საქმე იყო; თანაც იმასაც თუ გავითვალისწინებთ, რომ იგი სხვადასხვა საგნებს ასწავლიდა და ასწავლიდა პირველად. ამგვარ პედაგოგიურ მოღვაწეობასთან ერთად იგი ინტენსიურ მეცნიერულ მუშაობასაც ეწეოდა. განსაკუთრებით ბევრს მუშაობდა იგი ქართული ენის გრამატიკის დამუშავებაზე. თბილისში დაბრუნებიდან რამდენიმე თვის შემდეგ სოლომონი სწერს ი. ხელაშვილს: «აჰა; ქართულის ლიტერატურისათვის ჰსცანით თუ ვითარი ვაწარმოე ცვლილება: 1) ღრამატიკასა შინა: თვით დაწყებითგან ვაწარმოვე განსაზღვრებანი საზოგადონი და მოუმატე ნაკლნი რაოდენიცა ძალმედუა, დაწყებით ბრუნვა განუტევე დამტკიცებითა, რომელ არა-არს საჭირო ცნობისათვის ცვლილებათა ლექსათათა და სხუანი მრავალნი, რომელიცა დაიბეჭდება და მუნ სცნობთ. 2) სიტყვიერებასა შინა უმეტესად, რომელსაცა მივეც შესაბამი სისტემატიკებრი წყობილება და განყოფილება განსაზღვრებითა, უკეთუ ინებოს ღმერთმან და დაიბეჭდა, მაშინ ვჰსცნობთ სარგებლობასა მისსა კეთილმზრახუელნი მკითხუელნი» (გვ. 99 — 100).

ადვილი არ იყო სოლომონისათვის ფართო მეცნიერული და საგანმანათლებლო მუშაობა გაეშალნა. მის ირგვლივ ბევრი არ მოიძებნებოდა ისეთი ადამიანი, რომელიც საზოგადოებრივი ინტერესებისა და მეცნიერების ერთგული ყოფილიყო. უმეტესობა მის ირგვლივ მყოფი ადამიანებისა ნაკლე-

ბად იყო დაინტერესებული მეცნიერული და საზოგადოებრივი საკითხებით. ისინი მხოლოდ პირადი ეგოისტური ინტერესებითა და მიზნებით იყვნენ გატაცებულნი. სოლომონი ამას კარგად ხედავდა და მწვავედ განიცდიდა. 1827 წლის 24 ოქტომბრის წერილში სოლომონი სწერდა ი. ხელაშვილს:

«მე გახლავარ ესე ვითარსა სიმმრგულესა შინა საზოგადოობისასა, სადაცა ვერა რაისა ღირსებასა ვერ ვიხილავ, არა არს მათსა სულსა შინა ჭეშმარიტება, არამედ დანერგილ არს ყოველი ვნება, არა არს მიდრეკა მათ შორის სიბრძნისადმი, არა არს მეცადინეობა, არა არს სიყვარული სწავლისა და სწავლულთა, არამედ ყოველი სიძულვილი და მტერობა, რაი ვჰყო მუნ, სადაცა ვერ მომიძებია არა რაი ღონე და საშვალობა» (გვ. 105).

სოლომონისათვის ძნელი იყო ფართოდ გაეჩაღებია მუშაობა არა თუ საზოგადოებრივი და მეცნიერული მოღვაწეობის ასპარეზზე, არამედ სკოლაშიც კი. სოლომონი უკმაყოფილო იყო არა მარტო მის ირგვლივ მყოფი ოფიციალური საზოგადოებისა, არამედ მოსწავლეთა სწავლისა და სასკოლო საქმის დაყენებისაც. ამავე წერილში სოლომონი წერდა: «სასწავლებელი ჩვენი უწესოსა მდგომარეობასა შინა არს, არავინ მეცადინეობს განვრცელებასა სწავლათასა და დატეხულ არს თვინიერ ყურადღებისა. მე სიმშვიდით გახლავარ, მრავალმა კაცმან იმეცადინა ჩემთან ძვირის შემთხვევა, ხოლო მე უტეებ თვნიერ ყურადღებისა» (გვ. 107).

სოლომონი მოწაფეთა უმრავლესობას იმას უსაყვედურებდა, რომ მათ არ ამოძრავებთ მაღალი გრძნობები და არა აქვთ განვითარებული მისწრაფება ჭეშმარიტი სიკეთისადმი, არა აქვთ მიდრეკილება სწავლისადმი. თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში სოლომონის მოწაფეები იყვნენ თავადთა და აზნაურთა შვილები. სოლომონი აშკარად ხედავდა ამ მოწაფეთა უმრავლესობის ნაკლს, რაც მათი წოდებრივი მდგომარეობისა და შინაურული აღზრდის ბრალი იყო. მათი მთავარი ნაკლი იყო მეტისმეტი ქედმაღლობა, შრომის სიყვარულისა და მოთმინების, მეცნიერებისა და ჭეშმარიტების სიყვარულის უქონლობა. აი რას სწერდა იგი იონა ხელაშვილს

მის შეკითხვაზე თავადთა და აზნაურთა შვილების სწავლის თაობაზე: «წარმოსულთა მაგათ თავადთა და აზნაურთა არა აქუსთ მიღებული სული იგი, რომელიცა მიმიდიეს მე თქუენ მიერ. აქაცა უმრავლესი რიცხვი მათგანნი მიმოდამებებიან იქი-აქა, არა მცნობნი არცა თავისა თვისისა და არცა სოფლისა ანუ არსებისა და ბუნებისა. მოთმინება და სულგრძელება მათთვის, რომელთაცა არა აქუსთ განმრჩეველობა თავისა თვისისა პირუტყვეთაგან და არა უწყიან საგანი თვისნი... ყოველთავე იმათ გუარისა ანუ სქესისა მაქებელთა მიუგოთ ესრეთ: არა გუარითა იქების კაცი, არამედ გონებითად მოქმედებითა ხელოვნად, იგინი უსარგებლო ლექსებითა წარაგებენ ღირსებასა თვისსა და არა რა დაშთებათ, მე ესე ოდენ განშორებულვარ ტრაბახთაგან, ვითარცა ტფილისი პეტერბურხისაგან სივრცითა, ცუდ და უსარგებლო მეტყულებისათვის დრო არა იპოება ჩემ შორისა და არცა მსურს. საგანი ჩემი არს სიბრძნე...» (გვ. 112).

საზოგადოებრივი წრისა და თავისი მუშაობის ადგილის ესოდენ სავალალო მდგომარეობა სოლომონს აპატიისა და უმოქმედობის გრძნობას კი არ უნერგავდა, არამედ მტკიცე სურვილს უქმნიდა, რათა გაეკეთებინა ყველაფერი, რაც კი საჭირო და მისგან დამოკიდებული იყო. რაც უფრო მეტი დრო გადიოდა, მით უფრო ფართოდ და ინტენსიურად შლიდა სოლომონი თავის მოღვაწეობას.

1828 წლის 4 ივლისიდან იწყო გამოსვლა გაზეთმა «ტფილისის უწყებანი» რუსულ და ქართულ ენაზე. ამ გაზეთის კომიტეტში სოლომონი შეყვანილ იქნა თბილისში ჩამოსვლისთანავე. მთელი საორგანიზაციო და სარედაქციო სამუშაო ფაქტიურად სოლომონს დაეკისრა; ის ზრუნავდა სტამბის ორგანიზაციაზეც და გაზეთის გამოშვებაზეც. საკმარისი იყო სოლომონი ავად გამხდარიყო და გაზეთიც აღარ გამოვიდოდა. ასე, მაგალითად, 1828 წელს აგვისტოს პირველ რიცხვებში სოლომონის ავადმყოფობის გამო გაზეთი ორ კვირას არ გამოსულა.

გაზეთი სოლომონს მთელ იმ თავისუფალ დროს ართმევდა, რომელიც სკოლაში მეცადინეობის შემდეგ რჩებოდა. რა-

საკვირველია, ეს ხელს უშლიდა მას მეცნიერული მუშაობა ეწარმოებინა. 1828 წლის 4 აგვისტოს სოლომონი ი. ხელა-შვილს სწერდა: «კომიტეტსა შინა, სამხედრო ლუბერნატორ-მან და მზრუნველმან კომიტეტისამან მარწმუნა საკუთრად მე. გაზეთებისა და ჟურნალებისა გამოცემა, საქმისა ამის გამო არა მაქვს არცა ერთი წამი თავისუფლებითი, არცა ღამე და არცა დღე მოსვენება არა მაქვს, მერწმუნეთ ყოველსა ამას და შემებრალეთ ესოდენისა საქმისათვის, რომელ საკუთარნი: საქმენი ჩემნი და სახლისანი დაშთომილ არიან ჯერეთ, უმეტესად სხუა და სხუანი თხზულებანი ჰმთებიან შეუსრულებელად და დიდად ვჰსწუხვარ» (გვ. 115 — 116).

მაგრამ სოლომონის სწრაფვა მეცნიერული მუშაობისადმი იმდენად ძლიერი და ჩაუქრობელი იყო, რომ ამ პირობებშიც კი იგი წარმატებით ეწეოდა მეცნიერულ მუშაობას. ასე, სოლომონი 21 სექტემბერს იონას ატყობინებს, რომ მან დაამთავრა ქართულ ენაზე რიტორიკა ვრცელი შინაარსით და რუსულ ენაზე გადათარგმნა. ეს სამუშაო მან დამ-დამობით ჩაატარა, ვინაიდან მთელი მისი დღე მთლიანად გადატვირთული იყო სასკოლო მეცადინეობითა და გაზეთის კომიტეტში მუშაობით. თუ რა დიდი დატვირთვა ჰქონდა მას კეთილშობილთა სასწავლებელში, ამაზე თვითონ სოლომონი იმავე წერილში იონას ატყობინებს: «აწინდელი შრომა ჩემი მდგომარეობს შემდგომთა მუხლთა შინა: საკეთილშობილო სასწავლებელსა შინა, ორშაბათს განთიად ორს ჟამს მეხუთეს კლასში გარდაცემ რიტორიკასა — ქართულსა და რუსულსა ენებზედ, მეოთხეში ორს ჟამს ქართულს ღრამატიკასა, ლექსთ-თხზულებასა და მართლწერასა. დაშთომილს დროში ვჰსთხზავ რომელთამე საგანთა, რომელნიცა იქმნებიან ქუემო აღწერილნი. სამშაბათს დილით ორი ჟამი მაქვს მესამეში და ოთხი მეხუთეში ღეოდრაფიისა და რიტორიკისათვის. ოთხშაბათს მესამეში დილით ორი ჟამი დანიშნულის საგნისათვის და ორი ჟამი მეხუთეში სადამოზედ რიტორიკისათვის, ოთხშაბათს მესამეში დილით ორი ჟამი დანიშნულის საგნისათვის და ორი ჟამი მეხუთეში სადამოზედ რიტორიკისათვის, ხუთშაბათს ორ-ორი ჟამი 3, 4, 5 და 6 კლასებში ღეოდრაფიისათვის. პა-

რასკევს ეგრეთვე ორ-ორი უამი 3, 4, 5 და მეექვსეში რიტორიკისა და ლოდიკისათვის. გარდა ამათს, ოთხშაბათს და შაბათს კომიტეტში ვსაქმობ, დაშთომილს უამებში და ღამით, თხზულებასა შინა ვატარებ დროსა, ესე იგი, ქართული რიტორიკა სრულ ვჰყავ ქართულსა ენასა ზედა და ვჰთარგმნი რუსულად» (გვ. 120).

1828 წლის 4 აგვისტოს სოლომონმა ჯვარი დაიწერა გუბერნიის გადამდგარი ინჟენერ-არქიტექტორის ბორინკინის შვილობილზე, ელენე კობიაშვილზე. ელენეს რუსული აღზრდა ჰქონდა მიღებული, მაგრამ მან კარგად იცოდა ქართული ენა და საკმაოდ განათლებული ქალი იყო. სოლომონს სამი შვილი ჰყავდა.

ჯერ კიდევ ცოლის შერთვამდე სოლომონი თავის სახლში ინახავდა და არჩენდა რამდენიმე ნათესავსა და ნაცნობს აღსაზრდელად და განათლების მისაღებად. თუმცა სოლომონი სწერდა კიდევაც, რომ ფილოსოფიურად ვცხოვრობო, მაგრამ მისი ოჯახი თბილისში ჩამოსვლის დღიდანვე ყოველთვის 8 — 9 და ხანდახან 10 სულისაგანაც შესდგებოდა. მატერიალურად ის იმდენად შევიწროებული იყო, რომ, როგორც თვითონ აღნიშნავს, იძულებული ხდებოდა წინასწარ აეღო თავისი ჯამაგირი ოჯახის გამოსაკვებად. იგი შევიწროებული იყო აგრეთვე იმის გამოც, რომ არ ჰქონდა შესაფერი ბინა.

სოლომონის იმ მეცნიერული მუშაობის მოცულობაზე, რომელსაც იგი ეწეოდა 21½ წლის განმავლობაში, თბილისში ჩამოსვლის დღიდან, 1829 წლის დამლევამდე, წარმოდგენას იძლევა მისი 1829 წლის 28 დეკემბრის წერილი იონასადმი. ამ წერილში სოლომონი სწერს: «აჰა, მამაო საყუარელო! რიცხვნი მოქმედებათა ჩემთანი:

- 1) შევადგინე ქართული დრამატიკა სასწავლებლისათვის.
- 2) სრულყავ რიტორიკა ქართულსავე ენასა ზედა.
- 3) ვჰსთარგმნე, რწმუნებისამებრ მთავრობისა სჯული ვალდებულებანი სასამართლოებისნი.
- 4) ვსთარგმნე ბრძანებითა მთავრობისათა ცხენის სრბოლისათვის წიგნი.

5) შევადრგინე რეესტრი ქართულის წიგნებისა რიცხვით ექვსასადმდე: ვისგან, სადა და ოდეს! და თვითეული რას იპყრობს თვის შორის.

6) შევადრგინე სხუადასხუანი ზნეობითნი ნაწყვეტობანი (ოტრიევი), შესხმანი, ავთრათნი და სხუანი.

7) შევადრგინე მოკლედ ფილოსოფიისა ძალნი საზღვრეობითა და განყოფილებითა მისითა.

8) ისტორიული აღწერა ვიწყე რომელთამე მწერალთა და რომელიმე სრულ ვყავ.

ესენი არიან შინაურნი გონებისა ჩემისა შრომანი, წარსულისა დროისანი და მომავალნი ღმერთმან უწყის» (გვ. 138).

აქ ჩამოთვლილი ნაშრომებიდან ჩვენ ვიცით მხოლოდ გრამატიკა. გრამატიკა, როგორც იონასადმი მიწერილი 1829 წლის 15 აგვისტოს წერილიდან ჩანს, 1829 წლის აგვისტოში დაამთავრა და რუსულ ენაზეც თვითონვე გადათარგმნა. ქართულ ენაზე გრამატიკა გამოვიდა 1830 წელს, ხოლო რუსული თარგმანი ცნობილი არ არის. გრამატიკა დაწერილი იყო გიმნაზიისათვის და მით სწავლობდა დედა-ენას ახალგაზრდა ნიკოლოზ ბარათაშვილი, რომლის ინტელექტუალურ განვითარებაზე სოლომონმა დიდი გავლენა მოახდინა.

სხვა ნაშრომთა შორის არ არის ნაპოვნი არც რიტორიკა, რომელიც სოლომონმა ჯერ კიდევ 1828 წ. სექტემბერში დაამთავრა. მაგრამ იონასადმი მიწერილ, 1828 წ. 21 სექტემბრის წერილში დაკუთვლია მისი რიტორიკის საკმაოდ დაწვრილებითი შინაარსი.

«სისტემა მისი არს შემდგომი: შეყვანებასა შინა რიტორიკისასა არს განსაზღვრება სიტყვიერებისა, განყოფა მისი, განსაზღვრება რიტორიკისა, დამტკიცება, რომელ არს სწავლა და არა ხელოვნება, განსხვავება ძუელისა და ახლისა რიტორიკისა, საგანი რიტორიკისა ანუ დასასრული საჭირონი თვისებანი ორატორისანი, შესაწევნელნი სწავლანი მისნი, განსხვავება რიტორიკისა და პიტიკისა, სარგებლობა მისი, ისტორია მისი და განყოფა ამასთან წინადადებათათვის, გავრცელებისათვის მათისა, პერიოდთა და ხრიითათვის.

2. პირველი ნაწილი რიტორიკისა — პოენისათვის, მეორე ნაწილი განკარგვისათვის და მესამე გამოღებისა ანუ ფრაზისათვის, ესე იგი თვისებისათვის ფრაზისა, ტროპთა და ფილურათათვის, რომელთათვის, რომელთა შინაცა იპყრობიან საზოგადონი კანონნი პროზაიკებრთა თხზულებათანი.

3. საკუთარნი კანონნი სხუა და სხუათა თხზულებათანი: ავთრაათათვის, საუბრობათათვის, შესხმათათვის და სხუათა» (გვ. 120 — 121).

1832 წლის იანვარში ს. დოდაშვილმა დაიწყო მის მიერ დაარსებული ქართული გაზეთის «ტფილისის უწყებანის» ლიტერატურული დამატების გამოცემა — «სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი». შემდეგში შეთქმულების საგამომძიებლო კომისიამ ს. დოდაშვილს ოფიციალურად წაუყენა ბრალდება, რომ იგი «ბოროტგამზრახველთა წინადადებით შეუდგა გაზეთის გამოცემას ქართულ ენაზე იმ მიზნით, რომ მასში მოეთავსებინა თავისუფალი თხზულებები ადამიანთა გონების აჯანყებისათვის მოსამზადებლად». გაზეთს დიდხანს არსებობა არ ეწერა: სულ ხუთი ნომერი დაიბეჭდა. უკანასკნელი ნომერი 1832 წლის მარტში გამოვიდა.

ყოველი ნომრის ყველა მთავარი სტატია დაწერილია თვით დოდაშვილის მიერ. ამ სტატიებიდან უნდა აღინიშნოს: 1) «მოკლე განხილვა ქართულისა ლიტერატურისა (ანუ სიტყვიერებისა)» (№№ 1 და 2), 2) «მეფობა ირაკლისა მეორისა» (№№ 3 და 4), 3) «წერილი ს. პეტერბურლიდან ტფილისს ქმასთან» და «პასუხი ტფილისიდან» (№ 2). გარდა ლიტერატურულ-ისტორიული და პუბლიცისტური სტატიებისა, დოდაშვილი გაზეთში ათავსებდა თავის ორიგინალურ მხატვრულ ნაწარმოებებს და თარგმანებს. მე-4 და მე-5 ნომრებში დაბეჭდილია მისი ორიგინალური მოთხრობა «ელენა», ხოლო № 1-ში თარგმანი მოთხრობისა «ჟინვერა».

ამ წერილების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ დოდაშვილი იყო განმანათლებელი. განათლებაში ხედავდა იგი ყოველგვარი საზოგადოების კეთილმდგომარეობის უმტკიცეს და უსაიმედოეს საფუძველს. თავის

გაზეთში დოდაშვილი წერდა: «განათლება არს უუმტკიცესი და უუსაიმედოესი საფუძველი კეთილმდგომარეობისა ყოვლისა საზოგადოებისა; ყოველმან უწყის, რომელ საზოგადოება, შემდგარი კეთილზრდილთა წევრთაგან, შეიქმნების გაწმენდილს წყაროდ საერთო კეთილმოქმედებათა, დიდებისა და შემძლებლობისა»¹. ხედავდა რა განათლებაში ყოველგვარი საზოგადოების პროგრესის საფუძველს, დოდაშვილი განათლებას მოითხოვდა ხალხის მთელი მასისათვის და არა მარტო პრივილეგირებულ და შეძლებულ წოდებათათვის. განათლებამ, მისი აზრით, უნდა უზრუნველჰყოფს ყველა წოდების კეთილდღეობა. «ერთი სიტყვით გითხრა, — ასკენის ს. დოდაშვილი, — აწინდელსა განსვენებისა მდგომარეობისა შინა მამულისა ჩვენისასა ყოველმან კაცმან მიაქცია ყურადღება განათლებასა ზედა, მამასადამე, ყოველი წოდება, ყოველი მდგომარეობა უნდა მოელოდეს, რომელ მათ ეყოლებათ კაცთმოყვარენი, სარწმუნონი და ერთგულნი თანამშრომელნი, შემწენი და მფარველნი».

რაზნოჩინელი დოდაშვილი საერთოდ არ ცნობდა ადამიანთა წოდებრივ დაყოფას. იგი აღიარებდა ადამიანთა თანასწორობას. «სწავლასა შინა დიდ კაცისა და მცირისა ერთნი და იგივეი არიან», — ამბობს ს. დოდაშვილი. იგი რისხვით გამოდიოდა ქედმაღალ თავადთა და აზნაურთა წინააღმდეგ, რომელნიც უსაზღვროდ ყოყოჩობდნენ თავიანთი გვარითა და წარმოშობით. წარმოშობასა და გვარში კი არაა ადამიანის სიდიადე, არამედ მის ცოდნასა და გონიერებაში. ს. დოდაშვილი წერდა: «ყოველთავე იმათ გუარისა ანუ სქესისა მაქებელთა მიუგოთ ესრეთ: არა გუარითა იქების კაცი, არამედ გონებითად მოქმედებითა ზელოვნად».

ს. დოდაშვილი განსაკუთრებით ხაზს უსვამდა განათლების მნიშვნელობას საქართველოსთვის, საქართველოს განათლებაში ხედავდა იგი ნაციონალური და პოლიტიკური ჩაგვრისაგან განთავისუფლების პირობას. ამიტომ ის განსაკუთრებით

¹ სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი, № 2.

ზაზს უსვამდა განათლების მნიშვნელობას საქართველოსთვის. განათლება გულისა და გონებისა, ამბობდა იგი, ჩვენი ბედნიერების საწყისია. განათლება სიკეთეა სამშობლოსი. ამიტომაც ს. დოდაშვილი დაუღალავი ენერგიით მოუწოდებდა ახალგაზრდობას სწავლისა და განათლებისაკენ, უნერგავდა მათ იმ აზრს, რომ «მამული ჩვენი განათლებისაგან მოელის ბედნიერებასა». ამიტომ სოლომონი განსაკუთრებულ ამოცანას აყენებდა ქართველ მეცნიერთა წინაშე. ჯერ კიდევ 1828 წელს, 6 ივნისს კეთილშობილთა სასწავლებლის მოწაფეთა საჯაროდ გამოცდის შემდეგ წარმოთქმულ სიტყვაში ის ლაპარაკობდა: «მეცნიერნი აწ ვალდებულ არიან ყოვლითა უაღრესობითა მათითა აღიყვანონ ერი ჩვენი პირისპირ სხვათა ერთა მხოლოთა ოდენ სწავლათა მიერ»¹.

სამშობლოს უსაზღვრო სიყვარული, სურვილი იმისა, რომ სასარგებლო ყოფილიყო მამულისათვის, თვით სოლომონს აღუძრავდა ძლიერ მისწრაფებას, — როგორც ამას თვითონაც აღიარებს ერთ კერძო წერილში, — დაუცხრომელი სწავლისაკენ, განათლებისაკენ.

ეგვევ სიყვარული აღაფრთოვანებდა და განამრავლებდა მის ძალღონეს ინტენსიურ საგანმანათლებლო მუშაობაში, რომელიც მან გააჩალა როგორც პედაგოგმა და მეცნიერმა, რედაქტორმა და გამომცემელმა.

ს. დოდაშვილი, როგორც გამოჩენილი პატრიოტი, ღრმა მცოდნე და მხურვალე პროპაგანდისტი იყო მდიდარი და მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურისა. ამ მხრივ ძალიან საინტერესოა მისი ნაშრომი «მოკლე განხილვა ქართულისა ლიტერატურისა ანუ სიტყვიერებისა», რომელიც პირველად მოთავსებული იყო ჟურნალში «სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი» № 1 და № 2-ში².

¹ გაზ. «ივერია», № 227, 1887 წ.

² ეს სტატია დაბეჭდილი იყო დამატების სახით ა. ჟარი დე-მანსის წიგნის რუსულ თარგმანში: «История древних и новых литератур, наук и изящных искусств», რომელიც მოსკოვში გამოვიდა 1832 წ. 1836 წ. ეს სტატია მოთავსებული იყო გიმნაზიის ჟურნალში «Цветок Тифлисской Гимназии»-ს № 5-ში, რომელიც ს. დოდაშვილის განთქმული მოწაფის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის აქტიური მონაწილეობით გამო-

ამ ნაშრომში დოდაშვილი გვიჩვენებს ქართული ენის თვითმყოფლობას, დამოუკიდებლობას, თავისებურებასა და სიმდიდრეს, ქართული ლიტერატურის დიდ ისტორიას, მისი ძეგლების ორიგინალობასა და მაღალმხატვრულ ხასიათს. ავტორი ამას აკეთებს ქართული ლიტერატურის ისტორიის მოკლემიმოხილვის საფუძველზე. ფაქტების საშუალებით დოდაშვილი უკუაგდებს მცდარ და უპასუხისმგებლო მტკიცებას იმ უცხოელთა და ქართველთა, რომელნიც, ხან მტრობითა და ხანაც ქედმაღალი უმეცრებით, უარყოფდნენ ქართული ენისა და ქართული ლიტერატურის ორიგინალობასა და სიმდიდრეს.

იწყებს რა სტატიას დოდაშვილი იმით, რომ მას არაერთხელ სმენია და მოწმეც ყოფილა უცხოელთა და ქართველთა სჯათა, რომ ქართული ენა «გლახაკ არს» სალიტერატურო თხზულებებით, «არა განვითარებულ არს»-ო, თავად წერს:

«მცნობთა ბუნებითისა ენისა ჩვენისათა გესურის, რათა ვარწმუნოთ პატივცემულთა გვამთა მათ, რომელ ქართულსა ენასა ზედა არიან მრავალნი შვენიერნი თხზულებანი და თარგმნილნიცა წიგნნი სხვა და სხვა ძველთა და უახლესთა ენათაგან. ამისთვის ვრაცხთ ჩვენ საჭიროდ, რათამცა პირველად ვაცნობოთ საზოგადოობასა მცირე ესე განხილვა ისტორიისა სიტყვიერებისა ჩვენისა, ხოლო შემდგომად აღვრიცხოთ წერილნი და თვინიერ პირმოთნეობისა და ფასდებულვყოთ ქმნილებითურთ თვითეულნი ავქსონნი ღირსებისამებრ მათისა, რომელთაგანცა მოყვარენი საზოგადოების განვითარებისანი იხილვენ ძველსა ადგილსა შინა კავკასიის ამიერ მცხოვრებთასა მდიდარსა ნივთიერებასა სალიტერატუროისასა, რომელიცა აქამომდე წყვიდადსა შინა სიბნელისასა დაფარულ იყო მხედველობათაგან განათლებულისა ევროპიისათა.»

ქართული ანბანის წარმოშობას დოდაშვილი აკუთვნებს IV საუკუნეს ჩვენს ერამდე. იგი ხაზს უსვამს ქართული ანბანის სრულ ორიგინალობას: «იგინი იყვნენ სრულიად განსხვა-

დიოდა. სტატია დაბეჭდილი იყო შეცვლილი გვარით — გორსკი, რადგან ავტორი ამ დროს გადასახლებაში იყო და იქნებ მკვდარიც კი. შესაძლებელია ეს აქტი იყო ერთგვარი პატივისცემა სახელოვანი მასწავლებლის ხსოვნისა მისი მოწაფეების მხრივ.

ვებულნი ასოთავან სხვათა ერთასა», — წერს სოლომონი ქართულ ანბანზე. ქართული ენის ძირების თვითმყოფობასა და დამოუკიდებლობას დოდაშვილი ამტკიცებს ძველი დამწერლობის ძეგლებიდან. «ძირი ენისა ჩვენისა, — ამბობს იგი, — უნდა იყოს საკუთარი, ესე ჰსჩანს ყოველთა ძველთა წერილთავან». აღნიშნა რა ქართული ენისა და ანბანის ორიგინალობა, დოდაშვილი გადადის ქართული ენის სიმდიდრის დახასიათებაზე: «კარგმან მწერლმან რომლისა საგნისა აღწერაც უნდა მოინდომოს, რომელს ფრაზასა ზედაც უნდა იყოს, მას ძალუძს ბუნებითსა ენასა ზედა გამოღება და წარმოდგენათვით უუმცირესისა აზრისა და გრძნობისა; იგი არ იხმარებს არა რომელთა ლექსთა სხვისა ერისათა, გარდა მათსა, რომელთაცა მიუღიათ კანონი მოქალაქობისა და რომელნიცა იხმარებიან ყოველსა ენასა ზედა, ესე იგი ტეხნიკებრთა».

ქართული ენის ორიგინალობისა და სიმდიდრის დადგენის შემდეგ დოდაშვილი განიხილავს ქართულ მეცნიერებას, ფილოსოფიას და ლიტერატურას. დოდაშვილი აღნიშნავს, რომ «ქართველთა ძველთავან ჰქონიათ სურვილი, ხალისი და ნიჭი სწავლათა და ხელოვნებათა». ის მიმართავს IX, X, XI საუკუნეებს და ასახელებს ამ პერიოდის გამოჩენილ მწერლებს. IX საუკუნის მწერლად ის ასახელებს ილარიონ ქართველს, X საუკუნის მწერლად — იოანეს, მეთერთმეტე საუკუნის მწერლად და ფილოსოფოსად — იოანე პეტრიწს და მას ძალიან დიდ შეფასებას აძლევს. დოდაშვილი აღნიშნავს პეტრიწის შესახებ, რომ «ჩვენცა საკმაოდ ყურადღებით წარვიკითხეთ უკვდავნი თხზულებანი მისნი». «პეტრიწი, — წერს დოდაშვილი, — ესე იყო ჭეშმარიტი ფილოსოფოსი, ფრიად საყვარელი მოლექსე საქართველოსა შინა, სრულის აზრით იყო დიდი და ჩინებული კაცი დროისა თვისისა. მან წერა ყოველთა გვართა შინა სიტყვიერებისათა და ყოველთა გვართა შინა ჰპოვა ჩინებულება და პატივისცემა არა მხოლოდ თანამედროეთა თვისთა, არამედ ყოველთა განათლებულთა შთამოებათა თვისისა მამულისათა».

დოდაშვილი განსაკუთრებით ჩერდება XII საუკუნეზე და ამბობს, რომ ქართველები ამ პერიოდში «იდგნენ უმაღლესსა»

ხარისხსა ზედა ძლიერებისა და განათლებისასა». ასახელებს რა დავით აღმაშენებლის პერიოდის ცნობილ მოაზროვნეებს, — ეფრემ მცირეს, თეოფილეს, არსენ იყალთოელს და ივანე ტარიჭის-ძეს, აღნიშნავს, რომ «ყოველთა ამათ ზემოხსენებულთა მწერალთა არათუოდენ ჰსთარგმნეს ელინურის ენიდგან ყოველნი საეკკლესიონი წიგნნი, საღვთისმეტყველონი, საფილოსოფოსონი და სხვანი, არამედ აგრეთვე დაწერეს თვისსა ენასა ზედა ყოველთა ნაწილთამებრ სიტყვიერებისათა თხზულებანი».

დავით აღმაშენებლის პერიოდიდან დაწყებული სწრაფი განვითარება მეცნიერებისა, ფილოსოფიისა, ხუროთმოძღვრებისა და ფერწერისა თამარის ეპოქაში თავის ბრწყინვალე მწვერვალს აღწევს. თამარის ეპოქაში საქართველომ თავის უმაღლეს განვითარებას მიაღწია პოლიტიკური, სამხედრო და კულტურული მხრივ. უკეთუ ვინმე იტვირთავს შრომას, — ამბობს დოდაშვილი, — და წარმოადგენს საქართველოს ღვაწლს, მიღწევებს ამ მის ოქროს ხანაში, მაშინ იგი მთელი კულტურული ქვეყნის საყოველთაო ყურადღებას მიიპყრობდა და დაანახებდა, რომ მას ამ პერიოდში ბევრად უფრო მაღალი კულტურა და ლიტერატურა ჰქონდა, ვიდრე ბევრ სხვა ქვეყანას. «უკეთუ ვინმე განვითარებულთა კაცთაგანმა მიიღოს შრომა, — წერს დოდაშვილი, — და წარმოადგინოს დაწვრილებით უუცხოველესი გამოხატვა ყოველთა ღვაწლთა გვირგვინოსნისა დედოფლისა და ჩინებულთა მწერალთა მის ეპოხისათა, მაშინ გაბედვით შესაძლებელ არს დარწმუნებულყოფად, რომელ ესრეთი ისტორია მიაქცევდა თვის ზედა ყურადღებასა ყოველთა განათლებულთა მხარეთასა. მაშინ იხილვიდენ, რომელ მცირედ ცნობილი საქართველო არს კერძო ღირსი ყურადღებისა და რომელ ყოველთა ვაებათა და აზრებათა თანა სხვა და სხვა დროთა შინაშემთხვეულთა, აქვნდა მას საუნჯე სწავლათა და სიტყვიერებისა, ესოდენვე მდიდარია, ვითარცა სხვათა მხარეთა მის დროისათა».

თავისი აზრის დასამტკიცებლად დოდაშვილი მიმართავს შ. რუსთაველის, ჩახრუხაძის, მ. ხონელისა და სარგის თმოგველის ნაწარმოებებს. განსაკუთრებით გამოარჩევს მათ შო-

რის გენიალურ რუსთაველს: «დასამტკიცებლად მისსა, რომელ სიტყვიერება ჩვენი ყოფილა მაღალსა ხარისხსა ზედა სრულებისასა, საკმაო არს წარუდგინოთ განათლებულსა სჯასა ლექსნი რუსთაველისანი — «ვეფხის-ტყაოსანი».

ქართული კულტურისა და ლიტერატურის დაცემას თამარის ეპოქის შემდგომ დოდაშვილი გულისტკივილით აღნიშნავს და ამბობს, რომ დაცემის მიზეზნი იყვნენ მეზობელ ბარბაროსთა თავდასხმანი, რომელთაც მოაოხრეს და შეავიწროეს ჩვენი ქვეყანა; «ყოველსა ჟამსა მოელოდნენ ტყვევასა და არვინ იყო საქართველოს მცხოვრებთაგანი დარწმუნებული თვისსა უშიშროებასა ზედა».

ამავე დროს დოდაშვილი აღნიშნავს ქართველთა სიმედგრესა და შეუდრეკელობა-მეუპოვრობას, მათი შემოქმედებითი სულის დაუშრეტელობას. იგი ამბობს, რომ მთელი იმ «მწუხარებითი მდგომარეობის» მანძილზე, რომელიც დიდხანს გაგრძელდა, «სული სიყვარულისა დიდებისათვის მამულისა არა განქრა ნათესავთა შორის ივერისათა»; არ გაჰქრა მასში არც შემოქმედების სული, არ გაჰქრა პოეზია. «ესე ვითარი მწუხარებითი მდგომარეობა საქართველოსა განგრძელდა დიდხანს, გარნა ყოველსა მას დროსა პოეზია არა დადუმებულიყო, არამედ დროსა სპარსთა თანა მშვიდობის დამტკიცებისასა კვალადცა განიცემოდნენ ტკბილნი ხმანი გალობისანი საქებელად განვილითა წელთა».

დოდაშვილი ქებით იხსენიებს თეიმურაზ მეფისა და ვახტანგ მეექვსის ლიტერატურულ მოღვაწეობას.

ირაკლი მეორის მეფობის პერიოდს დოდაშვილი უწოდებს «ეპოქას აღდგინებისა ანუ საფუძვლიანი დამყარებისა სწავლათა მამულსა შინა ჩვენსა». იგი ჩერდება ანტონ კათოლიკოსის მეცნიერულ და ლიტერატურულ მოღვაწეობაზე. დოდაშვილი იხსენიებს აგრეთვე ისტორიკოს ვახუშტის, სულხან-საბა ორბელიანს, ვახტანგ და დიმიტრი ორბელიანებს, გაიოსს, ი. ერისთავს, დ. ციციშვილს. ამ მწერალთა თხზულებანი, ლექსად და პროზად, — ამბობს დოდაშვილი, «ღირს არიან გონებაგანმხილველის ყურადღებისა».

ქართულ კულტურასთან ერთად სოლომონ დოდაშვილი ძალიან აფასებდა რუსულ კულტურას. ის ლაპარაკობდა მის განსაკუთრებულ ძალასა და სიწმინდეზე. რუს სწავლულთა და მწერალთა შორის იგი განსაკუთრებით მაღალ შეფასებას აძლევდა ლომონოსოვს. დოდაშვილი ლომონოსოვს ახასიათებდა როგორც გამოჩენილ და უკვდავ მწერალს, და მას მსოფლიოს დიდ მეცნიერთა გვერდით აყენებდა. 1827 წლის მარტში ს. დოდაშვილი სპეციალურად სწერდა ი. ხელაშვილს სლავური, რუსული კულტურის სიდიადეზე და მისი შეთვისება-შესწავლის, მასთან დაახლოების აუცილებლობაზე.

III

1832 წლის 11 დეკემბერს ს. დოდაშვილი დააპატიმრეს შეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილეობის გამო. შეთქმულება, დანიშნული უკანასკნელად 20 დეკემბერს, როდესაც თბილისში არჩევნებისათვის უნდა შეყრილიყო მთელი ქართველი თავადაზნაურობა, 9 დეკემბერს გასცა ერთ-ერთმა მონაწილეთაგანმა — იესე ფალავანდიშვილმა, ხოლო მისი მთავარი მონაწილენი შეთქმულების გახსნის პირველ დღეებშივე დააპატიმრეს.

მაგრამ ვიდრე 1832 წლის შეთქმულებაში ს. დოდაშვილის ადგილსა და პოზიციას გავარკვევდეთ, საჭიროა წარმოვადგინოთ ამ შეთქმულების კლასობრივ-პოლიტიკური და ნაციონალური ხასიათი.

გასაღები 1832 წლის შეთქმულების კლასობრივი ხასიათის გასაგებად, მთელი იმ საზოგადოებრივი-ნაციონალური მოძრაობის ღრმა ანალიზის საფუძველზე, რომელიც წარმოიშვა საქართველოში რუსეთთან შეერთების შემდეგ, მოცემული აქვს ამხანაგ სტალინს სტატიაში «როგორ ესმის სოციალ-დემოკრატიას ნაციონალური საკითხი?» ი. ბ. სტალინი წერს: «...როცა — «საქართველოს რუსეთთან შეერთების» შემდეგ — ქართველმა თავადაზნაურობამ იგრძნო, თუ რა საზარალო იყო მისთვის ძველი პრივილეგიებისა და ძლიერების დაკარგვა, რომლებიც მან ქართველი მეფეების დროს ჰქონდა, იუკადრისა «უბრალო ქვეშევრდომობა» და მოინდომა «ს ა ქ ა რ თ ვ ე-

ლოს განთავისუფლებას». ამით მას უნდოდა «საქართველოს» სათავეში ქართველი მეფეები და თავადაზნაურობა დაეყენებინა და, ამგვარად, მათთვის გადაეცა ქართველი ხალხის ბედობა! ეს იყო ფეოდალურ-მონარქიული «ნაციონალიზმი». ვერც ერთი შესაძრევი კვალი ვერ დააჩნია ამ «მოძრაობამ» ქართველების ცხოვრებას, ვერც ერთი ფაქტით ვერ ისახელა მან თავი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ქართველი თავადაზნაურობის ზოგიერთ შეთქმულებას რუსი მმართველების წინააღმდეგ კავკასიაში. საკმარისი იყო ოდნავ მოხვედროდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ტალღები ამ ისედაც სუსტ «მოძრაობას», რომ ძირიანად დაენგრია იგი»¹.

1832 წლის შეთქმულება ქართველ უფლისწულთა და ყველაზე უფრო აგრესიულ თავადთა და აზნაურთა შეთქმულება იყო მეფის მმართველთა წინააღმდეგ კავკასიაში, იმ მიზნით, რომ აღედგინათ თავიანთი დინასტია და პრივილეგიები.

შეთქმულების უშუალო ორგანიზატორები იყვნენ საქართველოდან განდევნილი უფლისწულები — დიმიტრი და ოქროპირი. დიმიტრი, რომელიც პეტერბურგში ცხოვრობდა, და ოქროპირი, რომელიც მოსკოვში იყო, უშუალოდ თვითონ აგროვებდნენ და შეთქმულებაში ითრევდნენ ახალგაზრდა თავადებს, რომლებიც რუსეთის ცენტრებში სწავლობდნენ და მათთან მიდიოდნენ. ამ თავადაზნაურთა ახალგაზრდების უმრავლესობა უფლისწულებს ახლო ნათესაეებად მოხვდებოდნენ.

ასე, მაგალითად, უფლისწულმა დიმიტრიმ უშუალოდ ჩაითრია შეთქმულებაში ელიზბარ ერისთავი, რომელიც შემდეგ, როგორც საგამომძიებლო კომისია აღნიშნავდა, «თბილისის შეთქმულების მთავარი მონაწილე გახდა». დიმიტრიმვე ჩაითრია შეთქმულებაში აგრეთვე ელიზბარის ძმა — დიმიტრი ორბელიანი. ორივე ძმას მათი საქართველოში გამგზავრების წინ უფლისწულმა დიმიტრიმ მისცა სპეციალური შიფრი საიდუმლო მიმოწერისათვის. მოსკოვში მყოფ დიმიტრის თბი-

¹ ი. სტალინი, თხზულებანი, ტ. 1, გვ. 32 — 33.

ლისში ერთგვარად სცვლიდა მისი უფროსი და თამარ, რომელიც «თავისი რჩევა-დარიგებით ხელმძღვანელობდა შეთქმულთა მოქმედებას».

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, თუ როგორ უნერგავდნენ უფლისწულს ოქროპირი და მეფის ასული თამარ 1827 წელს მოსკოვში პეტერბურგიდან სამშობლოს მომავალ დოდაშვილს იმ აზრს, რომ მას თავისი მოწაფეებისათვის ჩაეგონებინა ქართველ უფლისწულთა სიყვარული და ხსოვნა.

1829 წ. უფლისწული ოქროპირი ავადმყოფობის საბაბით ახერხებს მოსკოვის სამხედრო გუბერნატორის ნებართვით მინერალურ წყლებზე ჩამოსვლას, ხოლო იქიდან საქართველოში გადმოდის თვითნებურად და აქ მთელი ზამთარი რჩევითომდა მკურნალობის შემდგომი კურსის მოლოდინში. შეთქმულების მონაწილეებს იგი აძლევს მოქმედების კონკრეტულ გეგმას და რჩევას მომხრეთა შეგროვების მეთოდებსა და ფორმებზე.

უფლისწული ოქროპირი, ხედავს რა ს. დოდაშვილის ცოდნასა და ავტორიტეტს, ყოველგვარი საშუალებით ცდილობს როგორმე ხელთ იგდოს იგი და თავისი საქმისათვის გამოიყენოს. ამ მიზნით ის რესპუბლიკანიზმით ლაქუცსა და პირფერობასაც კი მიმართავს. თორემ სხვანაირად რითი ავხსნათ უფლისწულ ოქროპირის განცხადება, რომელიც მას ს. დოდაშვილისათვის უთქვამს: «1832 წელს მე დოდაშვილისაგან გავიგე, — უჩვენებდა ვახტანგ ორბელიანი, — ეს სიტყვები: როდესაც მე თბილისიდან ვაცილებდი უფლისწულ ოქროპირს, მან მე მითხრა: დიახ, ბატონო ქართველებო, ეცადეთ საქართველოს განთავისუფლებას. თუმცა-ღა მე საქართველოს თავისუფლება იმისთვის კი არ მსურს, რომ ბაგრატიონთა გვარიდან ვინმე გამეფდეს იქა, არამედ იმისათვის, რომ საქართველოსაგან შეიქმნეს რესპუბლიკის მაგვარი რამ»¹.

ცხადია, ეს სიტყვები იმ მიზნით იყო თქმული, რომ რესპუბლიკელი დოდაშვილის სიმპატიები გამოეწვია, იგი მიემხრო, გამოეყენებინა და შემდეგ გადაეგდო როგორც ზედმეტო

¹ საქ. სსრ ც. ს. ი. ა., ფონდი 1457. რვ. IX, ფურც. 1567.

და მისთვის ხელშემშლელი. შემდეგში ხომ კიდევ გამოამ-
ჯღავნა უფლისწულმა ოქროპირმა ეს, როცა საგამომძიებლო
კომისიას მედიდურად განუცხადა, რომ «დოდაშვილი არც
თავისი ნიჭით, არც თავისი უნარით არ შეიძლებოდა გამომ-
დგარიყო არავითარი მნიშვნელოვანი საქმისათვის, ამიტომ
მას არც არავითარ დავალებებს არ ვაძლევდით».

შეთქმულების შესახებ ინფორმირებული იყო აგრეთვე
სპარსეთში გადახვეწილი ბატონიშვილი ალექსანდრე, რომელ-
მაც სპარსელთა დახმარებით არა ერთხელ სცადა დაეპყრო
საქართველოს ტახტი. ალექსანდრე ორბელიანი, ატყობინებდა
რა თავის ბიძას, ალექსანდრეს, თბილისში არსებული შეთქმუ-
ლების შესახებ, სთხოვდა მას, რომ დაეწყო კახეთზე შე-
მოტევა სპარსეთის ჯარებით, აგრეთვე ურთიერთობა დაემყა-
რებინა ინგლისის მისიასთან, რომელიც თავრიზში იმყოფებო-
და. ბატონიშვილ ალექსანდრეს თავის აგენტად იყენებდა
აგრეთვე ეგვიპტის ფაშა. ეგვიპტის ფაშის აგენტის სახით
ბებერი ალექსანდრე ძალიან დაინტერესებული იყო თბილი-
სის შეთქმულებით. მან სპეციალურად გამოგზავნა თავისი
კაცი შეთქმულთან, რათა საქმის მდგომარეობა შეეტყო.

შეთქმულების მეთაური ალექსანდრეს, უცხო სახელმწი-
ფოთა ამ აგენტს, სთავაზობდნენ საქართველოს ტახტს, ხოლო
უფლისწულ დიმიტრის კი მინისტრობას. შეთქმულნი უფლის-
წულებისა და მეფის ასულის მეთაურობით არ ერიდებოდნენ
არც უცხო სახელმწიფოების დახმარებას, და საფრანგეთის,
ინგლისის, ოსმალეთის, სპარსეთისა და ავსტრიის პირდაპირ
დახმარებას ვარაუდობდნენ.

აი რას ამბობდა თავის 1833 წლის 16 თებერვლის ჩვენე-
ბაში შეთქმულების ერთ-ერთი მთავარი მონაწილე ალექსანდ-
რე ორბელიანი: «1831 წელს მეფის ასულ თამარის წინადა-
დებით, ჩვენ განზრახვა გვქონდა, რომ მე ჩემი ოჯახით,
ელიზბარი და გიორგი დავითის-ძე ერისთავი, ჩემი ძმა ვახ-
ტანგი ხელმწიფე იმპერატორის ნებართვით იერუსალიმში
გამგზავრებულიყავით; თურქეთის საზღვრებში შესვლის
შემდეგ ერთ-ერთი ჩვენთაგანი უნდა გამგზავრებულიყო ბა-
ტონიშვილ ალექსანდრესთან, წამოეყვანა ჩვენთან და შემდეგ

პირდაპირ იერუსალიმისაკენ წავსულიყავით და იქიდან იესო ქრისტეს საფლავის თაყვანისცემის შემდეგ საფრანგეთში — პარიზს; იქიდან ჩვენ განზრახვა გვქონდა ვინმე ჩვენთავანი ინგლისს გაგვეგზავნა, რათა შეეტყობინებინა ჩვენი პარიზს ჩასვლა. პარიზში ჩვენ უნდა შეგვეჩივლნა, რომ საქართველო უსამართლოდ ჩამოერთვა ბაგრატიონებს და შემდეგ, გავემგზავრებოდით რა ინგლისს, იქაც აგრეთვე ჩვენ გვინდოდა შეგვეჩივლნა, ასევე ავსტრიაშიც და ყველგან უნდა მოგვეთხოვნა დახმარება, რათა კვლავ აღდგენილიყო მამული ჩვენი...»¹.

ეს განზრახვა არ განხორციელებულა. მაგრამ კავშირი გადახვეწილ ბატონიშვილ ალექსანდრესთან, ხოლო მისი მეოხებით ინგლისის მისიასთან და ეგვიპტის ფაშასთან, როგორც ახლახან აღვნიშნეთ, დამყარებული იქნა ალექსანდრე ორბელიანის მიერ სპეციალური აგენტების საშუალებით. ხოლო უფლისწულმა ოქროპირმა საქართველოში ყოფნის დროს კავშირი დაამყარა საფრანგეთის საელჩოს მდივანთან თბილისში — ლეტელიესთან, რომელმაც იცოდა ქართული ენა და ფართო ნაცნობობა ჰქონდა ქართველ თავადაზნაურობასთან, ლეტელიე, თბილისის საელჩოდან წასვლის შემდეგაც არ სწყვეტდა ქართველ შეთქმულთა წაქეზებას. პეტერბურგში მან წააქეზა ელიზბარ ერისთავი და დიმიტრი ორბელიანი.

შეთქმულების ორგანიზატორები და ხელმძღვანელები — უფლისწულები და მათი ერთგული თავადები თავიანთი მიზნების მისაღწევად არაფერს არ თაკილობდნენ: არც მოტყუებას, არც შანტაჟს, არც დახმარებისათვის ისეთი ქვეყნებისადმი მიმართვას, როგორც იყვნენ სპარსეთი, ოსმალეთი, საფრანგეთი, ინგლისი და ეგვიპტე; არ ერიდებოდნენ არც საქართველოს ტერიტორიის ნაწილის დათმობას უცხო ქვეყნისათვის. ა. ორბელიანის ჩვენებით, მეფის ასული თამარ, განმარტავდა რა შეთქმულების გეგმებსა და ღონისძიებებს, ამბობდა, რომ: თქვენ სპარსეთსა და თურქეთში უნდა გავგზავ-

¹ საქ. სსრ ც. ს. ი. ა., ფონდი. 1457, რე. VIII, ფურც. 1445 — 1446.

ნოთ კაცები და უთხრათ, რომ საქირო დახმარება აღმოგვიჩინონ, სამაგიეროდ კი თქვენ მათ დაუთმეთ ერევანი და ახალციხე. ფაშა უსათუოდ აღმოგიჩინთ დახმარებასო.

ასეთია რეაქციული, ანტი-ხალხური არსი 1832 წლის შეთქმულებისა.

საგამომძიებლო კომისიამ დოდაშვილი ჩასთვალა «ყველაზე უფრო გულჩათხრობილ და ფრთხილ» ადამიანად და იგი აღიარა არა მარტო შეთქმულების ერთ-ერთ მთავარ ხელმძღვანელად, არამედ მის იდეურ ხელმძღვანელადაც. «დოდაშვილი, — წერდა საგამომძიებლო კომისია, — ყველაზე უფრო გულჩათხრობილი და ფრთხილია, ის ეხმარებოდა არა იმდენად მონაწილეთა გამოძებნით, რამდენადაც სხვადასხვა რჩევა-დარიგებით, წაქეზებითა და მსჯელობით თათბირებზე; მან იკისრა ქართული გაზეთის გამოცემა გონებათა ასალეღვებლად, მოამზადა პროკლამაცია ხალხის ასამხედრებლად და საერთოდ მიმართავდა უპირატესად ამგვარ საშუალებებს, მისი მეცნიერული მოწოდებისათვის უფრო შესაფერს»¹.

სოლომონ დოდაშვილი რომ «უპირატესად მისი მეცნიერული მოწოდების უფრო შესაფერ საშუალებებს მიმართავდა», ე. ი. რომ იგი თეორეტიკოსი იყო, ეს სავსებით მართალია. მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ მისი თეორიული მოღვაწეობა მიმართული იყო 1832 წლის შეთქმულების იდეური დასაბუთებისაკენ მისი იმ ფორმითა და მიმართულებით, როგორადაც ეს შეთქმულება საბოლოოდ ჩამოყალიბდა.

დოდაშვილი შეთქმულებას იმისათვის კი არ მიემხრო, რომ ბაგრატიონთა მონარქისტული დინასტიის აღსადგენად ებრძოლნა, არამედ იმისათვის, რომ გაენთავისუფლებინა საქართველო რუსეთის ცარიზმის მხრივ ნაციონალური და პოლიტიკური ჩაგვრისაგან.

ს. დოდაშვილი იყო არა ბაგრატიონთა დაკარგული დინასტიის აღდგენის იდეოლოგი და მებრძოლი, არამედ გამოჩენილი განმანათლებელი, ბურჟუაზიული დემოკრატი და რესპუბლიკელი.

¹ АЕТЫ Кав. Арх. Ром. Ч. VIII, зб. 400.

აღნიშნული მოსაზრება მთლიანად დასტურდება ს. დოდა-
შვილის პოზიციით შეთქმულებაში და მისი ლიტერატურული
მემკვიდრეობის ანალიზით.

ს. დოდაშვილის სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებე-
ბისა და შეთქმულებაში მისი განსაკუთრებული ადგილის გა-
მოსარკვევად უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მის განცხადებას,
რომელიც მან წარადგინა საგამომძიებლო კომისიის წინადა-
დებით 1833 წ. 23 იანვარს პატიმრობაში ყოფნის დროს იმ
«ჩაგვრა-შევიწროებათა შესახებ, რომელნიც მას ქართველთა-
გან მოუსმენია».

განსაკუთრებული მნიშვნელობისა გამო ჩვენ ეს დოკუ-
მენტი აქ მთლიანად მოგვყავს:

«კომისიის წევრთა ბრძანებით მაქვს პატივი მოგახსენოთ
შემდეგი იმ ჩაგვრა-შევიწროებათა შესახებ, რომელნიც მე
ქართველთაგან მომისმენია:

1. სახელმწიფო დაწესებულებებში საქმეები ძალიან ნელა
კეთდება და არ ეფარდება არც ხალხის ხასიათს, არც ზნე-
ჩვეულებებს; კანონს უკუღმართი აზრით ხსნიან და საქმეებდ
ფრიად არასწორად მთავრდება.

2. საქმეები ასეთ ადგილებში მხოლოდ ქალაქებში მთავრ-
დება და მათ გადაწყვეტილად სთვლიან, თუმცა იშვიათია,
რომ ვინმეს დამაკმაყოფილებელი პასუხი მიეღოს.

3. წუთიერ და მცირემნიშვნელოვან რამეზეც კი ნაბრძანე-
ბია თხოვნა ღერბიან ქალაქებში იქნეს შეტანილი.

4. საქმე, რომელიც შეიძლება სიტყვიერად და ძალიან
სწრაფად გადაწყდეს, ნაბრძანებია შეტანილი იქნეს სასამართ-
ლოში, სადაც ძალიან დიდხანს გრძელდება.

5. მომჩივანთაგან, როგორც მართალი, ისე მტყუანი მხარე,
უფრო მეტს ხარჯავს, ვიდრე თვითონ საქმე ღირს, თორემ
წინააღმდეგ შემთხვევაში საქმე არ იქნება მოსმენილი და
არც არასოდეს დამთავრდება.

6. ყველაზე პატიოსან და ყველას მიერ პატივცემულ ადა-
მიანს სჯიან ხოლმე, თუ კი მან ოდესმე რაიმე ისეთი დანაშაუ-
ლი ჩაიდინა, რაც ძალიან ხშირად ხდება გულწრფელობით,
კანონის უცოდინარობით და ქართველის მხიარული ხასიათის

გამო თავისუფალი ლაპარაკით, რითაც შესაძლებელია არც არავითარ ზიანს არ აყენებს არავის, მაგრამ კანონით დანაშაულად ითვლება, ან აკრძალულია და ისჯება, თუნდაც რომ მას პატიება ჰქონდეს მიღებული, ნაბრძანებია, არ შეიძლება იგი საზოგადოების მიერ არჩეულ იქნეს. აი მათი საჩივარი. ხანდახან უდანაშაულოდაც სჯიან ხოლმე. მაგალითად, ერთი ღარიბი მოხუცი დედაკაცი, რომელიც მამა ჩემის მეზობლად ცხოვრობდა სოფლად; 1813 წლიდან ცდილობს დაიბრუნოს თავისი ძროხები, რომლებიც იქაურ მცხოვრებს გაურეკნია იმიტომ, რომ მისი 4 თუ 5 მანეთი ემართა ერთ კაცს, რომლის ჯოგშიაც ამ ქალის ძროხებიც იყო, რიცხვით 25-მდე; როგორც მან გვიამბო, დღემდე ვერ შესძლო მან პასუხი მიეღო ოლქის უფროსებისაგან.

ერთმა გლეხმა, ვილაც ავალიშვილმა 1817 წელს აღმასრულებელ ექსპედიციას მისცა თხოვნა 180 მანეთის შესახებ და მას შემდეგ ეს კაცი სიარულით დაიღალა და პასუხი რომ ვერ მიიღო, გასულ წელს მე მომმართა; პოლკოვნიკ თავად ანდრონიკაშვილის თხოვნით მე მივიღე რწმუნებულება და თხოვნა შევიტანე იმ ექსპედიციაში, რომელმაც დაასკვნა, რომ ამა და ამ დროს სასამართლოს წერილობით ბრძანება მიეცა და ამიტომ მთხოვნელს იქ შეუძლია მიმართოსო; მეც მივმართე მას, მაგრამ მუდამ მეუბნებოდნენ; ახლა არ გვცალია, ხვალ მოდიო; როცა კი მივედი, ყოველთვის «ხვალ, ხვალ»-ს იმეორებდნენ; მე შემდეგ გავიგე, რომ ეს «არასოდეს» ნიშნავდა. მე ისევ ექსპედიციაში წავედი და ვთხოვე. აღმასრულებელ ექსპედიციას, როგორც უმაღლეს სახელმწიფო დაწესებულებას, შეუძლია და უნდა გასცეს წერილობით ბრძანება, თუ რატომ აქამდე არ დამთავრდა ეს საქმე, მას, მგონია, მიუწერია ბრძანება, მაგრამ ღმერთმა უწყის როდის გათავდება საქმე.

ამგვარი საქმეები უამრავია, ეს ძალიან ამძიმებს მცხოვრებლებს და ისინი ხშირადაც ჩივიან, სხვები სიღარიბის ან ენისა თუ კანონების უცოდინარობისა გამო სრულიად ხელს იღებენ თავიანთ უფლებებზე.

რასაკვირველია, მთავარ უფროსობას არ შეუძლია იცოდეს ყველაფერი, თუ რა კეთდება მაზრებში და აქვს თუ არა

ადგილი ჩაგვრა-შევიწროებას, ვინაიდან ისინი ვერ ბედავენ მთავარი უფროსობის შეწუხებას. ერთი სიტყვით, ქართველთა მთელი საჩივარი სახელმწიფო დაწესებულებათაგან ჩაგვრა-შევიწროებაზე არის დამყარებული. მათ შესამსუბუქებლად,— და, მე ვფიქრობ, ესა აქვს მხედველობაში მთავარ უფროსობასაც, ხოლო ეს შესაძლებელია თუ არა, მე არ ვიცი, — შემდეგი საშუალება არსებობს:

მართვისათვის საჭიროა შერჩეული იქნეს ადამიანები სავსებით მცოდნე ხალხისა და რაც შეიძლება მეტად არჩევდნენ საქმეს სიტყვიერად, რასაკვირველია, შერჩეული უნდა იქნეს მიუკერძოებელი და კეთილი ადამიანები.

გლახებს ის უხარიათ, რომ მოუსმინონ და სასამართლოს გარეშე მოარიგონ, ანდა დამნაშავე, თუ კი აუცილებელია დაისაჯოს, მაგრამ სასამართლოში ნუ მისცემენ. სასამართლო მგრძნობიარე, შეიძლება ითქვას, კეთილი და გულწრფელი ხალხისათვის საშინელი ტვირთია.

ხოლო ჩვენ ჩაგვრა-შევიწროებამ კი არ გვაიძულა რუსთაგან საქართველოს განთავისუფლებაზე გველაპარაკნა, არამედ მხოლოდ უგუნურებამ, სირეგენემ, გამოუცდელიობამ და ახალგაზრდობამ, როგორც არ უნდა შევიწროებული იყოს საქართველო, ან როგორც არ უნდა სურდეს მას რუსთაგან განთავისუფლება, განა შეუძლია მას რუსეთს გაეწინააღმდეგოს ანდა გაუძლოს მეზობელ მტრებს? მაგრამ უამრავი კეთილმოქმედებანი ანაზღაურებენ ყოველგვარ ჩაგვრა-შევიწროებას.

მასწავლებელი სოლომონ დოდაშვილი¹.

ამ უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტის ანალიზის დროს, რასაკვირველია, მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის, რომ მას ოფიციალურად წერდა ციხეში მყოფი პატიმარი, რომელიც განაჩენის მოლოდინში იყო. ამგვარ ვითარებაში მას არა თუ არ შეეძლო მეტის თქმა, არამედ კაცს აკვირვებს «სხვებზე უფრო გულჩათხრობილი და ფრთხილი» დოდაშვილის გაბედულება, რომელიც მთელი სიცხადითა და დაუფარავი სარ-

¹ საქ. სსრ ც. ს. ო. ა., ფონდი 1457. რვ. V, ფურ. 809 — 810.

კაზმით ამხელს ცარიზმის მმართველობის ანტიხალხურობასა და ბიუროკრატიზმს საქართველოში.

აღწერს რა ფაქტებზე დაყრდნობით ცარიზმის მმართველობის ანტიხალხურ და უსულგულო სისტემას, დემოკრატი დოდაშვილი დაასკვნის: «ამგვარი საქმეები უამრავია, ეს ძალიან ამძიმებს მცხოვრებლებს და ისინი ხშირად ჩივიან, სხვები სიღარიბისა ან ენის თუ კანონების უცოდინარობის გამო, სრულიად ხელს იღებენ თავიანთ უფლებებზე».

როგორც ჩანს, დოდაშვილი პირდაპირ ლაპარაკობს, რომ თვითმპყრობელობის ანტიხალხური და ბიუროკრატიული სისტემა იწვევდა არა მარტო საჩივრებს, არამედ იგი სრული უუფლებობისა და თვითნებობის ამარად სტოვებდა მოსახლეობის უმრავლესობას... «სხვები სიღარიბისა ან ენის თუ კანონების უცოდინარობის გამო, სრულიად ხელს იღებენ თავიანთ უფლებებზე», — წერს დოდაშვილი. ეს «სხვები», რომლებიც «სიღარიბისა ან ენის თუ კანონების უცოდინარობის გამო სრულიად ხელს იღებდნენ თავიანთ უფლებებზე», ხალხის დიდ უმრავლესობას შეადგენდნენ.

ძნელი იყო ოფიციალურად ამაზე უფრო მძიმე ბრალდება წაეყენებინა პატიმარ კაცს მეფის ხელისუფლებისათვის, რომელიც ტრახახით ლაპარაკობდა ქვეყნის აღორძინებაზე.

დოდაშვილის შენიშვნა: «რასაკვირველია, მთავარ უფროსობას არ შეუძლია იცოდეს ყველაფერი»-ო, ეს, როგორც ყველა მიხვდება, იძულებითი შენიშვნაა, დასხლტომის მიზნით თქმული. ეს საგამომძიებლო კომისიასაც ესმოდა, რომელმაც საბრალმდებლო დასკვნაში სპეციალურად ჩასწერა, რომ დოდაშვილი «სასამართლოს წინაშე თაღლითურად აჩვენებდა, თითქოს შეთქმულებაში მონაწილეობას იღებდა არა მთავრობის, არამედ სახელმწიფო დაწესებულებების წინააღმდეგ».

როცა სახელმწიფო დაწესებულებების მხრივ შესამსუბუქებელ საშუალებებზე ლაპარაკობს, დოდაშვილი წინადადებას აყენებს, რომ «მართვისათვის საჭიროა არჩეული იქნენ ადა-

მიანები სავსებით მცოდნე ხალხისა და რაც შეიძლება მეტად არჩევდნენ მათ სიტყვიერად, რასაკვირველია, არჩეული უნდა იქნენ მიუკერძოებელი და კეთილი ადამიანები».

თუ გავითვალისწინებთ რაზნოჩინელი დოდაშვილის აზრებს თავად-აზნაურთა წოდებაზე, რომლებიც ჩვენ ნაწილობრივ უკვე მოვიყვანეთ, ნათელი გახდება, რომ მას თავადები არ ჰყავდა მხედველობაში, როდესაც მმართველობისთვის ზემოაღნიშნულ ღირსებათა მქონე ადამიანების არჩევას მოითხოვდა. დოდაშვილის მოთხოვნა, რომ მმართველობისათვის საჭიროა ხალხის სავსებით მცოდნე, მიუკერძოებელი და კეთილი ადამიანების არჩევაო, იმას ლაპარაკობს, რომ იგი კმაყოფილი არ იყო მის დროს არსებული მმართველობით, რომლის სისტემაში შედიოდნენ არა მარტო მეფის მოხელეები, არამედ ბევრი ქართველი თავად-აზნაურიც.

თავისი იდეების, საქართველოს ნაციონალური და პოლიტიკური განთავისუფლებისა და მისი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ საწყისებზე გარდაქმნის განსახორციელებლად განმანათლებელი და რესპუბლიკელი ს. დოდაშვილი ცდილობდა ყმა გლეხებს დაყრდნობოდა. დოდაშვილი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული კახეთის გლეხობასთან და მათზე დიდი გავლენაც ქონდა. კახეთის გლეხობაზე თავისი დიდი გავლენის შესახებ თვითონ დოდაშვილი ლაპარაკობდა და ამას სხვა დოკუმენტებიც ადასტურებენ: «...მე წინათ რამდენჯერმე მათ (შეთქმულთ — ა. ქ.) ვუთხარი და თავს ვიქებდი იმით, რომ კახელებს მე ძალიან ვუყვარვარ და პატივს მცემენ; მე იქ შემდეგი სიტყვა წარმოვთქვი: «თუ მე მოვინდომე, მხოლოდ ჩემი ერთი სიტყვაა საჭირო და მთელი კახეთი დამიჯერებს»¹. დოდაშვილის დიდი გავლენის შესახებ შეთქმულების წევრებმაც კარგად იცოდნენ და მათ ყოველნაირად სურდათ გამოეყენებინათ ეს მისი გავლენა თავიანთი მიზნებისათვის. მაგრამ ეს მათ ვერ მოახერხეს, მიუხედავად მთელი მათი ცდისა, ხრიკებისა, შანტაჟისა, დაშინებისა და პირდაპირი მუქარისა.

¹ საქ. სსრ ც. ს. ი. ა., ფონდი 1457. რვ. VI, ფურც. 376 — 377.

საქმე ისაა, რომ, როგორც კი ს. დოდაშვილისთვის ნათელი გახდა, რომ შეთქმულების მთავარი წევრები ცდილობდნენ ბაგრატიონთა დაკარგული დინასტიის აღდგენას, მან, როგორც ამას ბევრი დოკუმენტი მოწმობს, მათგან განზე განდგომა იწყო. ხოლო ეს გარემოება აშკარად ცხადი გახდა მისთვის მას შემდეგ, რაც პოლონეთის აჯანყება დამარცხდა და 1831 წლის სექტემბერში მეფის ჯარებმა ვარშავა აიღეს. ამ მომენტიდან ს. დოდაშვილმა არათუ თვითონ იწყო შეთქმულებისაგან განდგომა, არამედ ამ მიმართულებით მან შეთქმულების სხვა მონაწილეთა — მასწავლებელ ყიფიანისა და ავთანდილაშვილის შეგონებაც დაიწყო. შეთქმულებისაგან დოდაშვილის განდგომის დაწყებაზე თავის ჩვენებებში ლაპარაკობდა არა მარტო თვითონ ის, არამედ ამას ადასტურებდნენ აგრეთვე შეთქმულების სხვა მონაწილენიც. საგამომძიებლო კომისიის მიერ შედგენილ სპეციალურ ამონაწერში «ქართველთა ბოროტგანზრახულ შეთქმულებაში მასწავლებელ ს. დოდაშვილის მონაწილეობის შესახებ» ნათქვამია: «დოდაშვილი თავის სასარგებლოდ აჩვენებს, რომ ვარშავის აღების შემდეგ ის ბევრს ურჩევდა ხელი აეღოთ განზრახვაზე. ამასვე აჩვენებს მრჩეველი ორბელიანი და ადასტურებს ყიფიანი». ამ დადასტურებულ დებულებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს.

შეთქმულების ყველა წევრი ამა თუ იმ მიზნით პოლონეთის აჯანყებას მიმართავდა, ამიტომ საჭიროა ამ საკითხზე აქ ზოგადად მაინც შევჩერდეთ.

შეთქმულთა აბსოლუტური უმრავლესობა, რომელიც ბაგრატიონთა დაკარგული დინასტიის აღდგენისათვის იბრძოდა, პოლონეთის აჯანყების პროგრესული ნაციონალ-გამანთავისუფლებელი იდეებისაგან ძალიან შორს იყო, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ისინი მაინც დიდ იმედებს ამყარებდნენ მასზე და ეს გასაგებიცაა, რამდენადაც პოლონეთის აჯანყება ასუსტებდა რუსეთის ცარიზმის პოზიციას და ხელსაყრელ სიტუაციას ქმნიდა მის წინააღმდეგ გამოსასვლელად. აი სწორედ ამის გამო და არა იმიტომ, თითქოს ისინი იზიარებდნენ პოლონეთის აჯანყების პროგრესულ ნაციონალურ-გამანთავისუფლებელ და დემოკრატიულ იდეებს და თითქოს სურდათ,

რომ მათ კვალს დასდგომოდნენ თავიანთ მოქმედებაში. ამ აჯანყებას ხშირად მიმართავდნენ თვით დაკარგული ტახტის მაძიებელი უფლისწულნი — ოქროპირი და დიმიტრი, ხოლო მათი უახლოესი თანაშემწენი ელიზბარ ერისთავი და ალექსანდრე ორბელიანი იმასაც კი გაჰყვიროდნენ: ჩვენ გავაკეთებთ იმას; რაც პოლონელებმა გააკეთესო. ცხადია, რომ ამას ანგარებიანი და დემაგოგიური მიზნით აკეთებდნენ.

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ შეთქმულების მთავარი ხელმძღვანელი არ ერიდებოდნენ დემაგოგიასა და მოტყუებას უფრო ფართო წრეების მისაზიდად. ისინი ტყუილ ხმებს ავრცელებდნენ, როგორც, მაგალითად, საყოველთაო გაწვევაზე ან მეფის მთავრობის მიერ თავადური გვარის ყველა პირთა: ორბელიანების, ერისთავების, ჰავჭავაძეების და სხვათა გასახლებაზე.

პოლონეთის აჯანყების დამარცხებამ შეთქმულთა შორის დაბნეულობა გამოიწვია. პირველ ხანებში თვით ყველაზე აქტიურმა და უფლისწულთა ერთგულმა ადამიანებმაც კი საგრძნობლად შეასუსტეს თავიანთი საქმიანობა. მაგრამ ეს დროებითი მოვლენა იყო. უფლისწულის ყველაზე ერთგულმა ადამიანებმა მალე კვლავ განაახლეს თავიანთი აქტიური საქმიანობა. რასაკვირველია, ეს გააქტიურება არ მომხდარა უფლისწულის ზეგავლენისა და ჩაგონების გარეშე და აშკარად გამოამჟღავნა ამან მათი მოქმედების მიზანი — ბაგრატიონთა დინასტიის აღდგენა.

საგამომძიებლო კომისია, ანალიზს უკეთებს რა პოლონეთის აჯანყების დამარცხების შემდეგ შექმნილ მდგომარეობას, წერს: «...ვარშავის დაცემის ამბავმა ყველაფერი დააწყნარა და შეთქმულებმა დაინახეს თავიანთი განზრახვის მიტოვების ან, უკიდურეს შემთხვევაში, გადაღების აუცილებლობა. მრჩეველი ორბელიანი, ბატონიშვილ ალექსანდრესაგან სამღურავის წერილის მიღების შემდეგ, თუ რატომ არ მოქმედებენ ისინი, ასე უპასუხებდა მას: «რომ ახლა ყველაფერი მიწყნარდა და შეჩერდა»... ამრიგად, პოლონეთის აჯანყების დაშლის მიზეზების შემდეგ, აქაური განზრახვაც, როგორც ზოგიერთი მონაწილე ირწმუნება, სრულიად მოისპო, მაგრამ, როგორც სხვები

განმარტავენ, იგი მხოლოდ შესუსტდა. და მართლაც, თუმცა ბევრმა მეორე ხარისხოვანმა მონაწილემ წარმატების ყოველგვარი იმედის დაკარგვის გამო სულაც მიატოვა თავის განზრახვები, მაგრამ დანარჩენებს მაინც ჰქონდათ ხოლმე წინანდებურად თავისუფალმოაზროვნეთა კრებები და ამ კრებებზე ახალი წევრებიც იქნენ უკვე მიზიდული... მათ მალე შეუერთდათ უკვე ს. პეტერბურგიდან ჩამოსული, არტილერიის სასწავლებელ დამთავრებული პრაპორშჩიკი დიმიტრი ერისთავი, ელიზბარის ძმა, და ლეიბ-ჰუსართა კორნეტი გიორგი ერისთავი, შვებულებაში დათხოვნილი. ეს სამი უკანასკნელი პიროვნება მოსკოვზე გამოვლის დროს (ცალ-ცალკე) იყვნენ უფლისწულ ოქროპირთან, რომელმაც თვითეული მათგანი ჩააგონა და წააქეზა მის მიერ აღრინდელ ბოროტგანზრახვისათვის საქართველოს თვითმყოფობის აღდგენის მიზნით. დიმიტრი ერისთავს კი ნამდვილი დარიგებები მისცა და საიღუმლო მიმოწერის სანდო წესი გაუზიარა»¹.

შეთქმულების თვალსაჩინო წევრთაგან ს. დოდაშვილი იყო ერთადერთი, რომელმაც პოლონეთის აჯანყების დამარცხების შემდეგ იწყო შეთქმულებისაგან ჩამოშორება. დოდაშვილი ცდილობს არა მარტო თვით ჩამოცილდეს შეთქმულებას, არამედ სხვებსაც ამას ურჩევს.

მაგრამ ს. დოდაშვილისათვის ადვილი როდი იყო შეთქმულების გავლენიან მონაწილეთაგან თავის დაღწევა. ბაგრატიონთა დინასტიის აღდგენისათვის მებრძოლნი აშკარად ხედავდნენ მათგან ს. დოდაშვილის ჩამოცილებას, მაგრამ არ სურდათ ხელიდან მისი გაშვება, უნდოდათ მისი გამოყენება, იცოდნენ რა მისი ავტორიტეტი და დიდი გავლენა. ამ მიზნით ისინი ყოველგვარ შანტაჟს მიმართავდნენ მათ ხელში ერთხელ უკვე ჩავარდნილი დოდაშვილის მიმართ და მას მოკვლითაც კი ემუქრებოდნენ. ისინი დოდაშვილს წინადადებას აძლევდნენ, რომ კახეთს წასულიყო და გლეხები მოემზადებინა აჯანყებისათვის. როდესაც დოდაშვილმა უარი განაცხადა ამის შესრულებაზე, მას მოკვლით დაემუქრნენ.

¹ Акты Кав. Арх. Ром. т. VIII, гл. 402—403.

აი რას აჩვენებდა ამ მნიშვნელოვან საქმეზე თვითონ სოლომონ დოდაშვილი 1833 წლის 3 თებერვალს: «თავად ჩოლოყაშვილისაგან მივიღე ბარათი, მასთან ნოემბრის პირველ რიცხვებშივე (1832 წ. — ა. ქ.) წავედი, იქ მოვიდნენ თავადები ელიზბარ ერისთავი და იესე ფალავანდიშვილი, რომელმაც მე მკითხა: «როდის წახვალ კახეთს?» — მე ვუპასუხე: რისთვის? — როგორ თუ რისთვის! ვფიცავ უფალსა და ყველა წმინდა ხატის წინაშე, რომ თუ ზვალვე არ წახვალ, მაშინ გაგვიგებენ და ყველას ციხეში ჩაგვამწყვდევნენ, ყველაფერი მალე უნდა მომზადდეს, აი თავადი ელიზბარიც დღეს ან ხვალ ქართლში წავა, და მანაც თქვა, რომ მე მზად ვარო; მე ვუპასუხე: მე სამსახურში ვარ და არ შემიძლია წასვლა-მეთქი. ისინი გაბრაზდნენ და უკან გაბრუნდნენ; მე კი იქ დავრჩი... იქიდან რომ ვბრუნდებოდი, თავად ალექსანდრე ორბელიანთან შევიარე და ვთხოვე: ქენი სიკეთე და უთხარი ელიზბარ ერისთავსა და თავად იესე ფალავანდიშვილს, რომ გაჩერდნენ. მან მიპასუხა: ისინი ამ ცოტა ხნის წინ აქ იყვნენ, შენ გლანძღავდნენ და ერისთავი ფიცულობდა, რომ შურს იძიებდა (მოვკლავო); დაე, მე რაც უნდა მიყოს, ოღონდ ეს საქმე მიატოვოს. ვახტანგ ორბელიანმაც ასევე მითხრა, რომ თავადი ელიზბარ ერისთავი მე მლანძღავდა და მოკვლას მიპირებდა... როგორ, შენ ხომ კახეთზე შეგვპირდი, ახლა უარს ამბობო? მე ვუპასუხე: მე რა კახეთის მმართველი მნახეთ? მე არაფერი არ შემიძლია და არც არაფრის გაკეთება მსურს-მეთქი»¹.

ს. დოდაშვილის ეს საყურადღებო ჩვენებანი საგამომძიებლო კომისიამ შეიტანა სპეციალურ ამონაწერში: «ქართველთა ბოროტგანზრახულ შეთქმულებაში მასწავლებელ სოლომონ დოდაშვილის მონაწილეობის შესახებ», მაგრამ იქიდან სათანადო დასკვნები არ იქნა გაკეთებული.

საერთოდ დოდაშვილის განსაკუთრებული იდეურ-პოლიტიკური პოზიცია, მისი ღრმა იდეური უთანხმოება შეთქმულების ორგანიზატორებთან და მეთაურებთან და, ბოლოს,

¹ საქ. სსრ უ. ს. ი. ა., ფონდი 1457, რე. VI, ფურ. 376 — 377.

მისი ჩამოცილება შეთქმულებისაგან არ შეიძლება საგამომ-
ძიებლო კომისიას შეუმჩნეველი დარჩენოდა. ამისათვის,
როგორც დავინახეთ, ცოტა ფაქტები და მასალები არ გააჩნ-
დათ. მაგრამ საგამომძიებლო კომისია, ჩანს, ამით დაინტე-
რესებული არ იყო. თუ ამ მოსაზრებიდან არ გამოვალთ,
პირდაპირ გაუგებარი ხდება საგამომძიებლო კომისიის გულ-
გრილობა იმ ფაქტის მიმართ, რომ დოდაშვილს აღმოუჩინეს.
ასლი დეკაბრისტ რილეევის წერილისა, რომელიც მან ცოლს
გაუგზავნა დასჯის წინ. კომისია სავსებით დაკმაყოფილდა
დოდაშვილის პასუხით კითხვაზე — საიდან აქვს მას ეს წე-
რილი: რომ მან, დოდაშვილმა იგი სტუდენტ კრუპსკისაგან
გადაიწერა. რა თქმა უნდა, მარტო ამ წერილს შეიძლება
ბევრი ახალი კვალი გამოეჩინა. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ
დოდაშვილი საქართველოში დაინტერესებული იყო კრუპსკის
ბედით. იონა ხელაშვილისადმი მიწერილ ერთ წერილში
1828 წ. 25 ოქტომბერს სოლომონი სთხოვს იონას — გაიგოს
უნივერსიტეტში, თუ სად არის კრუპსკი, როგორ ცხოვრობს,
რატომ არ სწერს მას წერილებს, ხომ არ მიდის საფრანგეთს,
სთხოვს გადასცეს კრუპსკის, რომ მოსწეროს დაწვრილებით
წერილი თავის თავზე.

საგამომძიებლო კომისიის გაუგებარ «გულგრილობაში»,
ჩანს, პატარა როლს არ ასრულებდნენ შეთქმულების მთავარი
და გავლენიანი მონაწილენი — უფლისწულნი და ბრწყინვა-
ლე თავადები. მათთვის სრულიად არ იყო ხელსაყრელი, რომ
ურცლად ელაპარაკნათ დოდაშვილის რესპუბლიკურ იდეებზე
და მის უთანხმოებაზე მათთან და, ბოლოს, შეთქმულებისაგან
მის ჩამოცილებაზე. ეჭვს გარეშეა, რომ თვითონ უფლის-
წულებმა და ბრწყინვალე თავადებმა იცოდნენ დოდაშვილის
რესპუბლიკური იდეების შესახებ. ზოგიერთი მათგანი ხანდა-
ხან დოდაშვილთან მარტო ყოფნის დროს რესპუბლიკანიზ-
მით თვალთმაქცობასაც კი არ ერიდებოდა, რათა მის მრწამს-
ზე ემოქმედათ და ამ გზით კიდევ უფრო დაეახლოვებინათ.
ყოველივე ამას ისინი აკეთებდნენ დოდაშვილის გავლენისა
და ავტორიტეტის გამო, განსაკუთრებით გლახობაში, მათ-
სურდათ გამოეყენებინათ დოდაშვილი, მისი ცოდნა, ავტო-

რიტეტი თავიანთი პირადი, კლასობრივ-ანგარებიანი მიზნები-სათვის, ხოლო შემდეგ, როდესაც თავიანთ მიზანს მიაღწევდნენ, გადაეგდოთ იგი, უარესს თუ არ უზამდნენ. ამაზე მჭერმეტყველურად ლაპარაკობს ის ფაქტი, რომ შეთქმულთა მიერ გათვალისწინებული მომავალი მთავრობის შემადგენლობაში ს. დოდაშვილი სრულებით არ შეიყვანეს და პორტფელები გაინაწილეს დიდგვაროვანმა თავადაზნაურებმა.

მაგრამ საგამომძიებლო კომისიას მაინც არ შეეძლო უტყუარი ფაქტების ზეგავლენით ამა თუ იმ ფორმით არ ელიარებინა შეთქმულებისგან დოდაშვილის ჩამოცილება. სპეციალურად აღნიშნავდა რა ზოგიერთი მონაწილის გადახრას შეთქმულებიდან, საგამომძიებლო კომისია წერდა: «მონაწილეთაგან ზოგიერთი, განსაკუთრებით მასწავლებლები ყიფიანი, ავთანდილაშვილი და მთარგმნელი მამაცაშვილი, ნაწილობრივ აგრეთვე დოდაშვილიც კი, როგორც ჩანს, მათი განზრახვების მძვინვარებით დაშინებულნი (ლაპარაკია ე. წ. «ბუნტის პირველი ღამის განკარგულებაზე» — ა. ქ.), ჯერ კიდევ მათს დაწერამდე ეწინააღმდეგებოდნენ მათ, და, ბოლოს, თვით განუდგნენ საზოგადოებას»¹.

რასაკვირველია, აქ საქმე შიშში კი არ იყრ, არამედ შეთქმულების მეთაურებთან დოდაშვილის იმ ღრმა იდეურ-პოლიტიკურ უთანხმოებაში, რომელზეც ზემოთ ვლაპარაკობდით. ამ უთანხმოებამ და არა შიშმა გამოიწვია დოდაშვილის ჩამოშორება შეთქმულებისაგან.

საგამომძიებლო კომისიამ ოფიციალურად არ აღიარა ეს. და თუნდაც ელიარებინა ოფიციალურად, ეს, რა თქმა უნდა, დოდაშვილის ზედრს ოდნავადაც არ შეამსუბუქებდა. მაგრამ ის, რაც ამა თუ იმ მოსაზრებით ოფიციალურად არ იქნა ჩაწერილი, სამაგიეროდ სასჯელის გამოტანის დროს რეალურად ანგარიშში იქნა მიღებული. ხომ არასგზით არ შეიძლება შემთხვევითობად იქნეს მიჩნეული ის გარემოება, რომ შეთქმულების მთავარი ორგანიზატორები და ხელმძღვანელები, რომლებიც მეფეთა ოჯახების წევრები და გავლენიანი თავა-

¹ АКТЫ Кав. Арх. Кол. 8. VIII, გვ. 415.

დები იყვნენ, ან სულ არ დაუბატიმრებიათ და მხოლოდ უბრალო დაკითხვით დაკმაყოფილდნენ, ანდა ისინი, ვინც დააპატიმრეს და ყველაფერში გამოტყდნენ, შედარებით მცირე სასჯელს დააჯერეს, ხოლო შემდეგში სულაც შეიწყნარეს და მათ მაღალ ჩინებსაც კი მიაღწიეს სამსახურში.

ყველაზე მძიმე სასჯელი ხვდა ს. დოდაშვილს. აქ, ცხადია, მთავარ როლს თამაშობდა არა დოდაშვილის დანაშაულობა შეთქმულების მოწყობა-ორგანიზაციაში, არამედ მისი განმანათლებლურ-რესპუბლიკური მრწამსი, და სოციალური მდგომარეობა, რაც მართალია ბრალდებაში ფორმალურად წაყენებული არ იყო, მაგრამ სასჯელის გამოტანის დროს აშკარად ანგარიშში იყო მიღებული.

ციხეში წელიწადნახევარი პატიმრობის შემდეგ ს. დოდაშვილს აპყარეს თავისი საკლასო წოდება, 10 წლით ცივ ვიატკაში გადაასახლეს და აუკრძალეს «სამუდამოდ საქართველოში დაბრუნება». ვიატკაში გამოჩენილი ფილოსოფოსი ერობის გამგეობაში მუშაობდა კანცელარიის მოხელედ გადაშწერის წოდებით, საიდუმლო მეთვალყურეობის ქვეშ.

შემდეგ დოდაშვილი გადაიყვანეს სამოქალაქო გუბერნატორის კანცელარიაში და დანიშნეს სათემო გადასახადების მაგიდის უფროსად ვიატკის გუბერნიის კომიტეტში.

ჩრდილოეთის სუსხიანი ჰავის გავლენით დოდაშვილის სუსტი ჯანმრთელობა სულ უფრო შეირყა და გაუარესდა, ამიტომ ის თხოულობდა სამხრეთის რომელიმე თბილ გუბერნიაში გადაყვანას. 1835 წ. 12 ივნისს დოდაშვილი შინაგან საქმეთა მინისტრს განცხადებაში სთხოვს: «ძალიან, ძალიან ავად ვარ. პოლონელმა ექიმმა, ბ. ნაგუმოვიჩმა, რომელიც მე მწამლობს, გამომიცხადა, რომ თუნდაც ამჟამად გამოკეთდე ჯანმრთელობის მხრივ, მომავალ ზამთარს ვერ გავუძლებ, თუ ჩემი აქ ყოფნა გაგრძელდა. ჩრდილოეთის ჰავის გავლენა, რომელიც ჩემს ჯანმრთელობაზე ყოველთვის საზიანოდ მოქმედებდა, სრულიად დააძაბუნებს მას; მეცა და ჩემი ოჯახიც ფრიად დიდ უსიამოვნობას განვიცდით».

ამასთან ერთად დოდაშვილი თხოულობდა საკლასო წოდების დაბრუნებას, რომელიც მას თბილისის გიმნაზიაში ექვსწლიანი სამსახურის გამო მიეცა.

მძიმედ დაავადმყოფებულ სოლომონ დოდაშვილს მეფემ თხოვნაზე უარი უთხრა.

ერთი წლის შემდეგ სოლომონის ხანდაზმული ქლექისაგან გაწამებული ჯანმრთელობა პირდაპირ კატასტროფული შეიქნა. მან სამსახურებრივ მოვალეობათა შესრულების შესაძლებლობაც დაკარგა. სიკვდილის პირს მისული დოდაშვილი იძულებული იყო ერთხელ კიდევ ეთხოვნა გადაყვანა სამხრეთის რომელიმე თბილ რაიონში. 1836 წ. 19 აგვისტოს ვიატკის სამოქალაქო გუბერნატორი შინაგან საქმეთა მინისტრს სწერდა:

«სოლომონ დოდაშვილმა ახლა კიდევ მომმართა თხოვნით, რაც მისი ჯანმრთელობის სრული შერყევით იყო გამოწვეული.

დოდაშვილის ავადმყოფობა დღითიდღე უარესდებოდა და ისეთ საზღვარს მიაღწია, რომ მას უნარი დაუკარგა სამსახურში დაკისრებულ ვალდებულებათა აღსრულებისა, რის გამო მე საექიმო სამმართველოს წინადადება მივეცი შეემოწმებინათ იგი მთელი შემადგენლობის დასწრებით».

თუ რა კატასტროფული იყო ს. დოდაშვილის ჯანმრთელობა, ამასვე კონკრეტულ წარმოდგენას იძლევა შემოხსენებული საექიმო მოწმობა. აი ეს მოწმობაც: «საექიმო მოწმობა. მიეცა ესე ვიატკის საექიმო სამმართველოდან მასზედა, რომ (თანახმად ვიატკის ბატონ სამოქალაქო გუბერნატორის მიმდინარე თვის 5 რიცხვის № 9643 წინადადებისა) ადგილობრივი სამმართველოს ბატონ წევრთა მიერ კერძო ბოქაულის კოლეჟსკი სეკრეტარის, ბოროდინის დასწრებით გასინჯულ იქნა ვიატკის გუბერნიის კომიტეტის სათემო გადასახადთა მაგიდის უფროსი გადამწერი სოლომონ დოდაშვილი მის ბინაში მე-8 დღეს ნაშუადღევს 1-ლ საათზე და მას აღმოაჩნდა: თვალები ამღვრეული და ღრმად ჩაცვივებული, სახე ფერმკრთალი — ტყვიის ფერი, ცხვირი წაწვეტილი, ხორცოვანი ნაწილები იმდენად მიღეული, რომ ზოგიერთ ადგილს ძვლებზე მართო კანილა მოჩანს გადაკრული; შეშუპება ტერფებისა ფეხთა წვივებამდე, მოკლე სუნთქვა ყელში ხიხინით და ხშირად ხველების გამო შეწყვეტილი, რის გამო

ბლომად ამოინთხევა სქელი, ჩირქოვანი და მყრალი ნახველი; ხმა მიღებული; სიტყვის გამოთქმა უჭირს; ხველას, საუბარსა და მოძრაობას თან სდევს გულის წასვლა; ამგვარი ნიშნები ამჟამად მოწმობენ ფილტვების დაწყულულებასა და მათს ჩირქოვან ჭლექს და აგრეთვე იმას, რომ მედიცინას არ გააჩნია არავითარი უტყუარი საშუალება ასეთი რთული და ხანდაზმული სენის განსაკუთრნავად, განსაკუთრებით აქაურ ჩრდილოეთის ჰავის პირობებში. აგვისტოს 10 დღესა 1836 წელსა»¹.

როგორც ამ მოწმობიდან ჩანს, ს. დოდაშვილის მდგომარეობა უიმედო იყო. მისი დღეები დათვლილი იყო. ამას ხედავდა ვიატკის სამოქალაქო გუბერნატორიც, რომელიც თავის წარდგინებას შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი ს. დოდაშვილის სამხრეთის რომელიმე გუბერნიაში გადაყვანის შუამდგომლობაზე იმპერატორთან ასეთი სიტყვებით ამთავრებდა: «თუმცა, მე არ ვფიქრობ, რომ დოდაშვილმა ამ წარდგინების პასუხამდე იცოცხლოს, ვინაიდან მასში სიცოცხლის მხოლოდ აჩრდილი-და ჩარჩენილა».

გუბერნატორის წინასწართქმანი გამართლდა. მაგრამ ამისთვის არც იყო საჭირო დიდი გამჭრიახობა, რადგანაც ს. დოდაშვილის აღსასრულის მოახლოება მეტისმეტად ნათელი იყო. იმპერატორმა ინება 19 სექტემბერს ბრძანების გაცემა დოდაშვილის ზერსონის გუბერნიაში გადაყვანის შესახებ. მაგრამ დოდაშვილი ამ დროს უკვე ერთი თვის მკვდარი იყო. იგი გარდაიცვალა 1836 წლის აგვისტოს. ამრიგად, «ხელმწიფის წყალობა» ზედმეტი და ამაო აღმოჩნდა. მაგრამ ჩანს, თვით ეს «წყალობაც» მხოლოდ იმიტომ იყო ნაბოძები, რომ წინასწარ იცოდნენ მისი უსარგებლობა.

ვიატკაში ს. დოდაშვილი, როგორც ჩანს, დაახლოვებული იყო ცნობილ რუს განმანათლებელ და დემოკრატ ალექსანდრე გერცენთან, რომელიც ამ დროს აქ თავის პირველ გადასახლებას იხდიდა. ვიატკაში გერცენი 1835 წლის მაისში ჩამოვიდა და აქ სამ წელიწადს დარჩა. ეტყობა, გერ-

¹ საქ. სსრ ც. ს. ი. ა., საქმე № 49. ფურ. 227.

ცენი, რომელიც ვიატკაში გუბერნატორის კანცელარიაში მუშაობდა, იმდენად დაახლოვებული ყოფილა ს. დოდაშვილთან, რომ მას სოლომონი სიკვდილის წინაც უნახავს. ამას მოწმობს გერცენის 1842 წ. 28 მარტის ჩანაწერი დღიურში: «...მან (დოდაშვილმა — ა. ქ.) ვერ გაუძლო სუსხიან ჰავას და სამინელი ჭლექი გაუჩნდა, იგი ძლივს-ღაცოცხლობდა და მაინც ღრმა რწმენით სთქვა: «ოღონდ გაზაფხულზე უფრო უარესი არ იყოს, თორემ შეიძლება ჭლექი გამიჩნდეს»-ო¹.

IV

ს. დოდაშვილის «ლოგიკა», როგორც მისი სრული სათაურიდან ჩანს («ფილოსოფიის კურსი. ნაწილი პირველი. ლოგიკა»), წარმოადგენდა ახალგაზრდა მოაზროვნის მიერ მოფიქრებული ფილოსოფიის სრული კურსის პირველ ნაწილს.

აი რა მოცულობით ვარაუდობდა ს. დოდაშვილი თავისი ფილოსოფიის კურსის გადმოცემას:

I.

«1. კანონები ა) აზროვნებისა და ბ) კანონები სულიერი ძალებისა საერთოდ = ლოგიკა და ფსიქოლოგია.

2) კანონები შემეცნებისა და შესამეცნებელისა = მეტაფიზიკა, ყველა მისი ნაწილებით.

II.

3) კანონები შეგრძნებისა = ესთეტიკა.

III.

4) კანონები ნებისა და სურვილისა: ა) შინაგან მოქმედებათათვის = ზნეობის ფილოსოფია, და ბ) გარეშე ურთიერთობისათვის = სამართალი.

ამას დაეუმატებთ ფილოსოფიურ სისტემათა მოკლე ისტორიას და იმ გამოთქმათა პატარა სიტყვარს, რომლებიც ზუსტ

¹ А. И. Герцен, Полное собр. соч. и письм. т. III, Петербург, 1919 г. 83-19.

განსაზღვრებას საჭიროებენ ჩვენს მეცნიერებაში — და აი ყველაფერი, რაც დროთა განმავლობაში წარედგინება ცოდნის მოყვარულთა მოწყალე ყურადღებასა და განსჯას»¹.

ს. დოდაშვილს აღარ დასცალდა ამ თავისი გეგმის განხორციელება, — ფილოსოფიის სრული კურსის გამოცემა. მაგრამ მის მიერ გამოქვეყნებული «ლოგიკა», როგორც პირველი ნაწილი და შესავალი ამ სრული კურსისა დიდ მოვლენად იქცა და მან მაშინვე განსაკუთრებული ადგილი დაიკავა იმ დროისათვის შედარებით დიდ ლოგიკურ ლიტერატურაში². ამას მაშინდელი საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის თვალსაჩინო წარმომადგენლებიც აღნიშნავდნენ. ნ. პ. პოლევი, ცნობილი კრიტიკოსი და ლიტერატურული მოღვაწე უურნალ «მოსკოვსკი ტელეგრაფში», რომელიც მისი რედაქციით გამოდიოდა, დოდაშვილის ნაშრომს უწოდებს «შესანიშნავ მეცნიერულ თხზულებას ლოგიკის დარგში» და სიხარულით აუწყებს მკითხველებს მის გამოცემას. «დღემდე, — წერდა პოლევი, — ჩვენ სრულიად არ გვეჩინდა კარგად აღმოცემული ლოგიკა, წიგნი ეგზომ საჭირო აღზრდისათვის. ყველა ჩვენი ლოგიკა ან იყო ძველი, კონდილიაქისა, ან ბაუმისტერული სქოლასტიკის ნარჩენებს წარმოადგენდა სიტყვადვლარჭნილობასა, ენთიმემასა, ხრიებსა, დილემებსა და სორიტებში გახლართულ-დაბნეულ მასწავლებელს წიგნებით შეეძლო მოწაფისათვის თავი გაეტენა თავსატეხი სიტყვებით, მაგრამ მის გონებას ცოტა რამეს ეხმარებოდა.

¹ იხ. წინამდებარე თხზულება, გვ. 12. შემდეგში ტექსტში მივუთითებთ მხოლოდ სათანადო გვერდებს — ა. ქ.

² დავასახელებთ შემდეგ რუს ავტორებს: 1) И. Рижский — Умственное, или умственная философия, СПб... 1790, 2) Н. Богданов — Краткая Логика..., 3) А. Лубкин — Начертание Логики... СПб, 1807 г., 4) П. Лодий, Логические наставления, руководствующие к познанию и различию истинного от ложного... СПб, 1815 г., 5) И Любачинский — Логика или умоучение, Харьков, 1817 г., 6) С. Берзцовский — Краткое руководство к Логике... СПб, 1821 г., 7) Н. Рождественский — Краткое руководство к Логике, СПб, 1826.

უარყვეს რა მთელი სქოლასტიკა და კონდილიაკის ცუდ-მსიტყველობა და ხელმძღვანელობდნენ ახალი მოაზროვნეებით, ბატონმა ტალიზინმა (პოლევოი დოდაშვილის ნაშრომთან ერთად რეცენზიას წერდა აგრეთვე მ. ტალიზინის ლოგიკაზეც, რომელიც ასევე 1827 წელს გამოვიდა — ა. ქ.) და ბატონმა მადაროელმა ნათლად, მოკლედ და მარტივად აგვისხნეს მნიშვნელოვანი მეცნიერება სწორი აზროვნებისა და ორივემ თავიანთი თხზულებების მიზანს მიაღწიეს.

ბატონ მადაროელის წიგნი წარმოადგენს მხოლოდ ვრცელი შრომის დასაწყისს. მას სურს გამოსცეს ფილოსოფიის სრული კურსი»¹.

«მოსკოვსკი ვესტნიკი» (1827), რომელმაც დაწვრილებით გადმოსცა და კრიტიკულად განიხილა დოდაშვილის «ლოგიკა», წერდა: «ბ-ნი დოდაშვილს განსაკუთრებით კარგად აქვს გამოყვანილი მსჯელობათა კატეგორიები, მაგრამ ყველაზე მეტად ჩვენ მას ვუმაღლით იმ ბედნიერ სითამამეს, რომლითაც მან გადაუხვია დიდი ხნის დაკანონებულ წესრიგს ლოგიკის დალაგებაში და წინააღმდეგ იმისა, მსჯელობას ცნებაზე უფრო წინ მისცა ადგილი. მართლაც, მსჯელობა გონების პირველი აქტია, რომელიც წარმოიშობა ვნებითი შეგრძნებით; ცნების შეერთება შეუძლებელია, თუ ჯერ არ გამოვყოფთ შეერთებისათვის ადრე განსხვავებულ იდენტურ ნიშნებს; ანალიზირება, აზროვნება და სჯა — ერთი და იმავე მნიშვნელობის გამოთქმებია. ცნება არის, ასე ვთქვათ, შემოკლებული მსჯელობა; დასკვნაც მსჯელობაა, ოღონდ განვითარებული. ერთიცა და მეორეც სხვადასხვა სახეებია, რომლებშიც ვლინდება ერთი და იგივე გონებრივი ცხოვრება».

¹ «Московский телеграф», 1827 წ. № 22, გვ. 167 — 168. ნ. პ. პოლევოი, ჩანს, პირადად იცნობდა დოდაშვილს და იცოდა მისი საქმეები. რეცენზიის ბოლოს ის წერს: «ბ-ნი მადაროელი წარმოშობით ქართველია, აშკამად დაამთავრა სწავლის კურსი პეტერბურგში და მასწავლებლის თანამდებობა უჭირავს თბილისში. თავის რეცენზიას პოლევოი შემდეგი მილოცვით ამთავრებს: «ღმერთმა ქნას, რომ ბ-ნი მადაროელს თავის თანამემამულეთა და მოწაფეთა შორის ბევრი მიმდევარი გამოუჩნდეს».

«ჩვენ საკმაოდ ვილაპარაკეთ განლაგებაზე. რაც შეეხება ზ-ნ მდაროელის ლოგიკის შინაარსს, მასში საკმაოდ ბედნიერად შეერთებულია სიმოკლე სათანადო სისრულესთან»¹.

«სევერნაია პჩელას» (№ 72, 16 ივლისი, 1827. წ.) რედაქცია ასე წერდა დოდაშვილის თხზულებაზე: «ახალგაზრდა ავტორი ამ წიგნისა, მოდგმით ქართველია, აღიზარდა და სწავლობდა აქაურ უნივერსიტეტში, და ამას წინათ გაემგზავრა თბილისს იქაური გიმნაზიის მასწავლებლის წოდებით. მისი ამ თხზულების შესახებ ფილოსოფიურ მეცნიერებათა ერთმა მოყვარულმა და მცოდნემ ჩვენ შემდეგი შეგვატყობინა: «ეს ახალი თხზულება ბევრს ახალსა და ფრიად კარგს შეიცავს. ასეთებია, მაგალითად, ლოგიკის შინაარსის გადმოცემა ჩვენი გონების თვითცოდნის მშვენიერი განმარტებით § 2-ში, და დ ე ბ უ ლ ე ბ ი ს (thesis), და პ ი რ ი ს პ ი რ ე ბ ი ს ა (antithesis) და შე ე რ თ ე ბ ი ს (synthesis) ცნებათა გამოყენება წარმოდგენების მიმართ საერთოდ, აზროვნების მთავარი კანონებისა და კატეგორიების მიმართ, აგრეთვე კატეგორიათა გამოყენება წინადადებათა მიმართ».

«ლოგიკის» გამოსვლამ დიდი მოწონება ჰპოვა აგრეთვე ქართველ ინტელიგენციაში და დოდაშვილის ცალკე მეგობართა შორის. 1827 წლის 15 ივლისს იონა ხელაშვილი, რომელმაც უგზომ ბევრი დეაწლი დასდრ აღნიშნული ნაშრომის გამოცემას, სწერდა სოლომონს, რომ მისმა ნაშრომმა ყველა აღაფრთოვანა, განსაკუთრებით «სევერნაია პჩელას» რეცენზიის შემდეგ. ერთი პიროვნება, რომლის გვარის გამორკვევა არ მოხერხდა, პირად წერილში ს. დოდაშვილს სწერდა მისი ნაშრომის შესახებ:

«მოწყალეო ხელმწიფევე ჩემო სოლომონ ივანესძე ვ!»

თხზულება თქვენი სათაურით: ფილოსოფიის კურსი, ნაწილი 1-ლი, ლოდია — საზღვარგარეთი-

¹ «Московский Вестник», часть VI, 1827, стр. 201—206. ეს რეცენზია, მოწერილი «N» ფსევდონიმით, როგორც ეს გამორკვეულია, ეკუთვნის რუს მოაზროვნეს ვ. ტიტოვს. (იხ. სოლომონ დოდაშვილის წერილები, გვ. 41—42).

დან დაბრუნებულმა მივიღე, და გადავათვალე რა იგი, ვპოვე, რომ როგორც თავისი შინაარსით, ისე მოთხრობის ხერხით განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია. — თქვენი, ამ ფრიად მნიშვნელოვან და ჩვენში ნაკლებად დამუშავებულ საქმეზე მეცადინეობის ასეთი ბედნიერი დასაწყისი თავდება უფრო ბედნიერი შედეგებისა; ამიტომ ჩემთვის ფრიად სასიამოვნოა გამოვიცხადოთ თქვენ ამ საქმეები და სასარგებლო ნაშრომისთვის უღრმესი მადლობა და დაგარწმუნოთ, რომ ამ შრომის გაგრძელება და საერთოდ თქვენი მუშაობა სასწავლო დარგში არ დარჩება თავის დროზე მის შესაფერი ჯილდოს გარეშე»¹.

ს. დოდაშვილის «ლოგიკა» მტკიცედ შევიდა რუსული ფილოსოფიური აზრის ისტორიაში. ეს ნაშრომი დასახელებულია რუსული ფილოსოფიის პირველ ისტორიაში, რომელიც 1840 წელს დასწერა კიევის სასულიერო აკადემიის არქიმანდრიტმა გაბრიელმა (ვოსკრესენსკიმ)².

მასზე მიუთითებდა ი. კოლუმბოვსკი თავის «სლავიანთა ფილოსოფიის ნარკვევებში»³. დოდაშვილი და მისი «ლოგიკა» შეტანილია «ფილოსოფიურ ლექსიკონებში»⁴.

ცხადია, რომ ს. დოდაშვილის «ლოგიკის» ხასიათის ზუსტი განსაზღვრა გარკვეულ თეორიულ და ისტორიულ ინტერესს წარმოადგენს. სხვათა შორის ამ საკითხში არ არსებობს ზუსტი და სწორი შეხედულება; ი. კოლუმბოვსკი და რადლოვი უდაოდ კანტიანელად სთვლიდნენ დოდაშვილს, ხოლო მისი «ლოგიკა» მთლიანად კანტიანური პოზიციიდან დაწერილ თხზულებად მიაჩნდათ. ეს შეხედულება ჩვენში, საქართველოშიც გავრცელდა. მაგრამ იგი არ შეიძლება სწორ შეხედულებად მივიჩნიოთ. მართალია, ს. დოდაშვილი იზიარებს კანტის გნოსეოლოგიისა და ლოგიკის ბევრ არსებით დებულებას, მაგრამ აქედან არ შეიძლება ის დასკვნა გავაკე-

¹ გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, ტ. I, 1935, გვ. 518.

² История философии Архимандрита Гавриила. ч. IV. Казань, 1840, 140.

³ Ибервег—Гейнце. История новой философии. СПб, 1890, 590.

⁴ Э. Радлов. «Философский словарь».

თით, რომ დოდაშვილი მთლიანად დგას კანტის პოზიციაზე და არაფრით არ განსხვავდება არსებითად მისგან. დოდაშვილი განსხვავდება კანტისაგან ფილოსოფიისა და ლოგიკის მთელი რიგი საკითხების განმარტებაში. ეს განსხვავება იმდენად არსებითია, რომ არასგზით არ შეიძლება დოდაშვილი პირდაპირ კანტიანულად ჩაითვალოს.

ფილოსოფიის, მისი ამოცანებისა და საგნის დაწვრილებითი გადმოცემა ს. დოდაშვილს თავისი გეგმის თანახმად უნდა მოეცა ლოგიკისა და ფსიქოლოგიის შემდეგ, მეტაფიზიკის გადმოცემის დროს. აქ, რასაკვირველია, ნათლად და მთლიანად გამოირკვეოდა ს. დოდაშვილის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის ხასიათი. მაგრამ თავისი გეგმის განხორციელება ს. დოდაშვილს არ დასცალდა. მთელი თავისი გეგმიდან მან მხოლოდ პირველი ნაწილის — ლოგიკის განხორციელება მოახერხა, რომელიც ფილოსოფიის სრული კურსის შესავალს წარმოადგენს. ასეთი მდგომარეობა აძნელებს სრულად წარმოვადგინოთ ჩვენი ავტორის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა და მთლიანად განვსაზღვროთ მისი ხასიათი.

მაგრამ «ლოგიკის» შესწავლის საფუძველზე შეიძლება წარმოვიდგინოთ დოდაშვილის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის ძირითადი მიმართულება. ამას ხელს უწყობს, უწინარეს ყოვლისა, ის გარემოება, რომ დოდაშვილის «ლოგიკა» დაწერილია გარკვეული ფილოსოფიური მსოფლმხედველობისა და გნოსეოლოგიური მოძღვრების პოზიციიდან, და, აგრეთვე ისიც, რომ თვით «ლოგიკაში», ფილოსოფიის სრული კურსის ზოგადი შესავალის სახით წამძღვარებულია სპეციალური, თუმცა ძალიან მოკლე თავი — «ფილოსოფიის ზოგადი შესავალი».

უწინარეს ყოვლისა უნდა შევჩერდეთ ფილოსოფიის საგნისა და ამოცანის გაგებაზე. დოდაშვილს ფილოსოფიის საგნად და ამოცანად მიაჩნია არა ზებუნებრივი ძალები, არამედ თვით ადამიანის შესწავლა, მისი გონებრივი მოქმედების დასაბუთება. ფილოსოფიის მთავარი საგანი, დოდაშვილის აზრით, ადამიანია, ხოლო ფილოსოფიის მთავარი ამოცანა ადამიანის

გონებრივი მოქმედების გამოვლენა და დადგენა. «ფილოსოფია, — ასკენის ის, — არის მეცნიერება მთელი ჩვენი მოქმედების უკანასკნელი საფუძველის შესახებ; მასში უნდა ვეძიოთ და ვპოვოთ ჩვენი შემეცნებისა და მოქმედების ისეთი მიზეზები, რომელთაც შეუძლიათ, მეტად თუნაკლებად, დააკმაყოფილონ ადამიანის გონება» (გვ. 11 — 12).

აქ აშკარად ჩანს ფილოსოფიის საგნისა და ამოცანის განმანათლებლური გაგება. ფილოსოფიის საგნისა და ამოცანის ამგვარი გაგების საფუძველზე დოდაშვილი გვაძლევს ფილოსოფიის სრული კურსის იმ დაყოფას, რომელიც ჩვენ ზემოთ მოვიყვანეთ. აღსანიშნავია, რომ ფილოსოფიის სრული კურსის ეგზომ ფართოდ წარმოდგენილი გვემოდან სრულიად გამოვარდა რელიგია. თვით «ლოგიკაში» დოდაშვილი არსად არ იხსენიებს ღმერთს, მის ლოგოსსა და განგებას, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა იმ დროის თითქმის ყველა ლოგიკის სახელმძღვანელოში.

განმანათლებელი დოდაშვილი, წინააღმდეგ ოფიციალური-იდეალისტური შეხედულებებისა, საერთოდ გამორიცხავს ღმერთს არა მარტო ლოგიკიდან, არამედ ფილოსოფიის სრული კურსიდანაც.

კანტის ფილოსოფიისაგან ჩამოშორებასა და განსხვავებას დოდაშვილი ამჟღავნებს ცნობიერების, შემეცნებისა და ცნობიერების კანონების განმარტების პრინციპში.

შემეცნება, დოდაშვილის აზრით, გულისხმობს სამ ელემენტს: 1) ცნობიერების მყოფობას, 2) შესამეცნებელი საგნის მყოფობას და 3) მათს ურთიერთ დაპირისპირებას. უამელემენტებოდ არ არსებობს შემეცნება. ყოველ საფეხურზე შემეცნების პროცესი წარმოადგენს ცნობიერებისა და შემეცნების საგნის ურთიერთმოქმედებას. შემეცნება იწყება ცნობიერებაზე გარეგანი ქვეყნის მოქმედებით. გარეთ არსებული საგნები მოქმედებენ ცნობიერებაზე და გრძნობად შთაბეჭდილებებს იწვევენ. ეს გრძნობადი შთაბეჭდილებანი ცნობიერებას აიძულებენ გაიგოს გრძნობად სისტემაში მომხდარი ცვლილებანი და ამ გზით განასხვავოს თავისი თავი გარე-

დან მოქმედი საგნებისაგან. გარეგანი საგნებისადმი ცნობიერების ეს პირველი დაპირისპირება და განსხვავება, რაც გრძნობათა ორგანოებზე გარეგან საგანთა შემოქმედებით არის განპირობებული, შემეცნების აუცილებელ პირობას წარმოადგენს. ცნობიერებას არ შეუძლია შეიცნოს საგანი, თუ არ განასხვავა თავისი თავისაგან და თავისი თავი ამ საგანს არ დაუპირისპირა.

«პირველი დაპირისპირება, — წერს დოდაშვილი, — ხდება თვით მოაზროვნე ძალასა და საგანს შორის. სულს არ შეუძლია სხვანაირად შეიცნოს საგანი, თუ არა თავისი თავისაგან მისი განსხვავებით და მისდამი თავისი თავის დაპირისპირებით» (გვ. 33).

შემეცნების პირველი აქტის, ცნობიერებისა და საგნის ურთიერთშემოქმედების შედეგია შეგრძნობა. მაგრამ პირველი აქტითა და მისი შედეგით — შეგრძნობით არ ამოიწურება შემეცნების პროცესი.

ცნობიერება მეორედ მიმართავს შეგრძნობად საგნებს. ამ პროცესში ცნობიერება შეგრძნებებში მოცემულ საგნებს კიდევ უფრო ღრმად წვდება. იგი შეგრძნებაში მოცემულ საგნებს ერთი მეორეს უპირისპირებს, რათა ერთმანეთისაგან განასხვავოს ისინი. მაგრამ განასხვავებს რა გონება საგნებს მათი დაპირისპირებული თვისებების მიხედვით, აერთებს მათ იმ ნიშნების მიხედვით, რომელნიც მათთვის საერთოა. შეგრძნების მრავალფეროვანი საგნებიდან ცნობიერება გამოტოვებს მათ კერძო ნიშნებს და მათს ზოგად ნიშნებს გამოიტანს.

ახასიათებს რა შემეცნების პროცესის მეორე ეტაპს, დოდაშვილი იქვე წერს: «შემდეგ უნდა განმეორებულ იქნას დაპირისპირების იგივე მოქმედება თვით საგნებს შორის, რათა ისინიც განვასხვაოთ ერთმანეთისაგან: სხვაგვარად მათი შეცნობა შეუძლებელია. მაგრამ აქ გონება, განასხვავებს რა საგნებს მათი დაპირისპირებული თვისებების მიხედვით, აერთებს მათ სხვა მხრივ, ე. ი. იმ ნიშნების მიხედვით, რომელნიც მათთვის საერთოა». (გვ. 33).

შემეცნების პროცესის შესახებ დოდაშვილის ამ შეხედულებიდან გამომდინარეობს მეტისმეტად მნიშვნელოვანი დას-

კვნა, რომელიც გვიჩვენებს მის განსხვავებას კანტის აგნოსტიციზმისაგან. კანტის ფილოსოფიაში, როგორც ცნობილია, გარეგანი საგანი, რომელსაც «ნივთი თავის თავად» ეწოდება და რომელსაც არსად არ ვხვდებით დოდაშვილის «ლოგიკაში», გააღვიძებს რა ჩვენს შეგრძნებებს, შემდეგ სრულიად სწყდება ცნობიერებას. კანტის მოძღვრებაში გარეგან საგანს ცნობიერებაზე ზემოქმედებით მოძრაობაში მოჰყავს ცნობიერების აპრიორული ძალები, რათა ამის შემდეგ თვითონ გამოერთოს მეცნიერების შემეცნების სფეროდან და რწმენის ობიექტად გარდაიქმნას.

დოდაშვილის მოძღვრებაში ყოველგვარი შემეცნება არის გარეგანი და შინაგანი ქვეყნის სინთეზი: აი რას წერს დოდაშვილი დასკვნის სახით: «ამრიგად, შემეცნების ყოველ საფეხურზე ერთობლივ იმყოფება საგანიც და სულიერი ძალაც; ყოველი წარმოდგენა შინაგანი და გარეგანი სამყაროს ნაწარმოებია» (გვ. 29).

ს. დოდაშვილი საყოველთაო კანონად შემეცნებისა და ცნობიერების, რომელთა შორის იგი არავითარ პრინციპულ განსხვავებას არ ხედავს, — ტრიადულობას სთვლის. ტრიადულობით არის გამსჭვალული ცნობიერების მთელი არსება და შემეცნების მთელი პროცესი. შემეცნებელ ცნობიერებას დოდაშვილი სთვლის თვისად, ხოლო ობიექტურად არსებულ შესამეცნებელ საგანს, რომელიც უპირისპირდება შემეცნებელ ცნობიერებას, — ანტითვისად, ხოლო შემეცნებას, როგორც ერთობლიობას, როგორც ერთიანობას ერთისა და მეორისა, — სინთეზად. ამ კანონს, დოდაშვილის აზრით, საყოველთაო ხასიათი აქვს და მას ემორჩილება შემეცნება და ცნობიერება. დოდაშვილი წერს: «ერთი სიტყვით, ცნობიერების ყოველ მოქმედებაში, რაც გონებას ახასიათებს, ნათლად მკლავნდება: a) დებულება (thesis), b) დაპირისპირება (antithesis) და c) შეუღლება, ანუ შეერთება პირველისა და მეორისა (synthesis). მოქმედების ამ წესს აქვს უგამონაკლისო საყოველთაობა და გარდუვალი აუცილებლობა ყოველი მოაზროვნე ადამიანისათვის; მაშასადამე, ეს გონების კანონია» (გვ. 29 — 30).

გამოდის რა ამ დებულებიდან, ლოგიკის ყველა პრობლე-
მებში (ლოგიკის ძირითადი კანონები, მსჯელობის, ცნების,
დასკვნის და სხვა პრობლემები) ს. დოდაშვილი ცდილობს
აღმოაჩინოს ტრიადა — თეზისი, ანტითეზისი და სინთეზისი.
ასეთი თანამიმდევრობით და გარკვეული ფორმით ამ მო-
ძღვრებას ვერ ვნახავთ არათუ კანტის «ლოგიკაში», არამედ
ვერ ვნახავთ მას ვერც ამ უკანასკნელის «წმინდა გონების
კრიტიკაში». ფიხტემ გამოაცხადა ტრიადა ცნობიერების ძი-
რითად კანონად. დოდაშვილი იცნობდა ფიხტეს თეორიულ
ფილოსოფიას (თავის შრომის 31 გვერდზე იგი ფიხტესაც
ახსენებს), მაგრამ ფიხტემ ეს მოძღვრება განავითარა თავის
თეორიულ ფილოსოფიაში. რაც შეეხება ფიხტეს ლოგიკურ
შრომას «ლოგიკის ფილოსოფიასთან დამოკიდებულების ანუ
ტრანსცენდენტალური ლოგიკის შესახებ», იგი დოდაშვილის
ნაშრომზე გაცილებით გვიან გამოქვეყნდა; მეორეც, მასში
ჩვენ ლოგიკის საკითხების სულ სხვა განმარტებას ვნახუ-
ლობთ, ვიდრე დოდაშვილს აქვს. მართალია, ს. დოდაშვილი
იზიარებს ლოგიკის საგნისა და ამოცანის კანტისეულ გაგე-
ბას, განსაზღვრავს რა მას როგორც აპრიორულ მეცნიერებას,
რომლის საგანია არა შემეცნების შინაარსი, არამედ მისი ფორ-
მა, და რომლის გამოყენების სფერო არის მხოლოდ მოვლე-
ნები და არა ნივთი თავის თავად. მაგრამ თავის «ლოგიკაში»
დოდაშვილი ფრიად საგრძნობლად შორდება ლოგიკის სა-
კითხთა ამგვარ ფორმალურ მეტაფიზიკურ განმარტებას.

დოდაშვილის ნაშრომში ლოგიკური კატეგორიები იღე-
ბენ თავისებურ შინაარსს და კარგავენ იმ აბსოლუტურად
ფორმალურ ხასიათს, რომელიც მათ კანტის მოძღვრებაში
გააჩნიათ. ეს ნათლად ჩანს ლოგიკის უმნიშვნელოვანეს მოძ-
ღვრებათა გარჩევის დროს; ახლა კი აღვნიშნავთ ერთ დამახა-
სიათებელ გარემოებას. დოდაშვილს ლოგიკურ კატეგორიათა
შესახებ არისტოტელეს მოძღვრების ღირსებად მიაჩნია ის,
რომ მის ლოგიკაში ისინი ცარიელი ლოგიკური ფორმები კი-
არ არიან, არამედ შინაარსობრივ ხასიათს ატარებენ. დოდა-
შვილი არისტოტელეზე წერს: «თუმცა ამ უკანასკნელ თხზუ-
ლებაში («კატეგორიები» — ა. ქ.) იგი კატეგორიებს მხოლოდ

პირდაპირ ლოგიკურად განიხილავს, მაგრამ მათ უფრო მეტი ღირებულება აქვთ მის სისტემაში: ისინი თვით საგნებთან უახლოეს მიმართებაშია წარმოდგენილი, ასე რომ ეს არა მარტო გონების საყოველთაო ცნებებია, არამედ ამასთანავე საგანთა თვისებებიცაა, — არა მარტოდენ ლოგიკური, შიშველი, ფორმალური ცნებებია, არამედ საერთოდ საგნობრივიც» (გვ. 21).

ლოგიკის პრობლემებიდან ჩვენ გაკვრით შევჩერდებით დოდაშვილის შეხედულებებზე ლოგიკის ძირითადი კანონებისა და მსჯელობების შესახებ, როგორც ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან და საინტერესო საკითხებზე.

აღიარა რა ის, რომ შემეცნების პირველი აუცილებელი მომენტი არის დაპირისპირება მოაზროვნესა და სააზროვნოს შორის, დოდაშვილი სთვლის, რომ სულის ამ აქტში ცნობიერება დაადგენს თავის დაპირისპირებასა და სრულ განსხვავებას სააზროვნოსაგან. ამ აქტში სული, ცნობიერება «სავსებით რწმუნდება იმაში, რომ შეუძლებელია რაიმე იყოს და ამასთანავე არც იყოს, ანუ შეუძლებელია ორი მოპირდაპირე ნიშანი ერთბაშად მივაკუთვნოთ ერთსა და იმავე საგანს» (გვ. 30). ეს არის წინააღმდეგობის კანონი.

ამ კანონს, როგორც თავის პირველსაწყისს, ცნობიერება მომდევნო მოქმედებებშიც მისდევს. ცნობიერება თავის თავს უპირისპირებს გარეგან საგნებს და განასხვავებს მათ როგორც თავისი თავისაგან, ასევე ერთმანეთისაგან. ამასთანავე ცნობიერება საგნებში განასხვავებს სახეებსა და გვარებს. ის ერთმანეთს უპირისპირებს ამ სხვადასხვა სახეებსა და გვარებს. «ამასთან ჩვენ არათუ არ ვეჭვობთ, რომ წინააღმდეგობრივი ნიშნებიდან მხოლოდ ერთი რომელიმე შეიძლება მივაწეროთ საგანს, არამედ აგრეთვე სრულიად დარწმუნებული ვართ იმაშიც, რომ ასეთი ნიშნებიდან ყოველ შესაძლებელ არსებას ერთი უსათუოდ შეეფერება». (გვ. 31). ამგვარ მსჯელობას საფუძვლად უდევს გამორიცხული მესამის კანონი. მიუხედავად აზრთა და შეგარძნებათა

მთელი ცვალებადობისა, ჩვენი ცნობიერება მუდამ თავის თავთან რჩება, მუდამ ცნობიერებად რჩება. ამიტომ საგანი მუდამ ერთი და იმავე საგნად, მუდამ თავისი თავის ტოლად წარმოგვიდგება, თუ ყურადღების გარეშე დავტოვებთ შემთხვევითს ნიშნებს და საგანთა არსებითს, მუდმივ თვისებებს დავინახავთ. «აზროვნების თვით თავდაპირველ მოქმედებაშიც კი ნათლად შევიცნობთ, რომ მ ე არის მ ე, და ა რ ა-მ ე არის ა რ ა-მ ე (გვ. 31). ამგვარ ერთიანობას საფუძვლად უდევს იგივეობის კანონი.

დოდაშვილი წინააღმდეგობის, გამორიცხული მესამის და საკმაო მიზეზის კანონებს განიხილავს როგორც თეზისს, ანტითეზისს და სინთეზისს, ხოლო ყველა ესენი, მისი შეხედულებით, თავიანთ გამონახატულებას ჰპოვებენ იგივეობის კანონში. «ცხადია, — ასკენის ის, — რომ წინააღმდეგობის, საშუალოს გამორიცხვისა და საკმაო მიზეზის პრინციპი სხვა არაფერია, თუ არა დებულება (thesis), დაპირისპირება (antithesis) და შეერთება (synthesis); ყველა ისინი გამოიხატება ფორმულით $A = A$, ანუ იგივეობის ლოგიკური პრინციპით (principium unitatis); აქ პირველი A პირდაპირ დადგინდება (thesis); მეორე A უპირისპირდება პირველს (antithesis); ხოლო ნიშანი $=$ გვიჩვენებს, რომ დებულება და დაპირისპირება გაკეთებულია, და, ამრიგად, აერთებს ამ განტოლების ორივე წევრს (synthesis) (გვ. 32).

გაპყრო რა კატეგორიები ორ სახეობად: 1) საგანთა ჩვენს გონებასთან ურთიერთობის კატეგორიებად და 2) საგანთა ერთმანეთთან დამოკიდებულების კატეგორიებად, დოდაშვილს პირველი გვარეობის კატეგორიები — შესაძლებლობა, ნამდვილობა და აუცილებლობა უშუალოდ გამოჰყავს ლოგიკის ძირითადი კანონებიდან. წინააღმდეგობის კანონიდან დოდაშვილს გამოჰყავს შესაძლებლობის კატეგორია, გამორიცხული მესამის კანონიდან გამოჰყავს ნამდვილობის კატეგორია, და ბოლოს, საკმაო საფუძვლის კანონიდან გამოჰყავს აუცილებლობის კატეგორია.

როგორც ვხედავთ, დოდაშვილი ლოგიკის ძირითად კანონებს უშუალოდ უკავშირებს შემეცნების თეორიას და იქი-

დან გამოჰყავს. ამის გამო ლოგიკის კანონები დოდაშვილის მიხედვით, კანტისაგან და საერთოდ ფორმალისტებისაგან განსხვავებით, გვევლინებიან არა მარტო და არა იმდენად აზროვნების ფორმალისტურ კანონებად, არამედ როგორც მთელი შემეცნების კანონები. თანაც დოდაშვილი ცდილობს ფორმალური ლოგიკის კანონებს მისცეს თავისებური დიალექტიკური განმარტება და მათგან გამოიყვანოს ზოგიერთი კატეგორია. მართალია, ფორმალური ლოგიკის თვით კანონების ეს «დიალექტიკური» განმარტება მეტაფიზიკურ ხასიათს ატარებს, რამდენადაც ფორმალური ლოგიკის ძირითად კანონს — იგივეობის კანონს — მინიჭებული აქვს მთავარი მნიშვნელობა. მიუხედავად ამისა, დოდაშვილის შეხედულებანი არ არიან ისტორიულ ინტერესს მოკლებული, რადგან მასში მოსჩანს მისი მისწრაფება ფორმალური ლოგიკის თავისებური გარდაქმნისადმი.

დოდაშვილის ეს მოძღვრება მკვეთრად განსხვავდება კანტის მოძღვრებისაგან. კანტს, როგორც ეს აღნიშნულია ლიტერატურაში, არ გააჩნია ერთიანი და მტკიცედ ჩამოყალიბებული შეხედულება ლოგიკის ძირითად კანონზე.

ს. დოდაშვილი მსჯელობას სთვლის ცნობიერების პირველ აქტად, და ამიტომ მსჯელობის მოძღვრებას ის ცნების მოძღვრებაზე უფრო ადრე გადმოსცემს. მსჯელობის პირველადობასა და მის გარდაქმნას ცნებად დოდაშვილი ასაბუთებს თავისი შემეცნების თეორიით.

დოდაშვილის აზრით, იმისათვის, რომ შევიმეცნოთ საგნები, ისინი ერთმანეთს უნდა დაეუპირისპიროთ და განვასხვავოთ ერთმანეთისაგან მოპირისპირე ნიშნებით, შემდეგ ეს დაპირისპირებულობანი აზრობრივად უნდა გავაერთიანოთ მათი საერთო ნიშნებით. პირველი დაპირისპირება ხდება მოაზროვნე ძალასა და საგანს შორის. იმისათვის, რომ საგანი შევიმეცნოს, მას თავისი თავისაგან განასხვავებს და თავის თავს უპირისპირებს. შემდეგ, ის თვითონ საგნებს ერთმანეთს უპირისპირებს და მათ ერთმანეთისაგან განასხვავებს, ხოლო, დასასრულ, ამ მოპირისპირე საგნებს აერთებს იმ ნიშნების

მიხედვით, რომლებიც მათ საერთო აქვთ. ასეთია შემეცნების მსვლელობა და უმისოდ არც შეიძლება შემეცნება.

განსჯა ყოველთვის ადარებს ერთ მოვლენას მეორესთან, რათა მათ შორის იპოვოს ან მსგავსება ან განსხვავება. განსჯის ეს უნარი არის სწორედ მსჯელობა. მსჯელობა არის ისეთი «აზროვნება, რომელშიც ერთი ნივთის წარმოდგენა განისაზღვრება მეორის წარმოდგენით და აღმოჩნდება მათი მსგავსობა ან არამსგავსობა».

მსჯელობის შემადგენელ ნაწილებს — ქვემდებარეს, შემასმენელსა და კავშირს — დოდაშვილი აზროვნების გარკვეულ კანონებს უფარდებს. ქვემდებარეს იგი უფარდებს წინააღმდეგობის კანონს, შემასმენელს — გამორიცხული მესამის კანონს, კავშირს — საკმაო საფუძვლის კანონს. ამასთან ქვემდებარეს თვლის თეზისად, შემასმენელს — ანტი-თეზისად, კავშირს — სინთეზისად. მსჯელობათა ნაწილებიდან დოდაშვილს გამოჰყავს მსჯელობათა სახეები და კატეგორიები.

ს. დოდაშვილის აზრით, რაოდენობის, თვისებრიობისა და მოდალობის კატეგორიები ერთმანეთს ისე ეფარდებიან როგორც თეზისი, ანტი-თეზისი და სინთეზისი. რაოდენობა მოცემულია ქვემდებარეში, რომელიც გამოდის როგორც თეზისი, თვისებრიობა არის შემასმენელში, რომელიც ანტი-თეზისს წარმოადგენს, ხოლო ურთიერთობა — როგორც სინთეზისი დანახულია ქვემდებარისა და შემასმენელის კავშირში. თვითეულ კატეგორიაში მოცემულია მსჯელობათა სამი სახე და ყველა ისინი ერთმანეთს ისე ეფარდებიან როგორც თეზისი, ანტი-თეზისი და სინთეზისი, ანუ როგორც პრინციპები წინააღმდეგობისა, გამორიცხული მესამისა და საკმაო საფუძვლისა.

დოდაშვილის მოძღვრება მსჯელობაზე განსხვავდება კანტის მოძღვრებისაგან ამ საკითხზე. როგორც ცნობილია, კანტი ცნებას სთვლიდა ცნობიერების პირველ აქტად და თავის «ლოგიკაში» ცნებას მსჯელობაზე ადრე განიხილავდა. ცნებისა და მსჯელობის დამოკიდებულების საკითხი ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს საკითხს წარმოადგენდა და მან დიდი

დავა გამოიწვია, რაც ღღემდე გრძელდება. დოდაშვილამდისაც არსებობდნენ ლოგიკოსები, რომლებიც მსჯელობას ცნებაზე ადრე აყენებდნენ. მაგრამ დოდაშვილი დამოუკიდებლობას იჩენს საკითხის დასაბუთებაში.

როგორც მკითხველი დაინახავს, დოდაშვილის შეხედულებები პირობით სილოგიზმებზე არსებითად განსხვავდება კანტის მოძღვრებისაგან.

დასასრულ, განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ დოდაშვილის აშკარა უარყოფითი დამოკიდებულება შუასაუკუნოებრივი სქოლასტიკისადმი, და მის მიერ მოცემული დიდი შეფასება ბეკონისა და გასენდის მატერიალისტური ფილოსოფიისა.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ ის მრავლისმეტყველი ფაქტი, რომ დოდაშვილმა საერთოდ განდევნა ღმერთი და რელიგია ფილოსოფიის მთელი სრული კურსიდან. თავის უარყოფით დამოკიდებულებას ღვთისმეტყველებისადმი და მისი ლოგიკური დასაბუთებისადმი დოდაშვილი აშკარად ამჟღავნებს მაშინ, როდესაც ახასიათებს ლოგიკის მდგომარეობას შუა საუკუნეებში. «გონების მისწრაფება იმისაკენ, — წერს დოდაშვილი, — რომ შეიცნოს თავისთავადი და შეუთანხმოს გონების ჭეშმარიტებანი ქრისტიანული ღვთისმეტყველების ჭეშმარიტებებს, დიალექტიკურ გამახულობათა საფუძველზე — აი შუა საუკუნეების ფილოსოფიის დედაარსი!» (გვ. 22 — 23). მთელი «სქოლასტიკური ფილოსოფია, — ჩვენი ავტორის სიტყვებით, — სხვა არაფერი იყო, თუ არა მაშინდელი ღვთისმეტყველებისათვის გამოყენებული დიალექტიკა. სქოლასტიკური «მეთოდი, — ამბობს დოდაშვილი, — უადრეს კაზუისტიკამდე იყო მიყვანილი პარიზის უნივერსიტეტში».

სწორედ სქოლასტიკის წინააღმდეგ ბრძოლაში ხედავს დოდაშვილი ბეკონის დიდ დამსახურებას. ამასთან, — და ეს განსაკუთრებით საინტერესოა, — დოდაშვილი არ კმაყოფილდება მარტო მისი მოძღვრების დახასიათებით, არამედ ერთობ დადებითად აფასებს მთელ მის მატერიალისტურ ფილოსოფიას. აღნიშნავს რა ბეკონის დიდ მნიშვნელობას

ინდუქციისა და იდოლების საკითხში, დოდაშვილი წერს: «შუა საუკუნეების შემდეგ მან პირველმა გვიჩვენა, რომ ადამიანის ყოველი ცოდნა მდგომარეობს ჩვენი გარემომცველი საგნების გამოკვლევაში; მან უარპყო არისტოტელესეული ანალიტიკა; შემოსაზღვრა ლოგიკა შთაბეჭდილებათა მეშვეობით ჩვენი ცნებების წარმოშობისა და ამ ცნებებისაგან ცოდნათა შედგენის განხილვით» (გვ. 23).

აქ განსაკუთრებით შესანიშნავია ბეკონის ფილოსოფიის ძირითადი მატერიალისტური პრინციპების მკვეთრად და გარკვევით გამოყოფა და მათი დადებითად შეფასება. ბეკონის განსაკუთრებულ დამსახურებას დოდაშვილი იმაში ხედავს, რომ მან გვიჩვენა, რომ ადამიანის მთელი ცოდნა მდგომარეობს ჩვენს ირგვლივ არსებულ საგანთა შემეცნებაში და შემეცნება არის გრძნობად შთაბეჭდილებათა მასალის გადაამუშავება. საგულისხმოა დოდაშვილის მიერ ბეკონის დამოწმება იმის შესახებ, რომ ჭეშმარიტი ფილოსოფია მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი, როდესაც «ცრურწმენანი, რომელთაც ასე სამართლიანად უწოდებს ბეკონი ადამიანის გონების კერპებს, შესწყვეტენ მის მართვას».

დამახასიათებელია ისიც, რომ დოდაშვილი ბეკონის იმდროინდელ მოწაფეთა შორის ასახელებს ცნობილ უტოპისტს თომა კამპანელას, განთქმული თხზულების «მზის ქალაქის» ავტორს, აგრეთვე მატერიალისტ გასენდის. გასენდი, ჩვენი ავტორის ღრმა და სწორი დახასიათებით, «ცდილობდა მკვდრეთით აღედგინა ეპიკურე საუკეთესო სახით და, მაშასადამე, ასწავლიდა ცდის მიხედვით მსჯელობას».

ყველაფერი ეს ლაპარაკობს განმანათლებელ ს. დოდაშვილის არა მარტო სიმპატიებზე, არამედ მის დიდ მიდრეკილებაზე მატერიალიზმისადმი. მაგრამ მიუხედავად ყველა ამისა, დოდაშვილი მაინც ვერ მივიდა მატერიალიზმამდე, მან ვერ დასძლია იდეალიზმი. მაგრამ დოდაშვილის შეხედულება, როგორც დავინახეთ, განსხვავდება კანტის იდეალიზმისა და აგნოსტიციზმისაგან.

მიუხედავად იმისა, რომ ლოგიკის ამოცანას და საგანს დოდაშვილი კანტისებურად განსაზღვრავს, თვით ლოგიკის

ძირითად პრობლემათა გაშუქებაში იგი არათუ არსებითად სცილდება კანტს, არამედ მისი იდეალიზმისა და ფორმალიზმის დაძლევის გზით მიდის.

უკანასკნელ ხანს 1832 წლის შეთქმულების მასალებში აღმოჩნდა დოდაშვილის შავი ხელნაწერები სათაურით: «ნაწილი II, ლოგიკური მეთოდოლოგია» და «გამოყენებითი ლოგიკა». დოდაშვილი თავდაპირველად, როგორც ჩანს, ფიქრობდა თავის «ლოგიკაში» ჩაერთო, როგორც ნაწილი, განყოფილება ლოგიკური მეთოდოლოგიისა და გამოყენებითი ლოგიკის შესახებ, მაგრამ შემდეგ ხელი აუღია იმხანად გაბატონებულ ტრადიციულ წესზე და ზოგიერთი საკითხი, რომლებიც ამ ხელნაწერებშია, გადაიტანა გამოცემული თხზულების სათანადო ადგილებში. აღნიშნული ხელნაწერები არ წარმოადგენენ დასაწყისს ან მონასახს ახალი დამოუკიდებელი ნაშრომისა, რომელიც უნდა გამოქვეყნებულიყო წინამდებარე თხზულების გამოცემის შემდეგ, როგორც მისი მეორე ნაწილი ან გაგრძელება, არამედ იგი არის იმ თავდაპირველად გათვალისწინებული თავების მონასახი, რომლებიც შემდეგში ჩართულ იქნა ამ წიგნში. ჩვენი ავტორი რომ არ ფიქრობდა ლოგიკის ორ ცალკე ნაწილად გამოცემას, ეს ჩანს როგორც მისი ფილოსოფიის სრული კურსის გეგმიდან, ასევე იქიდანაც, რომ მან თავისი გამოცემული ნაშრომის ბოლოს დაწერა — «დასასრული ლოგიკისა».

ცხადია, რომ სოლომონ დოდაშვილის მიერ 122 წლის წინათ დაწერილ «ლოგიკას» ამჟამად, ჩვენს ეპოქაში, როცა გაბატონებულია ფილოსოფიის უმაღლესი ფორმა, დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმი, რომლის ჩამოყალიბება მთელი წარსული ფილოსოფიის დაძლევას ნიშნავდა და ფილოსოფიის განვითარების ისტორიაში ძირეულ ნახტომს წარმოადგენს, — მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა აქვს. მისი თარგმანი წამოწყებულ იქნა როგორც ისეთი ძეგლისა, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა აქვს საქართველოში ფილოსოფიური აზრის განვითარებისა და იმ მეცნიერულ-ფილოსოფიური კავშირის შესასწავლად, რომელიც

საქართველოსა და რუსეთს შორის დამყარდა საქართველოს
რუსეთთან შეერთების შემდეგ.

*
* *

დასასრულ, რამდენიმე სიტყვა თარგმანზე. ს. დოდაშვილის
დროს ფილოსოფიური და ლოგიკური ტერმინოლოგია ჯერ
კიდევ საკმაოდ ვერ იყო დამუშავებული. ბევრი ტერმინი,
რომელთაც დოდაშვილი ხმარობს, შემდეგში დაზუსტებულ
იქნა, ზოგი კი სულაც მოძველდა და ხმარებიდან იჯანიდევნა.
ამასთან ხანდახან თვითონ ს. დოდაშვილიც ყოველთვის არ
იცავს ტერმინოლოგიის ერთიანობას. ყველაფერი ეს, რა
თქმა უნდა, თარგმნას აძნელებდა. ჩვენ აქ არ ვილაპარაკებთ
იმაზე, თუ რამდენად მოხერხდა ამ სიძნელეთა დაძლევა
წინამდებარე თარგმანში. აღვნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ
მთარგმნელმა პ. იაშვილმა დიდი სიყვარული და პასუხის-
მგებლობა გამოიჩინა ამ ძნელი სამუშაოს შესრულებისას.
რა თქმა უნდა, ყველა საქმიანი მითითება და შენიშვნა მი-
ღებული იქნება დიდი ხალისითა და მადლობით.

აღნიშნულ სამუშაოში თავიანთი მითითებებითა და რჩე-
ვა-დარიგებით დიდი დახმარება გაგვიწიეს პროფ. ლ. გო-
ციელმა, შ. პაპუაშვილმა, გ. ციციშვილმა და
გ. კვარაცხელიამ, რისთვისაც ჩვენ მათ გულწრფელ
მადლობას მოვახსენებთ.

ა. ქუთელია.

აპრილი, 1949 წ.

КУРСЪ ФИЛОСОФІИ.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ.

ЛОГИКА.

СОЧИНЕНІЕ

Соломона Додатва-Магирскаго.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ АЛЕКСАНДРА СМЕРДИНА.

1827.

ს. დოდავის «ლოგიკის» 1827 წ.
რუსული გამოცემის თავფურცელი

КУРСЪ ФИЛОСОФІИ.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ.

ЛОГИКА.

СОЧИНЕНІЕ

Соломона Додасса-Масирскаго.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ АЛЕКСАНДРА СМЕРДИНА.

1827.

ს. დოდაშვილის «ლოგიკის» 1827 წ.
რუსული გამოცემის თავფურცელი

ფილოსოფიის კუჩსი

ნაწილი პირველი

დოკოკა

თბილბა

ქოლომონ დოდაშვილ-მაროელისა

მის აღმათბულებას

ხარკოვის საიმპერატორო უნივერსიტეტისა
და მისი სასწავლო ოლქის ბატონ მზრუნველს,
წამდვილ სამოქალაქო მრჩეველს და კავალერს

ალექსი ალექსის-ძე

პეროვსკის

თქვენო აღმატებულება

მოწყალეო ხელმწიფე!

მას შემდეგ, რაც რუს მეფეთა ბრძნული მმართველობის მშემ ძველი კოლხეთის ჰორიზონტი გააცისკროვნა, წესრიგისა და კეთილდღეობის შუქი საგრძნობლად ვრცელდება კავკასიის კურთხეულ ქვეყანაში.

ამჟამად საჯარო აღზრდა, რამაც, თქვენი აღმატებულების მფარველობით და დაუღალავი ზრუნვით, თქვენდამი რწმუნებულ ოლქში ბედნიერი მიმართულება მიიღო, უეჭველია, ამ აზიურ ქვეყანას ევროპული განათლებულობის საფეხურზე აიყვანს. კავკასიის ჭაბუკ შვილთა აზრი და გონება საზრდოს ეძებს და, ამ წმინდა მისწრაფებით გამსჭვალული, მოაპყრობს თქვენკენ თავის თვალს და თქვენი აღმატებულებისაგან მოელის ამ საზრდოს.

სურვილი, სასარგებლო ვიყო ჩემ თანამემამულეთათვის, მუდამ წმინდა მოვალეობა იქნება ჩემთვის, ისევე როგორც იგი ამ, ჩემი ძალღონის შესაბამისი, შრომის სტიმულიც იყო; ხოლო მწყალობლობა და მფარველობა, რასაც თქვენი აღმატებულება ყოველი

სასარგებლო წამოწყებისადმი იჩენს, მამხნევებდა მე
შემესრულებინა ეს საქმე და აჰანვე გამაბედვინა
დამემშვენებინა თქვენი სახელით ეს პირველი ცდა,
იმ უღრმესი ერთგულების დასამტკიცებლად, რო-
მლითაც სასახელო პატივად ვრაცხ დავრჩე მარად,

მოწყალეო ხელმწიფემ,

თქვენი აღმატებულების

უმორჩილესი მსახური
სოლომონ დოდაძვი.

ფილოსოფიის ზოგადი შესავალი

მაქვს რა განზრახვა გადმოვცე ფილოსოფიის სრული კურსი — ვაქვეყნებ პირველად ლოგიკას, რომელიც ერთ-დაგვარად მის შესავალს შეადგენს, და მოვალეობად ვთვლი წარმოვადგინო ამ მეცნიერების ზოგადი ცნება.

ფილოსოფიურ სისტემათა ისტორიის პირველი თვალის გადავლებისას ადვილად შეიძლება დავრწმუნდეთ, რომ ჭეშმარიტი ფილოსოფია შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა დაცხრება ვნებანი, და როცა ცრურწმენანი, რომელთაც ასე სამართლიანად უწოდებს ბეკონი ადამიანის გონების კერპებს, შესწყვეტენ მის მართვას. ჭეშმარიტი ფილოსოფია ისევე ერთი უნდა იყოს, როგორც ერთია ჭეშმარიტება, ერთია გონება და ერთია ადამიანის სულის კანონები; თუ საწინააღმდეგოს დავუშვებთ, მაშინ უნდა დავუშვათ, რომ არსებობს ერთმანეთთან შეუთანხმებადი, მოპირდაპირე ჭეშმარიტებანი, რომ ადამიანის გონება თვით ეწინააღმდეგება თავის თავს, ცნობიერებითა და თავისი ბუნებით: მაგრამ ეს უაზრობა იქნებოდა.

მარტოოდენ თავისი სახელწოდებით ფილოსოფია არ განსხვავდება სხვა მეცნიერებათაგან, რომლებდაც, თითქოს ერთი და იმავე სფეროს წრეებად, ადამიანის გონებამ გააჰყო და გამიჯნა თავისი ცოდნა; ეს სახელწოდება არ წარმოადგენს არავითარ გარკვეულ, განმასხვავებელ ნიშნებს; თვით სიტყვას: ს ი ბ რ ძ ნ ე, რომლის სიყვარულს ფილოსოფიის სახელწოდება გამოხატავს, თავდაპირველად ისეთი ფართო

მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ იგი ადამიანის ყველა ხელოვნებასა და მეცნიერებას შეიცავდა. ამიტომ ფილოსოფიის მხოლოდ საგანს ან შინაარსს შეუძლია გვიჩვენოს მისი განსხვავება სხვა მეცნიერებათაგან.

ყოველი მეცნიერების შინაარსი დამოკიდებულია მის იდეაზე; ეს იდეა კი გამოიხატება ეგრეთწოდებული მთავარი საწყისით, რომლის მიხედვით შეიძლება მისი ძალისა და ღირსების ზუსტად ჩვენება. ამიტომ, როცა ფილოსოფიის შესწავლას ვიწყებთ, უნდა გვქონდეს მისი იდეა; ამ იდეის სრული განვითარება შეიძლება იყოს საგანი განსაკუთრებული ნაწილისა — ძირითადი ფილოსოფიისა, რომელიც თავისი სახელის ღირსი იქნება. აქ ჩვენ გადმოვცემთ მხოლოდ იმ ზოგად ნიშნებს, რომლებიც აუცილებელია ამ უსაზღვრო არეში შემავალთათვის.

ფილოსოფია უნდა იყოს განსაკუთრებული მეცნიერება, ე. ი. მეცნიერება, რომლიდანაც უნდა ვისწავლოთ ისეთი რამ, რასაც ვერაფრით სხვა მეცნიერებიდან ვერ გავიგებთ. როგორც ყოველი სხვა მეცნიერება საერთოდ, ისე ფილოსოფიაც გულისხმობს შემემეცნებელ პირს და შესამეცნებელ საგანს, რომლითაც, როგორც მარტოოდენ მისთვის დამახასიათებელი რამით, იგი სხვა მეცნიერებათაგან არსებითად განსხვავდება.

აქედან გამომდინარეობს, რომ ფილოსოფია უნდა წარმოადგენდეს ადამიანის გარკვეული სახის ცოდნათა სისტემას; ვინაიდან როგორც სხვა მეცნიერებანი, ისე ფილოსოფიაც უნდა შედგებოდეს მრავალი ცალკეული, ერთმანეთისაგან განსხვავებული, მაგრამ ერთი საგნის შესახები, და ამ მხრივ ერთგვაროვანი, თავსებადი და შეკავშირებული ცოდნისაგან; ეს კი სწორედ სისტემას შეადგენს.

ფილოსოფია უნდა იყოს ადამიანის სულის ნაწარმოები; იგი არავის არა აქვს თანდაყოლილი; იგი შექმნილ უნდა იქნას საკუთარი გონების ძალით, ამ გონების საკუთარი მოქმედებით: ვინაიდან მხოლოდ ეს მოქმედება,

მიმართული მოცემული ცნებებისაკენ და არა მათი აგებობისაკენ (= მათემატიკა), შეადგენს ფილოსოფოსობას.

ფილოსოფია რომ ვისწავლოთ, საჭიროა ფილოსოფოსობა; ფილოსოფოსობა კი ნიშნავს ყურადღება მივაპყროთ თავის თავს, ჩავწვდეთ თავის თავს, რათა გამოვიცნოთ და გავიგოთ თვით ჩვენი თავი, და ამგზით დავადგინოთ სამყარო ჩვენში და ჩვენთან. ყურადღება მივაპყროთ თავის თავს — ნიშნავს განვაყენოთ იგი ყოველივე იმისაგან, რაც ჩვენ არ გვეკუთვნის: ეს ხდება, როცა გონებით ვტოვებთ ყოველივე გარეგნულს და თვით ჩვენს თავს წარვმართავთ მარტოოდენ შინაგანისაკენ. ჩავწვდეთ თავის თავს — ნიშნავს გულდასმით ვიფიქროთ შინაგან მოვლენებზე, რომლებიც ჩვენში ხდება, გავხადოთ ჩვენი თავი გამოკვლევის უშუალო საგნად. თავისი თავის შეცნობა სხვა არაფერია, თუ არა უნარი იმისა, რომ სწორად ვიმსჯელოთ მთელ ქმედით ჩვენს ძალაზე; ეს კი შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა ჩვენთვის ცნობილი ვახდება ჩვენი ბუნების მოქმედების კანონები, ამ მოქმედების საზღვრები და მიზანი. გავიგებთ ჩვენს თავს, თუ შეგვიძლია მოვიყვანოთ ჩვენი აზრების, ცოდნათა და საქციელთა საკმაო მიზეზები. დასასრულ, დავადგენთ სამყაროს ჩვენში და ჩვენთან, როცა ვაყალიბებთ ჩვენში ჰარმონიულ მოქმედებას, წარვმართავთ რა მას ჩვენი დანიშნულებისაკენ. ამრიგად, განყენება და განაზრება, შეცნობა და გავება თვით ჩვენი თავისა, დაკმაყოფილება თავისი თავისა ასეთი თვითშემეცნებით — აი ფილოსოფიური გამოკვლევის სამი საგანი! პირველი მათგანი მეორის და მესამის იარაღია; მეორე შეადგენს ჩვენი მეცნიერების უახლოეს მიზანს, მესამე კი — შორეულ, მაგრამ უმაღლეს მიზანს.

აქედან გამომდინარეობს, რომ ფილოსოფიაში შემეცნებელი პირი და შემეცნების უმთავრესი საგანი ადამიანია. ფილოსოფია არის მეცნიერება მთელი ჩვენი მოქმედების უკანასკნელი საფუძვლების შესახებ;

მასში უნდა ვეძიოთ და ვპოვოთ ჩვენი შემეცნებისა და მოქმედების ისეთი მიზეზები, რომელთაც შეუძლიათ, მეტად თუ ნაკლებად, დააკმაყოფილონ ადამიანის გონება. ამრიგად, ფილოსოფიამ უნდა წარმოგიდგინოს:

I.

1) კანონები: ა) აზროვნებისა და ბ) კანონები სულიერი ძალებისა საერთოდ = ლოგიკა და ფსიქოლოგია.

2) კანონები შემეცნებისა და შესამეცნებელისა = მეტაფიზიკა, ყველა მისი ნაწილებით.

II.

3) კანონები შეგრძნებისა = ესთეტიკა.

III.

4) კანონები ნებისა და სურვილისა: ა) შინაგან მოქმედებათათვის = ზნეობის ფილოსოფია, და ბ) გარეშე ურთიერთობისათვის = სამართალი.

ამას დაეუმატებთ ფილოსოფიურ სისტემათა მოკლე ისტორიას და იმ გამოთქმათა პატარა სიტყვარს, რომლებიც ზუსტ განსაზღვრებას საჭიროებენ ჩვენს მეცნიერებაში — და აი ყველაფერი, რაც დროთა განმავლობაში წარედგინება კოდნის მოყვარულთა მოწყალე ყურადღებასა და განსჯას.

N. B. ამ თხზულების გამომცემი სასიამოვნო ვალად სთვლის ამცნოს მოწყალე მკითხველებს, რომ ამ თხზულების გამომცემაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა მისი ღირსება ქართველი მღვდელ-მონაზონი იონა.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

თავი I.

ლოგიკის ცნება და განსაზღვრება

§ 1.

ვინც ადამიანს დაჰკვირვებია, მან იცის, რომ უბრალოების სიყვარული, ერთიანობის სიყვარული ყოველ მის მოქმედებაში მულაენდება; ესწრაფვის რა ჰარმონიას თავისი ბუნებით, ადამიანი შეუწყვეტლად ეძებს მას გარეგან ბუნებაშიც. ამიტომაც უბრალო მოვლენებს განსაკუთრებული ინტერესი, საუცხოო სიმშვენიერეც კი აქვთ მის თვალში. რაც უფრო უბრალოა, იგი მას უფრო ბუნებრივადაც ეჩვენება: უბრალოება და ბუნებრივობა მისთვის თითქმის იდენტურია. ხშირად წარმოსახვა, ამ მიდრეკილების საამებლად, ქმნის სრულ სისტემებს, რომლებიც, მიუხედავად მთელი მათი ცალმხრივობისა, არიან რა მხოლოდ პირად განწყობილებათა გამომქვადება, წარმოგვიდგებიან როგორც ხანგრძლივი, ღრმა მოფიქრების ნაყოფი. თვით დიდი გონების ადამიანთათვისაც კი, ქეშმარიტებისადმი კეთილშობილი, უწმინდესი მისწრაფებებისას, ყოველთვის როდი იყო უცხო ეს შინაგანი ცთუნება. ამიტომაც უსაფუძვლო როდია გონებისა და ქეშმარიტების დიად საქმეში ფხიზელი სიფრთხილის მოთხოვნა: საჭიროა ზუსტად გამოკვლევა, ყოველთვის ზდება ბუნების მოვლენები უბრალო სახით, თუ, შესაძლოა, ჩვენი შინაგანი მიდრეკილება და გემოვნება უბრალოებისადმი გვაფიქრებინებს ჩვენ ასე.

სამყარო ურთიერთობათა სისტემაა, რომელშიც ყველაფერი გაზომილია, აწონილია, აღრიცხულია; ყველაფერი გა-

დაბმულია მიზეზთა და შედეგთა, საშუალებათა და მიზანთა განუყრელი კავშირით; ყველაფერი ექვემდებარება უცვლელ წესებს, მარადიულ კანონებს; ესაა უსასრულო ჯაჭვი, რომელიც ერთ საწყისში იწყება და მთავრდება. უსასრულოსაკენ მიპყრობილი გონების თვალი მოითხოვს ამ მაღალი ჭეშმარიტების დაშვებას; მრავალ საუკუნეთა დაკვირვებანი კი, მოხდენილი ადამიანის ცოდნის ყოველ დარგში, ყოველწამს სულ უფრო და უფრო ადასტურებენ მას. სამყაროს კანონების უცოდინარობა ჯერ კიდევ არ იძლევა უფლებას უარვეყთ მათი არსებობა; უწოდეთ მათ რაც გენებოთ: მექანიზმის კანონები, საყოველთაო მიზიდულობის ან პოლარობის კანონები—ისინი იქნებიან უცვლელნი ბუნებაში, ტოლფასნი ყოველი და უმციარესი რეგოლისათვის ყოფიერებისა და მოქმედების ამ უსაზღვრო ჯაჭვში.

გვიჩვენეთ თუნდაც ერთი ნაწილი ადამიანის შედგენილობაში, თუნდაც ერთი მოქმედება ამ მცირე სამყაროსი, რომელიც მუდმივ კანონებს არ ექვემდებარებოდეს. მისი შინაგანი იდეალური ცხოვრება თავის თავში და თავის მოვლენებში, ისევე როგორც ორგანული და ცხოველური არსებობაც, არ შეიძლება და არც უნდა იყოს შეუწყობელი, უწყესრიგო. აქ არის თავისებური სახის უცვალელებელი წესდებანი, რომელნიც დიდხანს ფარული რჩებიან გამოუცდელი თვალისათვის; მაგრამ დაკვირვება მიგვითითებს მათზე, განყენების ძალა ათავსებს მათ ცნებებში და წარმოგვიდგენს ზუსტ ფორმებში.

§ 2.

აზროვნების ძალა ექვემდებარება ერთგვარ კანონებს, სრულიად ისევე როგორც ჩვენი ყველა სხვა ძალაც; კიდევ მეტს ვიტყვი, ეს ძალა — განსჯა — სხვა არაფერია, თუ არა უნარი — დავუქვემდებაროთ ყოველივე ერთგვარ წესებსა და კანონებს, უნარი — ჩავწვდეთ წესებსა და კანონებს. განსჯის საგანი არის სამყარო, როგორც მოვლენა, — აურაცხელი, მრავალფეროვანი სიმრავლე საგნებისა, მათი მიმართებებით, რომელთა სხვადასხვაგვარობამ უსათუოდ უნდა წარმოშვას სხვადასხვა-

გვარობაც აზროვნების წესებისა, რომელნიც, ერთგვარად თვით საგანთა კერძო თვისებებზე დამოკიდებულნი, ბუნებრივად არიან კერძონი, შემთხვევითნი, გამოსადეგნი მხოლოდ რომელიმე განსაზღვრული გვარის საგნებისათვის, მაგალითად: ისტორიულ, მათემატიკურ და სხვ. საგნათათვის. თავს ვუყრით რა ამ წესებს, შესამეცნებელის მხოლოდ ცალკეულ დარგებთან შეფარდებულთ, შეგვეძლო შეგვექმნა აზროვნების განსაკუთრებული მეცნიერება ყოველი ამ დარგისათვის, ასე რომ ასეთი მეცნიერება გვექნებოდა იმდენი, რამდენიც დარგია სააზროვნოსი. მაგრამ რადგანაც ყველა ამ დარგებს რაღაც საერთო აქვთ ერთმანეთთან; რადგანაც გონება, რომელსაც ეს დარგები მისთვის საყურადღებო საგნების განუწყვეტელი ცვალებადობის პირობებში წარმოუდგენია, მუდამ ერთი და იგივე რჩება; რადგანაც იგი არ მოქმედებს სხვანაირად, თუ არა მისი საკუთარი ბუნებიდან გამომდინარე კანონების მიხედვით: ამიტომ, ვაერთებთ რა ამ უკანასკნელთ ერთ სისტემატურ მთელად, ვღებულობთ ერთ მეცნიერებას აზროვნებისას და უკვე არა გამოყენებითს, არამედ წმინდა, კერძობებისადმი, ცალკეული საგნებისადმი ყოველგვარი დამოკიდებულების გარეშე მყოფ, მეცნიერებას, — აზროვნების იმ წესების მეცნიერებას, რომლებიც დამყარებულია არა სააზროვნო საგანთა თვისებაზე, არა ცდაზე, არამედ თვით განსჯის ბუნებაზე. ამ მეცნიერებას არა საგნებისას, არამედ მხოლოდ აზროვნების წესისას საერთოდ, გონების, ანუ მისი აზროვნების საყოველთაო და უცვლელი კანონების მეცნიერებას, უწოდება ლოგიკა (λογική); ეს სახელწოდება იწარმოება ლეიბნიციდან, რაც ნიშნავს: სიტყვა, როგორც გარეგანი, ისე შინაგანი; ეს მეტად დამახასიათებელი და საგულისხმოა, ვინაიდან მეტყველება და აზროვნება შეერთებულია განუყრელი კავშირით.

მაგრამ შეგვეკითხებოდნენ: როგორ და რა წესების მიხედვით შეუძლია გონებას შეიცნოს თავისი თავი, როცა იგი ყველა წესების წყაროა? ჩვენ არ შეგვიძლია სხვანაირად ვი-აზროვნოთ, თუ არა განსაზღვრული კანონების მიხედვით; მა-

შასადამე, თვით გონების შესახებაც ჩვენ შევიცნობთ ამ კანონებს ასახვის გზით, — სრულიად ისე, როგორც ჩვენ მხოლოდ თვალების საშუალებით შეგვიძლია დავინახოთ საგნები, და თვით თვალებსაც სხვანაირად ვერ ვხედავთ სარკეში, თუ არა მათივე საშუალებით. სწორედ ამაში მდგომარეობს ჩვენი სულის ის საუცხოო თვისება, რომელიც ხდის მას მოქმედ ძალადაც და მისი მოქმედების საგნადაც; ასეთია თვითცნობიერის ბუნება. ასახვის მეოხებით, შინაგანი სამყაროს მოვლენებისადმი ყურადღების მეოხებით გონება თითქოს სარკე ხდება, რომელშიც იგი თვით თავის თავს ჰკრეჭს, და თავისი თავის ასეთი ჰკრეჭის საშუალებით გამოჰყავს თავისი მოქმედების კანონები, ე. ი. აზროვნების კანონები, მისთვის დამახასიათებელი. მეცნიერება ამ კანონების შესახებ არის ლოგიკა. მაშასადამე:

§ 3.

1. ლოგიკას სამართლიანად ჯერ კიდევ ეპიკურემ უწოდა კანონიკა: იგი შეიცავს ჩვენი სულის იმ უნარის კანონებს, წესებს, რომელსაც გონებას უწოდებენ; იგი გადმოგვცემს გონების აუცილებელ კანონებს, როგორც პირობებს, რომელნიც არსებითად საჭირონი არიან მისი სწორი გამოყენებისათვის და თავის თავთან შეთანხმებისათვის. ამიტომაც ამ მეცნიერების სფერო ვრცელდება იქამდე, სადამდეც ბუნების მიერ გონებისათვის მოხაზული სამოქმედო ასპარეზის საზღვრები სწვდება; მაგრამ რადგანაც ეს უნარი მოიცავს მხოლოდ იმას, რაც გრძნობასა და ცდას ექვემდებარება, ამიტომ ლოგიკას სამართლიანად შეიძლება ეწოდოს ფენომენოლოგია: ესაა მეცნიერება მოვლენების შესახებ. მიუყენო ლოგიკის საწყისები ცდის არეს გარეშე მყოფ საგნებს, თვით არსს ნივთებისას, ნიშნავს მიაწერო მათ იმაზე მეტი ღირსება და ძალა, ვიდრე მათ სინამდვილეში შეიძლება ჰქონდეთ; ნიშნავს ერთმანეთში აურიო საგნები, სრულიად განსხვავებულნი და დაპირისპირებულნიც კი, საბაბი მისცე დუალიზმს, სკეპტიციზმს და სხვა მცდარ

სისტემებს, რომლებიც აუცილებლად მოსდევს მსგავს არევას ჩვენი სულის ორი უნარისა და ამ უნართა შესაბამისი, სამყაროს მთლიანობის შემადგენელი, ორი ქვეყნიერებისას. მოვლენები არ შეადგენენ ნივთების არსს; განსჯა არ არის გონება, ლოგიკა არ არის მეტაფიზიკა. აი განსხვავებანი, რომელთაც მარტოოდენ შეუძლიათ გამოიყვანონ ფილოსოფია დაბნეულობათა იმ ლაბირინთიდან, რომელშიც იგი იმყოფებოდა კენიგსბერგელი ფილოსოფოსის ხანამდე.

2. აქედან მუდავნდება, რომ აზროვნების მეცნიერება არ არის შემეცნების მეცნიერება. ლოგიკა არ არის ორგანონი, როგორც ამას ჩვეულებრივ ფიქრობდნენ, განსაკუთრებით შუა საუკუნეებში. და მართლაც, ორგანო ანუ ნივთიერი იარაღი შემეცნებისა სხვა არაფერია, აუ არა ძირითადი საწყისები და წესები გარკვეული წრის საგანთა შესაცნობად; მაგრამ ლოგიკა სტოვებს აზროვნების მასალას და გონების მარტო ფორმას მოიცავს; მაშასადამე, იგი არც არის შემეცნების ორგანო, მას არ მიეყვართ უშუალოდ ჭეშმარიტებამდე, არამედ ის მხოლოდ გვასწავლის გამოვიყვანოთ მოცემული ჭეშმარიტებიდან შედეგები წინააღმდეგობისა და დაბნეულობის გარეშე; მას შეუძლია მზა მასალას მისცეს სათანადო ფორმა, შექმნას მისგან მთელი; ამიტომ მეტად სამართლიანად აფასებენ მის ღირსებას ისინი, ვინც მას პლასტიკას და კატარქტიკას უწოდებს.

3. როგორც პლასტიკა, იგი ყველა მეცნიერების პროპედევტიკაა (სახელმძღვანელო); ვინაიდან ყოველი მეცნიერება მოითხოვს სისტემატურ გადმოცემას, ეს კი ლოგიკის არეა; მოცემული საწყისებიდან გამოიყვანოს ყველა საჭირო შედეგი, მიუჩინოს თვითველ მათგანს თავისი ადგილი, აავოს ზუსტი მათემატიკური წესით მთელი—აი მისი საქმე! ამიტომაც ყოველ მეცნიერებას გარკვეული მხრით შეიძლება პრაქტიკული ლოგიკა ეწოდოს. ამ მხრივ ლოგიკა არის არქიტექტონიკა, რომლის წესების მიხედვითაც შეიძლება მხოლოდ ავაგოთ სისტემის მტკიცე და მწყობრი შენობა.

4. ლოგიკის გამოყენების მარტო ეს საყოველთაოა გვიჩვენებს, რომ მისი საგანი უნდა იყოს რაიმე საერთოდ ვარგისი, აუცილებელი რაზედაც გნებავთ აზროვნების დროს; მაშასადამე, ამ მეცნიერების შემეცნებაც არ შეიძლება იყოს წმინდა ცდისეული, ვინაიდან ცდა მარტოდენ კერძოსა და შემთხვევითს გვაწვდის. თუ ვინმე განიზრახავდა შეედგინა აზროვნების მეცნიერება მხოლოდ დაკვირვებაზე დაყრდნობის გზით, მაშინ მისი ლოგიკა პასუხს გასცემდა, და ისიც არადამაკმაყოფილებლად, მხოლოდ ერთ საკითხს: როგორ აზროვნებენ ჩვეულებრივ? იგი სრულიადაც ვერ გადაჭრიდა მნიშვნელოვან და სიბრძნისმოყვარეობის ღირს ამოცანას: როგორ უნდა ვიაზროვნოთ? ასეთი, მხოლოდ ცდით შემოსაზღვრული ლოგიკა, კანტის შენიშვნით, ისევე უაზრო იქნებოდა, როგორც მარტო ცდაზე დამყარებული ზნეობის ფილოსოფიაც. აზროვნების საყოველთაო და აუცილებელი კანონები მხოლოდ გონებაში შეიცნობა *a priori*. ლოგიკა შეიძლება იყოს წმინდა გონებისეული მეცნიერება, მაგრამ არა წმინდა ცდისეული, თუმცა შინაგან ცდას მივყავართ სწორედ ასეთივე კანონების შემეცნებამდე.

თავი II.

ლოგიკის მოკლე ისტორია

§ 4.

განვსაზღვრეთ რა ლოგიკის ცნება, გადავავლოთ თვალი ამ მეცნიერების ბედს.

საბერძნეთი არის ის ქვეყანა, სადაც ყველა მეცნიერებამ სისტემატური სახე მიიღო, ლოგიკამ კი—თავისი საწყისი.

1) სტაგირელი ფილოსოფოსის ხანამდე ლოგიკას შეადგენდა მხოლოდ ტოპიკა, იგი მხოლოდ დიალექტიკა იყო; შემდეგ იგი შეიცვალა და გადაიქცა კამათის ამო ხელოვნებად: ერისტიკად და სოფისტიკად.

2) არისტოტელეს გენიამ ლოგიკასაც მეცნიერული სახე მისცა. მისი ღრვიდან იგი ხდება სისტემატურ სილოგისტიკად, იზრდება და მწიფდება.

3) შუა საუკუნეებში ლოგიკა მეფობდა; მას ემჩნევა სქოლასტიციზმის ყველაზე მომწიფებული ნიშნები.

4) მაგრამ ინგლისელ კანცლერ ფილოსოფოსის მოღვაწეობიდან დაწყებული ვოლფის ხანამდე ლოგიკა იწმინდება სქოლასტიკური ნარევისაგან, და ამასთანავე მისი არე ვიწროვდება.

5) ვოლფის ლოგიკა, მთელი თავისი ძალით, გრძელდება კენიგსბერგელი ფილოსოფოსის ხანამდე.

6) კრიტიციზმმა გასწმინდა, დაამყარა ამ მეცნიერების საფუძვლები და გამიჯნა მისი დარგი.

აი ლოგიკის ისტორიის ექვსი პერიოდი:

I.

ელეატი ძენონიდან არისტოტელემდე

დიალექტიკა, მარსტიკა, სოფისტკა

§ 5.

არისტოტელეს მოწმობით დიალექტიკის მამა უნდა იყოს ელეატი ძენონი; მაგრამ საფიქრებელია, რომ მან მხოლოდ განავრცო და გააუმჯობესა პარმენიდეს დიალექტიკა. ძენონის დიალექტიკა, როგორც ხელოვნება კითხვებითა და პასუხებით ბაასისა, დაკავშირებული იყო დიანასტიკასთან, რომელიც დასკვნების შედგენასა და შედეგების გამოყვანას ასწავლიდა; ასევე იგი დაკავშირებული იყო ერისტიკასთან— დასკვნებში შეცდომის გამომკლავნების ხელოვნებასთან. სრულებით ბუნებრივია, რომ ძენონის მეთოდს ბოლოს უნდა მოჰყოლოდა სოფისტკა, რომლითაც განსაკუთრებით სახელი გაითქვეს: პროტაგორამ, ევბულიდემ, დიოდორემ, კრონმა, სტილპონ მეგარელმა.

არისტოტელედან უშუალოდ საუკუნეებამდე

ლოგიკა ღებულობს სისტემის სახეს:

სილოგისტიკა

§ 6.

პლატონმა საკმაოდ ბევრი რამ გააკეთა ლოგიკისათვის; მაგრამ ეს უკანასკნელი ჯერ კიდევ მაინც უსისტემოდ რჩებოდა. არისტოტელემ პირველმა განსაზღვრა მისი არე და დააღაგა იგი მეცნიერული სახით; ამიტომ მას სამართლიანად შეიძლება ეწოდოს ლოგიკის მამა. მისი ლოგიკა, კანტის აზრით, საგნის მიმართ ისე სრულია, რომ პერიპატეტიკოსთა დროიდან მას ერთი ნაბიჯიც არ გადაუდგამს წინ. ლოგიკის შესახებ არისტოტელეს ნაწარმოებებიდან, რომელთა რიცხვიც 80-მდე, ან, როგორც სხვები ფიქრობენ, 123-მდე აღწევდა, მხოლოდ 16 დარჩა, სახელდობრ: ერთი წიგნი შემასმენელებზე, ერთი წიგნი განმარტებაზე (*de interpretatione*), 4 წიგნი ანალიტიკაზე (2 *analyticorum priorum* et 2 *posteriorum*), 8 წიგნი ტოპიკაზე (*topicorum*), 2 წიგნი სოფიზმების ამოხსნაზე; ამ უკანასკნელ წიგნებში იგი მსჯელობს სილოგისტიკაზე, გადმოგვცემს საყოველთაობის (*dictum de omni*), წინააღმდეგობის, საშუალოს გამორიცხვისა და იგივეობის პრინციპს. აქვე მეტად ვრცლად ლაპარაკობს სილოგისტიკის სახეებზე და დასკვნის ცთომილებებზე; მაგრამ სილოგისტიკის თეორიაში მას არ მოუხსენიებია მეოთხე ფიგურა და პირობითი სილოგისტიკა.

არისტოტელეს ყველა თხზულება ლოგიკის შესახებ, ერთობლივ, ცნობილია ორგანონის სახელწოდებით; მაგრამ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ისინი შექმნილი იყოს ერთსა და იმავე დროს, ან ისეთი წესით, როგორც ისინი გამოცემებშია წარმოდგენილი. ანალიტიკაში იგი იმომსახურებს ტოპიკას, ხოლო თხზულებაში განმარტების შესახებ იხსენიებს ანალიტიკას, ასე რომ პირველი ნაწარმოები ლოგიკის შესახებ, რომელსაც უკვე

სხვა იმდაგვარივე თხზულებები მოჰყვა სხვადასხვა დროს, უნდა იყოს ტოპიკა, რომელთანაც ერთად წიგნი სოფიზმების შესახებ, ალბათ, ერთ თხზულებას შეადგენს. ამიტომ, არისტოტელეს ნაწარმოებებში ჩვენ ვერ მოვნახავთ ლოგიკის სრულქმნილ თეორიას; თუმცა მისი საფუძვლები ყველგან გვხვდება, მაგრამ უფრო ვნახავთ გამოყენებითს. ლოგიკას, სადაც უპირატესად ყურადღება ექცევა მაშინდელი დროის მიხედვით მნიშვნელოვან გარემოებებს, დიალექტიკურ საგნებს, რომელთა შესახებ შეუძლებელი იქნებოდა წერა კერძო ლოგიკის დარგში წინასწარი, საჭირო ცოდნის უქონლად; და ასეთის დასამტკიცებლად არისტოტელემ ანალიტიკაში წარმოგვიდგინა დასკვნებისა და მეცნიერების თეორია. არისტოტელეს ნაწარმოებებიდან ლოგიკის შესახებ უკანასკნელი, ალბათ, არის მოძღვრება კატეგორიებზე, ე. ი. უმაღლეს გვარობითს ცნებებზე და მათ ურთიერთდამოკიდებულებაზე: რაც საფუძველს შეადგენს მსჯელობათა გონებამხედველობისათვის. არისტოტელეს თხზულებათა ამ წყობიდან ჩანს, რომ მან აირჩია ყველაზე ბუნებრივი გზა — კერძოდან საყოველთაოსკენ. თუმცა ამ უკანასკნელ თხზულებაში იგი კატეგორიებს მხოლოდ პირდაპირ ლოგიკურად განიხილავს, მაგრამ მათ უფრო მეტი ღირებულება აქვთ მის სისტემაში: ისინი თვით საგნებთან უახლოეს მიმართებაშია წარმოდგენილი, ასე რომ ეს არა მარტო გონების საყოველთაო ცნებებია, არამედ ამასთანავე საგანთა თვისებებიცაა, — არა მარტოდენ ლოგიკური, შიშველი, ფორმალური ცნებებია, არამედ საერთოდ საგნობრივიც. თუმცა არისტოტელე არსად არ იხსენიებს იმ გზას, რომელმაც იგი კატეგორიების აღმოჩენამდე მიიყვანა, მაგრამ ადვილად შეიძლება მივხვდეთ, რომ მან მიაღწია მას ყოველი, ასე ვთქვათ, გზის გამკაფავი საწყისის გარეშე, ხელმძღვანელობდა რა მარტოდენ განყენებით; ამასთან კატეგორიათა რიცხვი, რომელთაც იგი გვაწვდის, ათია: არსება, რაოდენობა, თვისებრიობა, მიმართება, ადგილი, დრო, მდგომარეობა, მფლობელობა, მოქმედება, ვნებითობა.

არისტოტელეს ლოგიკის არსებითი ნაწილები კი შემდეგია: 1) ანალიტიკა, კანონების ერთობლიობა ჭეშმარიტებისა და ცოდნისათვის; 2) დიალექტიკა, წესების სისტემა ალბათობისა და ვარაუდისათვის. პირველი ფილოსოფოსისათვის იარაღია, მეორე — მისი მომზადება; ამიტომაც დასკვნისა და დასაბუთებათა თეორია შეადგენს პერიპატეტიკული ლოგიკის ორ მთავარ საგანს, და ორივე საუცხოოდ დამუშავებულია თავისდაკვალად. მაგრამ, როგორც უნდა იყოს, უეჭველია ის, რომ სტაგირელი ფილოსოფოსის სახელის უდიდესი და უკვდავი ძეგლია მისი ლოგიკა.

თეოფრასტეს, არისტოტელეს მოწაფეს, სთვლიან პირველი ფიგურის ხუთი სახის სილოგიზმის გამომგონებლად; ქრიზიპემ, სტოიკოსმა, მოგვაწოდა წესები პირობითი სილოგიზმისათვის, და ბოეციუსმა, რომელმაც პირველმა თარგმნა ლათინურ ენაზე არისტოტელეს წიგნები, დაურთო მას პირობითი სილოგიზმიც; ექიმმა გალენმა, რომელიც მეორე საუკუნეში ცხოვრობდა ქრ. დაბ. შემდეგ, ხმარებაში შემოიღო მეოთხე ფიგურა; მაგრამ პორფირიუსმა ყველაზე მეტად სამსახური გაუწია არისტოტელეს ლოგიკას თავისი შრომით — კატეგორიების შესავალით.

III.

შუა საუკუნეების ლოგიკა,

სქოლასტიკური

§ 7.

გონების მისწრაფება იმისაკენ, რომ შეიცნოს თავისთავადი და შეუთანხმოს გონების ჭეშმარიტებანი ქრისტიანული ღვთისმეტყველების ჭეშმარიტებებს, დიალექტიკურ გამახულობათა საფუძველზე — აი შუა საუკუნეების ფილოსოფიის

დედაარსი! რაც უფრო მხურვალე იყო ეს სწრაფვა, მით უფრო მეტი ყურადღება ექცეოდა ამ მიზანთან მიმყვან საშუალებებს; ეს საშუალებები კი ყველა თავს იყრიდა დიალექტიკაში, ასე რომ სქოლასტიკური ფილოსოფია სხვა არაფერი იყო, თუ არა მაშინდელი ღვთისმეტყველებისათვის გამოყენებული დიალექტიკა. ვარჯიშობა უმთავრესად იმაში მდგომარეობდა, რომ ისმებოდა საკითხები, რომელთა დასაცავად ან გასაბათილებლად ეწყობოდა პაექრობა. ეს მეთოდი უაღრეს კაზუსტიკამდე იყო მიყვანილი პარიზის უნივერსიტეტში. ამ სარბიელზე უმთავრესად თავი ისახელეს: აბელარმა, დურანდმა, ოკამ უძლეველმა (*invincibilis*), ლულუსმა და პეტრე რამმა; უკანასკნელმა ლოგიკა გაპყო ორ ნაწილად: ა) გამოგონების შესახებ და ბ) განლაგების შესახებ.

IV.

ბეკონიდან ვოლფამდე

§ 8.

ლოგიკა თანდათან იწმინდება და მეტად ვიწრო საზღვრებში ექცევა. ბეკონმა სილოგიზმების ადგილას წამოაყენა ინდუქცია და გვიჩვენა, რომ ის ცრურწმენანი, რომლებსაც იგი გონების კერპებს უწოდებს, შეიცავენ უმნიშვნელოვანეს დაბრკოლებებს ცოდნისათვის. შუა საუკუნეების შემდეგ მან პირველმა გვიჩვენა, რომ ადამიანის ყოველი ცოდნა მდგომარეობს ჩვენი გარემომცველი საგნების გამოკვლევაში; მან უარპყო არისტოტელესეული ანალიტიკა; შემოსაზღვრა ლოგიკა შთაბეჭდილებათა მეშვეობით ჩვენი ცნებების წარმოშობისა და ამ ცნებებისაგან ცოდნათა შედგენის განხილვით. ბეკონს გაჰყენენ: გერმანიაში იოანე ბაიერი, თავის თხზულებაში სათაურით გონებათა სინათლე (*Lux mentium sev synosura*, 1663); იტალიაში — თომა კამპანელი; საფრანგეთში — გასენდი, რომელიც ცდილობდა მკვდრეთით აღედგინა ეპი-

კურე საუკეთესო სახით და, მაშასადამე, ასწავლიდა ცდის მიხედვით მსჯელობას; თავისი ლოგიკა მან დაამყარა ეპიკურეს კანონიკაზე და გაჰყო იგი ოთხ ნაწილად: 1) მარტივ წარმოდგენათა შესახებ, 2) წინადადებათა შესახებ, 3) სილოგიზმების შესახებ, 4) მეთოდის შესახებ. გასენდს ჰკიცხავენ იმისათვის, რომ მან ორგანონში უყურადღებოდ დასტოვა ბევრი მნიშვნელოვანი თვალსაზრისი. კარტეზიუსს თუმცა ლოგიკა არ დაუწერია საგანგებოდ, მაგრამ მისი მსჯელობა ჰემმარიტების ძიებისათვის გონების წარმართვის წესის შესახებ ყურადღების ღირსია. ამ მწერლებმა ხმარებაში შემოიღეს მათემატიკური მეთოდი. გვალტერ ჩირნჰაუზენი, თავის თხზულებაში გონების მკურნალობა (*Medicina mentis*), რომელიც ლაიფციგში გამოვიდა 1695 წელს, ცდილობდა ეს მეთოდი აეხსნა თავისი ცოდნით გეომეტრიასა და ალგებრაში. მალებრანსა და ლოკს განსაკუთრებულად ლოგიკის შესახებ არ დაუტოვებიათ ნაწარმოებები; მაგრამ ლოკმა მნიშვნელოვანი სამსახური გაუწია ლოგიკას ცნებათა თეორიის გაშლით; იგი, უწინარეს ყოვლისა, გვიჩვენებს მათ წარმოშობას, შემდეგ მათ შედგენასა და დაშლას, მერმე გამოხატვას და დასასრულ განსაზღვრავს ჩვენს ცოდნას, მის თვისებას, მოცულობას, ნამდვილობას,—ერთი სიტყვით, ჰემმარიტების განმასხვავებელ ნიშნებს იძლევა. კლერიკმა, ლოკის ერთგულმა მიმდევარმა, თავისი ლოგიკა ოთხ ნაწილად გაჰყო, რომელთაგან პირველ ნაწილში იგი განმარტავს იდეებს, მეორეში—მსჯელობებს, მესამეში — მეთოდს, მეოთხეში — დასკვნებს. გერმანიაში: ქრისტიანე თომაზიუსს არ მიუტოვებია ეკლექტიკური გზა თვით ლოგიკაშიც; მისმა თანამედროვემ და მეგობარმა რიდიგერმა, რომელიც ბევრ ახალს გვპირდებოდა, გადმოგვცა ოთხ წიგნში, ჰემმარიტისა და მცდარის შემეცნების შესახებ (*De sensu veri et falsi*), ძველივე, მხოლოდ ახლებურად და სხვა გამოთქმებით. კონდილიაკს, რომელმაც ლოკის მხარე დაიჭირა, არ შეეძლო შეჩერებულყო იმაზე, რაც მის დრომდე გაკეთდა. მას სურდა თვითონ, საკუთარი გამოცდილებით, შეემოწმებინა ლოკის დაკვირვებანი და დაწვრილებით გამოეკვლია ჩვენი

გონების ძალები; მისი ცდა ადამიანის ცოდნათა წარმოშობის შესახებ — მისი გონების პირველ სწრაფვათა ნაყოფია; მაგრამ ამ ნაწარმოების უმწიფრობამ დააწერინა მას შეგრძნებათა გამოკვლევა, რომელშიც იგი ცდილობს გამოასწოროს თავისი საკუთარი შეცდომები. ამ თხზულებათა შემდეგ კონდილიაკი შეუდგა ლოგიკას, რომელიც ამიტომ, ასე ვთქვათ, მის საკუთარ აღმოჩენათა მიმოხილვას შეადგენს; აქ განხილულია: სულის უნარიანობა, ცნებათა შედგენა, შინაგანი და გარეგანი სამყაროს ნამდვილობა, ცოდნათა სრულყოფა, და ენის გავლენა მათზე. კონდილიაკის ლოგიკა სამუდამოდ დარჩება სახელმძღვანელოდ დაკვირვებული გონების მქონეთათვის. კონდილიაკს და ლოკს გაჰყვა მეცნიერი დე-ვერანდო. მისი თხზულება, აზროვნების კანონების ანუ ხელოვნების შესახებ, სავსებით გადაგვიშლის ცდილსეული ფილოსოფიის სისტემას და ასწორებს ლოკისა და კონდილიაკის ზოგიერთ ნაკლს.

V.

ვოლფის ლოგიკა

§ 9.

ვოლფი ცდილობდა გადმოეცა ლოგიკა მათემატიკურად, აეხსნა უმაღლეს მეცნიერებათაგან ნასესხები მაგალითებით და სიცხადისა და სრულყოფილობის შესაძლო სიმაღლემდე აეყვანა. რეიშმა შეაერთა ძველთა შენაძენი იმასთან, რაც ვოლფმა ამ სარბიელზე შექმნა. ბაუმგარტენის ლოგიკა სხვა არაფერია, თუ არა ვოლფიდან და რეიშიდან ამონაკრეფი. გეორგ ფრ. მაიერის, გოლიანის და პლუკეს თხზულებებმა ძლიერ შეუწყვეს ხელი ლოგიკურ ქეშმარიტებათა ნათელ გადმოცემას.

VI.

კანტიდან ჩვენს ღრმად

პრიტიკული ფილოსოფიის მიერ გაფხინდელი და დაღმინელი ლოგიკა

§ 10.

რადგანაც ლოგიკის საგანს მეტად ახლო დამოკიდებულება აქვს ჩვენი სულის უნარიანობასთან, ამიტომ ზოგიერთი უახლესი ფილოსოფოსი აერთებდა ლოგიკასა და ფსიქოლოგიას, ამ მეცნიერებათაგან პირველის მეტი ადვილგასაგებლობისა და სიცხადისათვის. ასეთ ყაიდაზეა დაწერილი ფედერისა და ულრიხის დარიგებანი ლოგიკისა და მეტაფიზიკის შესახებ. კანტის გამჭრიახმა გენიამ ახალი სახე მისცა გონებისმეტყველებას და მტკიცე საზღვრები დაუდო მას; მან დაამტკიცა ლოგიკის კანონების წარმოშობა გონებისეული და არა ცდისეული წყაროდან; წარმოგვიდგინა კატეგორიათა სათანადო და სავსებით სრული ცხრილი; აღმოაჩინა ლოგიკის ჭეშმარიტი ღირსება და მისი წესების გამოყენების საზღვრები. გოტლ. ვენ. იეშემ, კანტის თხზულებებიდან და უმთავრესად მაიერის შესახებ მისი შენიშვნებიდან, შეადგინა და გამოსცა ლოგიკა 1800 წელს კენიგსბერგში. კიზევეტერმა წარმოგვიდგინა ესოდენ ცნობილი ნარკვევი წმინდა საყოველთაო ლოგიკისა კანტის საფუძვლების მიხედვით, ბერლინში 1795 წელს. მათ კვალდაკვალ ბევრი სახელოვანი მოაზროვნე გერმანიაში ცდილობდა დაემთავრებინა ის, რაც მოსალოდნელი იყო ახალი გზის აღმოჩენიდან და ახალი საწყისების გამოყენებიდან; მათ შრომას ფუჭად არ ჩაუვლია; მათ დაუვიწყარი სამსახური გაუწიეს ცოდნის იმ დარგს, რომელიც არა მარტო არსებითად აუცილებელია ყოველი მეცნიერების საფუძვლიანად შესწავლის საქმეში, არამედ თვით ყოველდღიურობაშიც უფრო მეტად სასარგებლოა, ვიდრე ამას ჩვეულებრივ ფიქრობენ. იაკობის, რაინჰოლდის, შულცის, ჰოფბაუერის, კრუგის, ბულეს, ბუტერვეკის და სხვათა შრომები მუდამ მიიპყრობენ ყურადღებას.

ლოგიკა

თავი I.

გონება

§ 1.

ლოგიკა არის მეცნიერება გონების კანონების შესახებ; მაშასადამე, პირველი კითხვაა: რა არის გონება? მეორე — როგორია მისი კანონები?

განსჯა ეკუთვნის შემეცნების უნარის დარგს, რომლის საზღვრებს გრძნობა და გონება შეადგენენ. გრძნობის საგანია ნივთიერი სამყარო; გონების საგანი კი — იდეალური, უხილავი, სულიერი. გრძნობა მხოლოდ ღებულობს; ეს არის ვნებითი ძალა, მარტოოდენ ცდით შემოსაზღვრული, რომელიც შთაბეჭდილებათა ცალკეულ მასალას წარმოადგენს; ამ საფეხურზე ჯერ კიდევ არ არის შემეცნება, ვინაიდან არ არის ერთიანობა; აქ მარტოოდენ სხვადასხვაობაა, იმდენადვე უსასრულო, რამდენადაც უსასრულოა მოვლენათა ჯაჭვი მათი ცვლილებებითურთ. გონება არ ექვემდებარება ცდას; იგი მოქმედი ძალაა; ერთიანობა და ჰარმონია შეადგენენ მის ნაწარმოებთა ნიშანს. შუალობითი ძალა, რომელიც შემეცნების უნარის ამ ორ კიდურ წერტილს აერთებს, არის განსჯა; მასში იმყოფება ვნებითობაც, რომელიც გრძნობად მხარეს სჩვევია, და დამოუკიდებელი მოქმედებაც, რომელიც გონებრივ მხარეს ეკუთვნის. არაფერია გრძნობაში ისეთი, რაც ნივთიერ ბუნებაში არ იყოს: ცდა ცხადად ამტკიცებს ამ ჭეშმარიტებას. გონებაში

არაფერი არ შეიძლება იყოს, რაც გრძნობას ექვემდებარება: ამას ადასტურებს ადამიანისა და ნივთთა ბუნებაზე ერთი შეხედვა. არისტოტელემ თქვა: არაფერია გონებაში ისეთი, რაც უწინ გრძნობაში არ ყოფილიყო; ლაიბნიცმა დაუმატა: გარდა თვით გონებისა, — და ეს დამატება სრულიად აუცილებელია იმისათვის, რათა განმარტებულ იქნას გონების არსება. ამრიგად, გრძნობის აუცილებელი მოთხოვნილებაა შეგრძნებათა მრავალგვარობა; გონების უმაღლესი კანონია ერთიანობა — იდეა; განსჯის უცვალვებელი წესია ერთიც და მეორეც, ერთად აღებული: ერთიანობა მრავალგვარობაში — ცნება. შეგრძნებათა მრავალგვარობა ცნობიერების ერთიანობამდე დაიყვანოს და უზენაესი იდეები ცნებებად ჩამოაყალიბოს, — აი განსჯის საქმე! მაგრამ როგორ ხდება ეს?

გრძნობებზე ამა თუ იმ საგნის ყოველი მოქმედების დროს სული მიმართავს მიღებულ შთაბეჭდილებებს, გაიგებს გრძნობად სისტემაში მომხდარ ცვლილებას, ე. ი. განასხვავებს თავის თავს მოქმედი საგნისაგან და, ასე ვთქვათ, უშეერს მას. სულის ასეთი პირველი მიმართვა გრძნობადი ორგანოს აღქმისადმი არის შეგრძნება; ის, რასაც ჩვენ შევიგრძნობთ, უნდა წარმოდგენილ იქნას სადმე და ოდესმე, ანუ სივრცესა და დროში, მყოფად და, ამრიგად, უნდა შეიძინოს მეტი ერთიანობა, იღებს რა თავის თავზე თანამყოფობისა და მიმდევრობის ამ საყოველთაო სახეებს. ამ ახალი სახით იგი კვლავ წარმოუდგება სულს და მისი შემდგომი შინაგანი მოქმედების საგანი ხდება. სულის ეს მეორადი მიმართვა შეგრძნების მასალისადმი არის ჩაწვდომა ანუ განაზრება (reflexio). აქ სული თავისი ყურადღების საგანს გაცილებით უფრო ნათლად ჭვრეტს და მას ერთიანობის ახალ ნიშნებს ანიჭებს. როცა უკვე რამდენიმე ნივთი წარმოდგენილია ცნობიერების ამ საფეხურზე, ყურადღება ამჩნევს თვითეული მათგანის ნიშნებს; ყოველი ახალი შთაბეჭდილებით საგანთა რიცხვი დიდდება, და ჩაწვდომის საქმე სულ უფრო და უფრო ძნელდება. ხოლო რადგანაც შთაბეჭდილებათა რიგს

უსასრულობამდე განვრცობა შეუძლია, ამიტომ, იკარგება რა ამ უსაზღვრო ნაირსახეობაში, შემეცნებითი ძალა უნდა გაფანტულიყო, რომ გონების მოქმედებით არ აძლევდეს იგი ამ შთაბეჭდილებებს ერთიანობას, თუნდაც შეფარდებითს; ამიტომ, გამოსტოვებს რა კერძო ნიშნებს, ყურადღება ჩერდება მხოლოდ იმაზე, რაც მრავალი შეგრძნობადი საგნისათვის დამახასიათებელია, და ამრიგად შეადგენს ზოგად წარმოდგენებს. ადარებს რა ამ უკანასკნელთაგან ზოგიერთს, იგი კვლავ სტოვებს ყოველივე იმას, რაც კერძოდ თვითეულ მათგანს შეეფერება, და, ასე ვთქვათ, სწვდება იმ ნიშნებს, რომელთაც კიდევ უფრო მეტი საყოველთაოება აქვთ. ამრიგად, იმეორებს რა აუცილებლობით ამ მოქმედებას შეუწყვეტლივ, შემეცნებითი ძალა თანდათანობით ადის მაღლა და მაღლა კერძოდან საყოველთაოზე, მრავალგვარობიდან ერთიანობაზე. ეს მოქმედება არის აზროვნება, ხოლო უნარი ამისა — განსჯა; შედარება და განყენება მისი ორი მთავარი მოქმედებაა; ცნებები, და ამიტომ მსჯელობანიც და დასკვნებიც, ამ მოქმედებათა შედეგებია.

§ 2.

ამიტომ განსჯა წარმოიდგენს ნივთებს მხოლოდ ისე, როგორც ისინი გრძნობებს ევლინებიან, როგორც ცნობიერებაში აისახებიან. შემეცნებაც აგრეთვე ცნობიერებაა, მაგრამ ერთი საგნის მეორის საშუალებით განმსაზღვრელი; ცნობიერება, როგორც განსხვავება თავისი თავისა საგნებისაგან და თვით საგნებისა ერთმანეთისაგან, გულისხმობს: 1) იმ არსების მყოფობას, რომელიც იცნობს თავის თავს, ანუ შეიცნობს; 2) შეცნობადი საგნის მყოფობას; 3) მათი ურთიერთ დაპირისპირებას. ამრიგად, შემეცნების ყოველ საფეხურზე ერთობლივ იმყოფება საგანიც და სულიერი ძალაც; ყოველი წარმოდგენა შინაგანი და გარეგანი სამყაროს ნაწარმოებია; ერთი სიტყვით, ცნობიერების ყოველ მოქმედებაში, რაც გონებას ახასიათებს, ნათლად მჟღავნდება: a) დებულება (thesis), b) დაპირისპირება (antithesis) და c) შეუღლება, ანუ შეერთება

პირველისა და მეორისა (synthesis). მოქმედების ამ წესს აქვს ზეამონაკლისო საყოველთაობა და გარდუვალი აუცილებლობა ყოველი მოაზროვნე ადამიანისათვის; მაშასადამე, ეს გონების კანონია (lex seu principium intellectus).

თავი II.

აზროვნების კანონები

§ 3.

თუ გონების თვისებას ჩაუფუკვირდებით, არ შეიძლება არ შევამჩნიოთ, რომ აზროვნების თვით პირველ მოქმედებაშიც უკვე უნდა იყოს მოაზროვნისა და სააზროვნოს დაპირისპირება. სული, ხედავს რა ამ დაპირისპირებას, შეიცნობს, რომ მოაზროვნე სრულიად განსხვავებულია სააზროვნოსაგან, და რომ წარმოსადგენი საგანი არასგზით არ შეიძლება იყოს იმ ქვემდებარედ, რომელიც მას წარმოიდგენს, ე. ი. სული ამ შემთხვევაში სავსებით რწმუნდება იმაში, რომ შეუძლებელია არაიმიე იყოს და ამასთანავე არც იყოს, ანუ შეუძლებელია ორი მოპირდაპირე ნიშანი ერთბაშად მივაკუთვნოთ ერთსა და იმავე საგანს. აი კანონი, რომელსაც გონება მისდევს აზროვნების თავდაპირველი მოქმედების დროსაც; მას ეწოდება წინააღმდეგობის პრინციპი (principium contradictionis).

აზროვნების შემდგომ მოქმედებებში გონება აუცილებლად იმავე პრინციპს მიჰყვება; ვინაიდან, რათა რომელიმე საგანი წარმოიდგინოს, სულმა იგი უნდა დაუპირისპიროს თავის თავს, განასხვავოს იგი როგორც თავის თავისაგან, ისე სხვა საგნებისგანაც; ამიტომაც აზრში ყოველი წარმოდგენის დროს ცნობიერება ირწმუნება, რომ საგანი A არ არის საგანი B, ეს უკანასკნელი კი განსხვავებულია C საგნისაგან და ასე შემდეგ. ამნაირადვე განვასხვავებთ საგნების სახეებსა და გვარებს, ე. ი. ასევე ვუპირისპირებთ მათ ერთიმეორეს მათი

წინააღმდეგობრივი ნიშნების მიხედვით; ამასთან ჩვენ არა თუ არ ვეჭვობთ, რომ წინააღმდეგობრივი ნიშნებიდან მხოლოდ ერთი რომელიმე შეიძლება მივაწეროთ საგანს, არამედ აგრეთვე სრულიად დარწმუნებული ვართ. იმაშიც, რომ ასეთი ნიშნებიდან ყოველ შესაძლებელ არსებას ერთი უსათუოდ შეეფერება. ამ მსჯელობით გამოიხატება მესამის ანუ საშუალოს გამორიცხვის პრინციპი (*principium exclusi tertii seu medii*).

შემდეგ, ჩვენი სული, აზრთა და შეგრძნებათა მთელი ცვალებადობის მიუხედავად, მუდამ სულად რჩება; გარეგან სამყაროშიც ასევე, ვტოვებთ რა ყურადღების გარეშე შემთხვევით ნიშნებს, ვამჩნევთ საგანთა არსებითს, მუდმივ თვისებებს, რომელთა მეოხებით ყოველ საგანს წარმოვიდგენთ მუდამ თავისი თავის ტოლად, მუდამ ერთ და იმავე საგანად; აზროვნების თვით თავდაპირველ მოქმედებაშიც კი ნათლად შევიცნობთ, რომ მე არის მე, და არა-მე არის არა-მე, როგორც ამას ფიხტე გამოთქვამს. ასეთი ერთიანობის შეგნებაში მდგომარეობს იგივეობის პრინციპი (*principium identitatis*), ე. ი. $A=A$; ყოველი შესაძლებელი არსება უდრის თავის თავს.

დასასრულ, აზროვნება ქმნის სხვა გვარის შეუღლებას — დაბალ, უფრო მჭიდრო წრეებს, დაქვემდებარებულთ უმაღლესისადმი, უვრცელესისადმი; მაგრამ ეს დაკავშირება შესაძლებელია მხოლოდ რომელიმე მესამე ცნების საშუალებით, ასე რომ ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის ცხადად თუ ფარულად იმყოფება საშუალო ტერმინი; ამიტომ ყველა ჩვენი მსჯელობა ემყარება საკმაოდ მიზეზის პრინციპს (*principium rationis sufficientis*). ყოველივეს, რის შესახებაც კი აზროვნება შეიძლება, უნდა ჰქონდეს საკმაოდ საფუძველი, ანუ: ორი საგანი, თანხმობადი მესამისა, თანხმობადია ურთიერთისაც: — თუ $A=B$ და $B=C$, მაშინ $A=C$.

აი ლოგიკური კანონები. ცხადია, რომ წინააღმდეგობის, საშუალოს გამორიცხვისა და საკმაო მიზეზის პრინციპი სხვა არაფერია, თუ არა დებულება (thesis), დაპირისპირება (antithesis) და შეერთება (synthesis); ყველა ისინი გამოიხატება ფორმულით $A=A$, ანუ იგივეობის ლოგიკური პრინციპით (principium unitatis); აქ პირველი A პირდაპირ დადგინდება (thesis); მეორე A უპირისპირდება პირველს (antithesis); ხოლო ნიშანი $=$ გვიჩვენებს, რომ დებულება და დაპირისპირება გაკეთებულია, და, ამრიგად, აერთებს ამ განტოლების ორივე წევრს (synthesis).

ამიტომ ყოველი საგანი და მისი ყველა ნიშნის ერთობლიობა შეთავსებადია (principium unitatis); მათში არ შეიძლება იმყოფებოდეს წინააღმდეგობრივი ნიშნები (principium contradictionis); მაშასადამე, იგივეობის პრინციპი მოითხოვს წინააღმდეგობის პრინციპის დაშვებას. ხოლო რადგანაც წინააღმდეგობრივი ნიშნები არ შეიძლება იმყოფებოდეს ერთსა და იმავე საგანში, ამიტომ ერთ ქვემდებარეში თანაარსებული თვისებები უნდა თანხმობადნი იყვნენ ერთმანეთთან; ეს კი სათანადო საფუძვლის გარეშე შეუძლებელია; მაშასადამე, საკმაო მიზეზის პრინციპი (principium rationis sufficientis) ასევე აუცილებელია. და რადგანაც ყოველი წინააღმდეგობა ცნებათა მთელ არეს ორ სრულიად მოპირდაპირე ნაწილად ჰყოფს, ამიტომ ყოველი წარმოდგენა აუცილებლად მოთავსებული უნდა იყოს რომელიმე ამ ნაწილში: ეს არის მესამის გამორიცხვის პრინციპი (principium exclusi medii). ამ პრინციპებით გამოიხატება შესაძლებლობა (წინააღმდეგობის პრინციპი), ნამდვილობა (მესამის გამორიცხვის პრინციპი) და აუცილებლობა (საკმაო მიზეზის პრინციპი) შემეცნებისა, ე. ი. ჩვენი გონებისადმი ნივთთა მიმართების სრული კატეგორია (Categoria modalitatis). ამრიგად, ამ პრინციპების განსხვავება შეიძლება ნათლად წარმოვიდგინოთ, თუ მათ ერთმანეთს შევადარებთ. ავიღოთ ორი ნიშანი; ისინი იქნებიან ან ისეთნი, რომ ერთის დადგინებით მეორეც აგრეთვე დადგინდება, და

ერთის უარყოფით ასევე მეორეც ბათილდება: ესაა იგივეობის პრინციპი; ან ისეთნი, რომ ერთის დადგინებით მეორე ბათილდება: წინააღმდეგობის პრინციპი; ან ისეთნი, რომ ერთის უარყოფით მეორე დადგინდება: მესამის გამორიცხვის პრინციპი; ანდა, დასასრულ, ისეთნი, რომ ერთის დადგინებით მეორე დადგინდება ან უარყოფა, მაგრამ არა აუცილებლად, არამედ რომელიმე შუალობითი მესამე ნიშნის მიზეზით; და ერთის უარყოფით მეორეც უარყოფა ან დადგინდება, მაგრამ არა პირდაპირ, არამედ რაიმე საფუძვლის ძალით: — ესაა საკმაო მიზეზის პრინციპი.

თავი III.

მ ს ჯ ე ლ ო ბ ა

§ 5.

საყოველთაო კანონი, რომლის მიხედვით გონება ყველა თავისი მოქმედებისას იქცევა, გამოიხატება ფორმულით $A=A$ და არის დებულება, დაპირისპირება და შეუღლება. საგნები რომ წარმოვიდგინოთ, უნდა დაეუპირისპიროთ ერთი მათგანი მეორეს, შემდეგ კი ეს დაპირისპირებანი შევაერთოთ, თუნდაც ფორმალურად (აზრით). პირველი დაპირისპირება ხდება თვით მოაზროვნე ძალასა და საგანს შორის; სულს არ შეუძლია სხვანაირად შეიცნოს საგანი, თუ არა თავისი თავისაგან მისი განსხვავებით და მისდამი თავისი თავის დაპირისპირებით. შემდეგ უნდა განმეორებულ იქნას დაპირისპირების იგივე მოქმედება თვით საგნებს შორის, რათა ისინიც განვასხვაოთ ერთმანეთისაგან: სხვაგვარად მათი შეცნობა შეუძლებელია. მაგრამ აქ გონება, განასხვავებს რა საგნებს მათი დაპირისპირებული თვისებების მიხედვით, აერთებს მათ სხვა მხრივ, ე. ი. იმ ნიშნების მიხედვით, რომელნიც მათთვის საერთოა. ასეთია გონების მსგელობა ყველა მის მოქმედებაში: იგი ყოველთვის აღარებს ერთ სფეროს მეორეს, რათა მათი მსგავ-

სება ან განსხვავება მონახოს, და სწორედ ამაში მდგომარეობს მსჯელობაც, რომელიც სხვა არაფერია, თუ არა აზროვნება, სადაც ერთი ნივთის წარმოდგენა მეორის წარმოდგენით განისაზღვრება, და მათი მსგავსება ან განსხვავება მჟღავნდება. აქედან გამომდინარეობს, რომ ყოველ მსჯელობაში აუცილებლად არის: 1) ორი სფერო: ა) მსაზღვრელი, ბ) სასაზღვრი; პირველი უეჭველად უნდა იყოს უფრო ვრცელი, მეორე — უფრო ვიწრო; პირველი შემასმენელია, მეორე — ქვემდებარე; 2) ამ სფეროთა ურთიერთდამოკიდებულების გამოსახულება, ე. ი. კავშირი (copula). ამრიგად, ყოველ მსჯელობაშია ქვემდებარე, შემასმენელი და კავშირი; სხვანაირად რომ გამოვხატოთ: დებულება (thesis = წინააღმდეგობის პრინციპი), დაპირისპირება (antithesis = მესამის გამორიცხვის პრინციპი) და შეერთება (synthesis = საკმაო მიზეზის პრინციპი). აქედან ნათელია, რომ მსჯელობა შეუძლებელია თავისი არსით შედგებოდეს მხოლოდ ერთი ან ორი ნაწილისაგან, არამედ იგი უნდა შედგებოდეს უთუოდ სამი ნაწილისაგან. განვიხილოთ ახლა თვითელი მათგანი ცალ-ცალკე.

§ 6.

შემასმენელი შეიძლება მიეკუთვნოს ან მხოლოდ ერთ ქვემდებარეს, ან რამდენიმეს, ან ყველას, რომელთაც ესა თუ ის განსასაზღვრი სფერო შეიცავს; მსჯელობის მეოთხე წესი ამ მხრივ შეუძლებელია. ამრიგად, მსჯელობა არის ხოლმე: ან მხოლოდ ერთი, ან კერძო, ან საყოველთაო; ერთის ცნება არის ცალკეული მსჯელობის ფორმა; მრავალის ცნება შეადგენს კერძო მსჯელობის ფორმას; საყოველთაოობის (მთელიობისა და სისრულის) ცნება გამოხატავს საყოველთაო მსჯელობის ფორმას. ეს სამი ფორმა შეადგენს ერთ ძირითად ცნებას, ანუ რაოდენობის კატეგორიას; ისიც აგრეთვე სხვა არაფერია, თუ არა დებულება (thesis), დაპირისპირება (antithesis) და შეერთება (synthesis); ვინაიდან მხოლოდობითი ანუ ერთეულადი უპირისპირდება საყოველთაოს და ერთმანეთს უერთდებიან კერძოში.

§ 7.

თუ ყურადღებას მივაქცევთ თვით შემასმენელს, ადვილად შევამჩნევთ, რომ აქაც შესაძლებელია, არც მეტი, არც ნაკლები, მხოლოდ სამი წესი მსჯელობისა; ვინაიდან შემასმენელი 1) ან პირდაპირ მიეკუთვნება ქვემდებარეს, ან 2) არაპირდაპირ, ე. ი. მისი მოპირდაპირის მოცილების საშუალებით, ან, ბოლოს, 3) სრულიად არ მიეკუთვნება და უარიყოფა ისე, რომ მის ადგილას არაფერი არ დადგინდება. მაშასადამე, ამ მხრივაც შესაძლებელია მხოლოდ სამი ფორმა ცნებისა: ნამდვილობისა ანუ დადებითისა (=thesis=), უარყოფისა (=antithesis=) და შეზღუდვისა (=synthesis=). ეს სამი ფორმა კვლავ შეადგენს ერთ ძირითად ცნებას, ანუ მეორე კატეგორიას — თვისებრიობას, რომელიც პირველთან ისეთივე მიმართებაშია, როგორც დაპირისპირება (antithesis) დებულებასთან (thesis). ამრიგად, ამ კატეგორიის სამი მთავარი ცნების მიხედვით შესაძლებელია მხოლოდ სამი სახის მსჯელობა: დადებითი, უარყოფითი და შეზღუდვითი.

§ 8.

მსჯელობის მესამე არსებითი ნაწილი, კავშირი (copula) შეესაბამება გონების მესამე პრინციპს, ე. ი. შეერთების პრინციპს (synthesis), ან საკმაო მიზეზის პრინციპს (principium rationis sufficientis), კავშირი, გამოხატავს რა წესს, რომლითაც ქვემდებარე უერთდება შემასმენელს, ყოველ მსჯელობაში აღნიშნავს ან a) საგანთა მიმართებას ერთმანეთთან, ან b) მათ მიმართებას ჩვენს გონებასთან.

a) რაც შეეხება პირველს, ე. ი. საგანთა ურთიერთ-მიმართებას, უნდა შევნიშნოთ, რომ აქ შემასმენელი მიეკუთვნება ქვემდებარეს ან 1) ყოველგვარი პირობის გარეშე, როგორც არსებითი ან შემთხვევითი თვისება თავის საგანს; ან 2) რაიმე პირობით, როგორც შედეგი თავის მიზეზს; ან, ბოლოს, 3) მივაკუთვნებთ რა რამდენიმე შესაძლებელ შემასმენელს ერთ ქვემდებარეს, შესაძლოა არც ერთი

მათგანი არც ვამტკიცოთ, არც უარყვოთ მის შესახებ ნამდვილად; მაშასადამე, აქ ამჟღავნებენ თავის ძალას ძირითადი ცნებები: 1) არსებული და შემთხვევითობა; 2) მიზეზი და შედეგი და 3) ურთიერთკავშირი (commercium). ამ ცნებებით განისაზღვრება ნივთთა შესაძლო ურთიერთმიმართებათა წრე; აქედან კი წარმოსდგება სწორედ სამნაირი სახის მსჯელობა ამ კატეგორიის მიხედვით: კ ა ტ ე გ ო რ ი უ ლ ი , პ ი რ ო ბ ი თ ი და გ ა ყ ო ფ ი თ ი .

ბ) რაც შეეხება მეორეს, ე. ი. საგანთა მიმართებას გონებისადმი, იგი მუდამ აღნიშნავს შემეცნების ხარისხს; აქ განსჯა აერთებს ქვემდებარეს შემასმენელთან ან 1) მხოლოდ არა გადაჭრით (პრობლემატურად), ე. ი. მიაჩნია, რომ მტკიცება ან უარყოფა არ შეიცავს არავითარ წინააღმდეგობას, რითაც მსჯელობა გამოხატავს შესაძლებელს; ან 2) გადაჭრით (ასერტორულად), ნამდვილად უარყოფს, ან მიაკუთვნებს შემასმენელს ქვემდებარეს, და ასეთი მსჯელობით გამოიხატება ნამდვილი; ან, ბოლოს, 3) აპოდიქტიკურად, აუცილებლად შეაერთებს, ან განაშორებს მსჯელობის ორ სფეროს, რითაც გამოიხატება აუცილებელი. მსჯელობის მეოთხე წესი ამ მხრივაც შეუძლებელია. ამიტომ, ძირითადი ცნებები გონებისადმი საგანთა მიმართების კატეგორიაში და მსჯელობის ფორმა მხოლოდ სამია: 1) შესაძლებელი და შეუძლებელი = მსჯელობა არაგადაჭრითი, პრობლემატური; 2) ნამდვილობა და არყოფა = მსჯელობა გადაჭრითი, ასერტორული; 3) აუცილებელი და შემთხვევითი = მსჯელობა აპოდიქტიკური: აქ შესაძლებელი (thesis) უპირისპირდება აუცილებელს (antithesis) და ერთმანეთს უერთდებიან ნამდვილში (synthesis).

§ 9.

ამიტომ რაოდენობის, თვისებრიობისა და მიმართების ძირითადი ცნებები ერთმანეთს შეეფარდებიან ისე, როგორც დებულება, დაპირისპირება და შეერთება, ვინაიდან

რაოდენობას შეიცავს ქვემდებარე (thesis), თვისებრიობას — შემასმენელი (antithesis), მიმართებას (synthesis) კი დაეინახავთ ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის არსებული კავშირიდან (copula). შემდეგ, ყოველ კატეგორიაში სამი სახის მსჯელობაა, და სამივე ისევე შეეფარდება ერთმანეთს, როგორც დებულება, დაპირისპირება და შეერთება, ან როგორც წინააღმდეგობის, შესამის გამორიცხვისა და საკმაო მიზეზის პრინციპები. მაშასადამე, მსჯელობის ყველა ფორმა გამოიყვანება გონების პრინციპებიდან.

§ 10.

ამ კატეგორიათა შეერთებამ შეიძლება წარმოშვას კიდევ მსჯელობის სხვა სახეებიც. ასე, მაგალ., თუ მსჯელობაში ჩვენ რაოდენობასა და თვისებრიობას ერთად განვიხილავთ, მივიღებთ 12 სახეს. მაშასადამე, ორი კატეგორიის ყოველ სხვა შეერთებასაც მჯელობაში სახეთა ასეთივე რიცხვი შეესაბამება, ასე რომ ყველა ასეთი ფორმა წყვილ-წყვილი შეერთებიდან მიიღება 72, ხოლო თუ შევავრთებთ სამსამ კატეგორიას, თვითეული შეერთებისათვის მივიღებთ 36 სხვადასხვა ფორმას და, მაშასადამე, სულ 144-ს; დასასრულ, თუ შევადარებთ ერთად ოთხ-ოთხ კატეგორიას, მივიღებთ სულ 108 ფორმას. მაგრამ რადგანაც a) მხოლოებითი მსჯელობა საყოველთაოს ტოლფასია, ვინაიდან როგორც ერთში, ისე მეორეშიც ქვემდებარის მთელ მოცულობას შემასმენლის სფერო შეიცავს; რადგანაც b) შეზღუდვითი მსჯელობა ლოგიკურ ხმარებაში დადებითთან თანაბარ ადგილს იკავებს; რადგანაც, დასასრულ, c) პირობითი მსჯელობა რაოდენობის მიხედვით საყოველთაოა, თვისებრიობის მიხედვით — დადებითი, ხოლო თვით გონებისადმი მიმართების მიხედვით — მუდამ აპოდიქტიკური: ამიტომ მსჯელობის ყველა აღნიშნული ფორმა შეიძლება დაყვანილ იქნას 14-ზე. ამრიგად, მსჯელობა იყოფა შემდეგ ფორმებად:

1) კატეგორიული, რომელიც არის ხოლმე პრობლემატური, ასერტორული და აპოდიქტიკური, და ამათგან თვითე-

ული შეიძლება იყოს: ზოგადდადებითი (A), ზოგადუარყოფითი (E), კერძობითდადებითი (J) და კერძობითუარყოფითი (O) — რაც შემდეგი სქოლასტიკური ტაბელებით გამოიხატება:

Asserit A, negat E, sed generaliter ambo;
Asserit J, negat O, sed particulariter ambo.

2) პირობითი მსჯელობა მხოლოდ ერთი სახისაა;

3) გაყოფითიც ასევე.

მაშასადამე, მსჯელობათა ყველა სახე ამდენია:

კატეგორიული	12
პირობითი	1
გაყოფითი	1

14

თავი IV.

წესები სხვადასხვა გვარის წინადადებათათვის

§ 11.

აქამდე ჩვენ განვიხილავდით მსჯელობის მხოლოდ ფორმას; ახლა ყურადღება მივაქციოთ მის მატერიას, ე. ი. მსჯელობათა ან წინადადებათა შედგენილობაში შემავალ ცნებებს; ვინაიდან წინადადება სხვა არაფერია, თუ არა ქვემდებარისა და შემასმენლის დაკავშირება, სიტყვებით გამოხატული. ცხადია, რომ მათი წარმოება არ შეიძლება სხვანაირად ხდებოდეს, თუ არ გონების იმავე საყოველთაო კანონების მიხედვით, რომლებითაც მსჯელობა სწარმოებს, და, მაშასადამე, მათი წესები მხოლოდ პირველთა შედეგებია. ამრიგად:

1) წინადადებები, თავისი მატერიის რაოდენობის მიხედვით, არის: a) მარტივი, b) რთული.

a) წინადადებას, რომელიც ცნებათა მარტოოდენ დაკავშირებას გამოხატავს, და რომელშიც, მაშასადამე, მხოლოდ

ერთი ქვემდებარე და ერთი შემასმენელია, ეწოდება მარტივი.

- b) პირიქით, ის წინადადება, რომელშიც შეერთებულია განსჯის მრავალი ქმედება, და სადაც ამიტომ ან რამდენიმე ქვემდებარე, ან რამდენიმე შემასმენელია, ან, ბოლოს, ერთიც და მეორეც ერთად, — რაც ამასთან ან აშკარა, ან ფარულია, — იქნება რთული.

§ 12.

2) თვისებრიობის მიხედვით წინადადებათა მატერია შეიძლება იყოს ან ერთი და იგივე, ან სხვადასხვა.

a) ის წინადადებები, რომელთა მატერია არც თვისებრიობით, არც რაოდენობით არ განსხვავდება, იგივეობრივნი ანუ ტოლფასნი არიან. ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან მარტოოდენ სიტყვებით, ასეთებია: 1) ისეთნი, რომლებშიც ერთის ქვემდებარე და შემასმენელი შეიძლება დასმულ იქნას მეორის ქვემდებარისა და შემასმენლის ადგილას; 2) ისეთნი, რომელთაგან ერთი უარყოფს იმის მოპირდაპირეს, რასაც მეორე ამტკიცებს.

b) თუ წინადადებებს ერთი და იგივე შემასმენელი აქვთ, ხოლო მათი ქვემდებარენი ერთიმეორეს ისე შეეფარდებიან როგორც გვარი სახეს, მაშასადამე, განსხვავდებიან რაოდენობით, მაშინ მათ ეწოდება თანაფარდობითი წინადადებები. იმ წინადადებას, რომლის სფეროც უფრო ვრცელია და რომელიც, მაშასადამე, შეიცავს მეორე, უფრო ვიწრო სფეროს მქონე, წინადადებას, ეწოდება მაქვემდებარებელი, ხოლო მასში შემავალს — დაქვემდებარებულს. ასეთია ხოლმე მუდამ შეფარდება ზოგადი წინადადებებისა კერძო წინადადებებისადმი.

აქ ნათელია შემდეგი წესები:

1. თუ მაქვემდებარებელი წინადადება მართებულია, მაშინ დაქვემდებარებულსაც ასევე მართებულია.

2. მაგრამ დაქვემდებარებულის ჭეშმარიტებიდან მაქვემდებარებლის ჭეშმარიტება ყოველთვის როდი შეიძლება დავასკვნათ.

3. და პირიქით: თუ მაქვემდებარებელი მცდარია, დაქვემდებარებული ასეთივე როდია ყოველთვის.

4. ხოლო თუ მცდარია დაქვემდებარებული, მაშინ მით უფრო მცდარი უნდა იყოს მაქვემდებარებელი წინადადება.

ც) შემდეგ, წინადადებები მატერიის თვისებრიობის მიხედვით არის: 1) მოპირდაპირე, 2) წინააღმდეგობრივი და 3) ქვემოპირდაპირე.

1. პირველია ისეთები, რომელთაგან ერთი უარყოფს იმაზე მეტს, რამდენიც საჭიროა იმისათვის, რომ ნაჩვენები იქნას მეორის უმართებულობა; ასეთებია:

ა) წინადადება ზოგადდადებითი და ზოგადუარყოფითი.

ბ) პირობითი, რომელშიც ერთის მომდევნო დაპირისპირებულია მეორის მომდევნოსადმი.

2. წინააღმდეგობრივია ის წინადადებები, რომელთაგან ერთი უარყოფს მხოლოდ იმდენს, რამდენიც საჭიროა იმისთვის, რომ მეორე მცდარად გვიჩვენოს; — ამრიგად:

ა) მხოლოდობით დადებითს ეწინააღმდეგება მხოლოდობით უარყოფითი.

ბ) ზოგადდადებითს ეწინააღმდეგება კერძობითუარყოფითი.

ც) პირობითს ეწინააღმდეგება მეორე პირობითი, რომლითაც პირველის შედეგი უარიყოფა.

დ) გაყოფითს ეწინააღმდეგება მეორე გაყოფითი, რომლითაც გამოირიცხება პირველ წევრში მოთავსებული.

3. ქვემოპირდაპირეა ის წინადადებები, რომელთაგან ერთი უარყოფს იმაზე ნაკლებს, რამდენიც საჭიროა მეორის უარსაყოფად; ასეთებია:

ა) კერძობითდადებითი და კერძობითუარყოფითი.

b) თვითთელი დადებითი და უარყოფითი წინადადება, თუ ისინი აღებულია მხოლოდ ერთი რომელიმე მიმართებით, ან პირობით.

შენიშვნა. ქვემოპირდაპირე წინადადებათა დაპირისპირება არ არის ქვეშარიტი, არამედ მხოლოდ მოჩვენებითია, იმიტომ რომ მათში არის არა ერთი და იგივე ქვემდებარე, არამედ სხვადასხვა.

§ 13.

3. წინადადებებს შორის არსებობს დაქვემდებარებულობისა და თანადაქვემდებარებულობის მიმართება: აქედან წარმოსდგება საფუძველი და დაფუძნებული. საფუძველი ან საწყისები ეწოდება წინადადებებს, რომლებიც დამოუკიდებელნი არიან სხვებისაგან; ასეთებია:

a) აქსიომები — თეორიული საწყისები ანუ გონებახედვითი წინადადებანი, რომელნიც უშუალოდ ცხადნი არიან და არავითარ დამტკიცებას არ საჭიროებენ, მაგ., $A=A$.

b) მოთხოვნები (postulata) პრაქტიკული საწყისებია, ქმედითი წინადადებანი, უშუალოდ ცხადნი, რომელიმე მოქმედების განმსაზღვრელნი; ასე, მაგალ., ერთი წერტილიდან მეორისაკენ მუდამ შეიძლება სწორი ხაზის გავლება.

დაქვემდებარებული ანუ ნაწარმოები წინადადებები არიან ან პირველმნიშვნელოვანი, ან მეორადნი.

პირველთ მიეკუთვნება: a) თეორემა — დამტკიცებადი გონებახედვითი წინადადება, b) პრობლემა — ქმედითი წინადადება, რომელიც ამოხსნას მოითხოვს. მაშასადამე, ყოველ თეორემაში არის დებულება და დასაბუთება. ყოველ პრობლემაში კი უნდა იყოს: ამოცანა, ამოხსნა და დასაბუთება.

მეორადია ის წინადადებები, რომელნიც ან ზემოხსენებულთაგან უშუალოდ გამომდინარეობენ, რის გამოც მათ შედეგები ეწოდება, ან რომელთაც სესხულობენ სხვა მეცნიერებათაგან — ლემები; ანდა, ბოლოს, რომლებსაც განმარტებისათვის უმატებენ — შენიშვნები (scholia).

დასასრულ, წინადადებები გამოხატავენ რაიმე ცნებას ან არასაკმაოდ, ან ნათლად და სრულყოფილად. ნათლად და სრულყოფილად საგნის აღნიშვნა შეიძლება ორნაირად: ა) მისი რაოდენობის მიხედვით, ბ) მისი თვისებრიობის მიხედვით; წინადადებებიც ამ მხრივ ორგვარია:

1) საგნის თვისებრიობის აღმნიშვნელნი, ე. ი. განსაზღვრებანი; 2) საგნის რაოდენობის აღმნიშვნელნი, ე. ი. გაყოფანი.

1) განსაზღვრება არის წინადადება, რომელშიც რაიმე საგანი, თავისი გვარობითი და ამასთანავე სახეობითი ნიშნების მიხედვით, ისე აიხსნება, რომ შეიძლება მისი განსხვავება ყველა სხვა საგნისაგან. მართლაც, საგანი მხოლოდ მაშინაა სრულყოფილად აღნიშნული, როცა ნაჩვენებია: 1) ის წრე, რომელშიც იგი მოთავსებულია, 2) დამახასიათებელი ნიშანი, რომლითაც იგი განსხვავდება იმავე წრეში მყოფი სხვა საგნებისაგან; პირველი სხვა არაფერია, თუ არა გვარი საგნისა, მეორე კი მის სახეობითს სხვაობას შეადგენს. მაშასადამე, ზუსტი განსაზღვრისათვის არსებითად საჭიროა როგორც ერთი, ისე მეორე გარემოებაც; და რადგანაც გვარობითი და სახეობითი ნიშნები შინაგანია, ამიტომ განსაზღვრებას, რომელშიც საგნის გარეგანი თვისებები დადგინდება, ეწოდება სახელითი, ნივთიერებითისაგან განსასხვავებლად, რომელიც სასაზღვრის არსებით თვისებებს წარმოადგენს.

ამრიგად, ნათელია, რომ განსაზღვრება უნდა: 1) შედგებოდეს უახლოესი გვარისა და სახეობითი სხვაობისაგან; სხვაგვარად, როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაში იგი მიეკუთვნება არა ერთ სასაზღვრს, არამედ ბევრს ერთად; და, მაშასადამე, 2) იგი უნდა იყოს სრული, ე. ი. ისე უნდა შეეფერებოდეს თავის ქვემდებარეს, რომ შეიცავდეს, არც მეტ, არც ნაკლებ ნიშანს, ვიდრე საჭიროა სასაზღვრი საგნის ყველა დანარჩენთაგან განსხვავებისათვის; თუ განსაზღვრება მეტ ნიშნებს შეიცავს, მაშინ იგი თავის

სასაზღვრზე უფრო ვიწროა; პირიქით, თუ ნაკლებს შეიცავს, მაშინ თავის ქვემდებარეზე უფრო ვრცელი ხდება. შემდეგ, რადგანაც რაიმეს უარყოფა ჯერ კიდევ არ გვიჩვენებს საგნის თვისებას, ამიტომ ცხადია, რომ 3) განსაზღვრება არ უნდა იყოს წმინდა უარყოფითი. დასასრულ შევნიშნავთ, 4) რომ განსაზღვრების არსებითი თვისებაა სიცხადე, რომელსაც არღვევს: ა) გადატანითი, ორმნიშვნელოვანი, ახალი, ან მოძველებული გამოთქმების ხმარება; ბ) ეგრეთწოდებული წრე განსაზღვრებაში, როცა სასაზღვრი თავისივე მეოხებით განისაზღვრება, ან იგივეობრივად, ტოლფასიანად გადმოიციება, მაგალითად: ადამიანი არის არსება, დაჯილდოებული ადამიანური ბუნებით.

2) დანაწევრება არის წინადადება, რითაც მთლიანად გამოითვლება უმდაბლესი ცნებები, რომლებიც მოთავსებულია რომელიმე ქვემდებარის მოცულობაში, ისე როგორც ნაწილები თავის მთელში. ამ ქვემდებარეს ეწოდება გაყოფადი, ცნებები კი, რომლებდაც იგი იშლება, გაყოფის წევრებია, რომელთაგან თვითეული კიდევ შეიძლება დაშლილ იქნას თავის ნაწილებად, და მაშინ სწარმოებს ქვედაყოფანი. ამრიგად, გაყოფა რომ სწორი იყოს, საჭიროა, რათა 1) გაყოფის წევრთა ჯამი გასაყოფს უდრიდეს; ვინაიდან როგორც განსაზღვრება სასაზღვრითურთ, ისე გაყოფის წევრებიც, ერთად აღებულნი, თავისი გასაყოფით უნდა იყვნენ ურთიერთმიმართებნი. 2) შემდეგ, გაყოფის ეს წევრები უნდა დაპირისპირებულნი იყვნენ ერთმანეთისადმი ისე, რომ ერთი არ იყოს მეორეში მოთავსებული, არამედ შეადგენდეს, ისევე როგორც ყველა სხვაც, გასაყოფის თანდაქვემდებარებულ ნაწილს. ხოლო რადგანაც ყოველი ცნებისათვის, მაგალითად: A-თვის, მოიპოვება მხოლოდ ერთი პირდაპირ წინააღმდეგობრივი, ე. ი. არა-A, ამიტომ საკუთრივ ლოგიკური გაყოფანი მუდამ უნდა იყვნენ ორწევროვანი; მრავალწევროვანი გაყოფანი ყოველთვის ცდისეულია. დასასრულ, 3) მთელი უნდა გაიყოს, ჯერ-ერთი, უახლოეს ნაწილებად, შემდეგ კი ეს უკანასკნელნი დაიშალოს თავის წევ-

რებად, და ასე შემდეგ, ნახტომების ყოველნაირად თავიდან აცილებით; მაგრამ მუდამ უნდა 4) დავიცვათ ზომა და, თუ საჭიროება არ მოითხოვს, არ გავამრავლოთ ქვედანაყოფნი; წინააღმდეგ შემთხვევაში, იმ სიცხადის ნაცვლად, რომელსაც ამ საშუალებით ვალწევთ, გვექნება მრავალი პატარა ნაწილი, რაც მესხიერებას ამძიმებს და ამასთანავე გონებასაც აბნელებს.

§ 15.

ამრიგად, განვიხილავთ რა მსჯელობათა მატერიას ყოველ შესაძლო მიმართებაში, შევამჩნევთ, რომ მსჯელობანი მატერიის მიხედვით საერთოდ უნდა დაიყოს ანალიზურ და სინთეზურ მსჯელობებად. ანალიზურ მსჯელობაში შემასმენელი გამოიყვანება ქვემდებარის არსიდან, მაგალითად: სხეული განფენილობის გარეშე შეუძლებელია. სინთეზურია ის მსჯელობა, რომელშიც ქვემდებარე, როგორც უცნობი, შემასმენლის ცნებით განისაზღვრება, მაგალითად: სხეულს აქვს სიმძიმე. ამრიგად, ა) ანალიზური მსჯელობანი განმარტავენ, ხოლო სინთეზური აფართოებენ ჩვენს ცოდნას; ყოველი სინთეზური მსჯელობით რაიმე ახალი ემატება ცოდნის განძს: საგანი, ჯერ კიდევ განუსაზღვრელი, გონებით მიეკუთვნება რომელიმე გვარს და, შეუერთდება რა მას, რჩება გონებაში, თითქოს მარაგად მომავალი ხმარებისათვის; მაგრამ რათა ეს მოხმარება ნამდვილად მოხდეს, საჭიროა ეს მარაგი დაიშალოს მასში მოთავსებულ ნიშნებად და მათთან შედარებულ იქნას კვლავ მოვლენადი საგნები. მაშასადამე, ბ) ანალიზური მსჯელობა გულისხმობს სინთეზურს; ეს უკანასკნელიც აგრეთვე შეუძლებელია სასარგებლო იყოს პირველის გარეშე — და ორივე თანაბრად აუცილებელია შემეცნებისათვის.

აქ შევნიშნავთ, რომ ყოველი მსჯელობა გადადის ცნებაში, სადაც მსჯელობაში ცალ-ცალკე მოცემული ნიშნები ერთიანდებიან. მაშასადამე, ცნება არა თუ თავდაპირველად არ უსწრებს მსჯელობას, არამედ, პირიქით

უნდა ითქვას, რომ იგი მსჯელობის შედეგი და ნაყოფია. აზროვნების უნარის გაღვიძების წუთში, გონების პირველ მოქმედებაში არ არის არავითარი წინასწარი ცნება, არამედ მხოლოდ მსჯელობაა, რომელიც საგანს და ცნობიერების ძალი-სადმი დაქვემდებარებულს წარმოგვიდგენს როგორც ორ დაპირისპირებულს; მაგრამ მეორე მოქმედებაში, რომელიც უშუალოდ მოსდევს პირველს, უკვე პირიქით არის ხოლმე: აქ მსჯელობა, რომელიც თავდაპირველ მოქმედებაში იყო, გადაიქცევა ქვემდებარული და წინმდებარული სამყაროს ცნებად, და ამ ცნებებს შეედარება ახალი საგანი, რომელმაც მიიპყრო ცნობიერება უკვე მის მეორე მოქმედებაში. ამრიგად, მეორე მოქმედებიდან დაწყებული, ყველა მის მომდევნოს საფუძვლად აქვს უკვე წინამავალი ცნება, რომელიც თავდაპირველად მსჯელობა იყო. სწორედ ამ ცნებას, ასე ვთქვათ, შემასმენელს, შეედარება წინათ უცნობი, ოღონდ ახლა ცნობიერებაზე მოქმედი საგანი, და ამ ცნებაშია, როგორც უფართოეს სფეროში, ან მოთავსებული, ან პირიქით, არამოთავსებული, რაც აზროვნების ყოველ მოქმედებაში ხდება. ამრიგად, მსჯელობანი გადადიან ცნებებში, რომელთაგან თვითეული მხოლოდ შემოკლებაა მსჯელობისა; გონება გადადის მენსიერებაში, რომელიც სხვა არაფერია, თუ არა დადგინებული გონება (*intellectus fixus*). ერთი სიტყვით, ცნება განსხვავდება მსჯელობისაგან, როგორც შედეგი მიზეზისაგან; ამიტომ, მსჯელობათა შემდეგ გადავიდეთ ცნებებზე.

თავი V.

ცნებები

§ 16.

ცნება არის წარმოდგენა, რომელშიც მრავალ შემჩნეულ ნიშანს ერთად ვაკავშირებთ. ამიტომ ცნება განსხვავდება:

a) წარმოდგენისაგან, ან ჭკრეტისაგან, რომელიც მუდამ მარტივია, მაშინ როდესაც ცნება მრავალის

შეერთება; ასე, მაგალითად, მთვარის მკრთალი ფერი არის ჰერეტი, მისი მრავალი ნიშნის შეერთება კი არის ცნება; b) იდეის ანგან, — იმით, რომ ცნება არის განსჯის ნაყოფი, იდეა კი ეკუთვნის გონებას; ცნება გამოხატავს ნივთებს ისე, როგორც ისინი გრძნობებს წარმოესახება, იდეა კი მიეკუთვნება მათ ერთადერთ შესაძლებლობას; ცნებები, ეკუთვნიან რა ცდის სფეროს, გარდუვალნი, აუცილებელნი არიან და გულისხმობენ განსჯაში ათვისებადობას და ვნებითობას, მაშინ როდესაც იდეა გონების უმაღლესი მოქმედების ნაყოფია.

I.

ცნებათა საყოველთაო კანონები

§ 17.

რადგანაც ცნებასა და მსჯელობას შორის არსებითი განსხვავება არაა, ამიტომ მსჯელობათა კანონები ამასთანავე ცნებათა კანონებიცაა. ყოველი ცნება არის გონებისა და იმ საგანთა ერთობლივი მოქმედების ნაყოფი, რომელთაც ცნება შეესაბამება; ამიტომ ყოველ ცნებაში არის: a) მატერია — წარმოსადგენი საგანი, რომელიც, მაშასადამე, ყოველთვის სხვადასხვანაირია; b) ფორმა — ის, რაც ყოველ ცნებაში აუცილებლად არის, და რაც, მაშასადამე, ყველა ცნებისათვის საერთოა, მიუხედავად მათი საგნების სხვაობისა. წარმოდგენათა საყოველთაო ფორმები; ანუ კანონები ორგანოა: a) გრძნობადნი, რომლებიც დამახასიათებელია გრძნობადობისათვის, ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, წარმომქმნელი წარმოსახვისათვის; ასეთებია: სივრცე და დრო, რომელთაგან პირველი კანონია გარეგანი გრძნობისათვის, მეორე კი — შინაგანი და გარეგანი გრძნობისათვის. მათი საყოველთაობით და აუცილებლობით ცხადად მტკიცდება მათი წარმოშობა გონებიდან; ამ ჭეშმარიტების საფუძველი უნდა გვიჩვენოს მეტაფიზიკამ. b) გონებისეული, ანუ, უფრო ზუს-

ტად რომ ვთქვათ, გონებისათვის დამახასიათებელი; ისინი წარმოადგენენ მხოლოდ იმ ძირითად ცნებებს, რომლებიც ჩვენ მიერ უკვე გამოყვანილია მსჯელობის არსიდან, და რომლებიც გონების აუცილებელ კანონებს შეესაბამებიან. ამ ძირითად ცნებებში მოთავსებულია ყველა წმინდა ცნების უმაღლესი გვარობანი; ასეთებია:

a) რაოდენობა:

- 1) მთლიანობა,
- 2) მრავლობითობა,
- 3) მხოლოდობითობა;

b) თვისებრიობა:

- 1) დადებითობა,
- 2) შემზღუდველობა,
- 3) უარყოფითობა;

c) მიმართება:

aa) ნივთებისა ურთიერთშორის:

- 1) არსებითობა და შემთხვევითობა,
- 2) ურთიერთდაკავშირებულობა,
- 3) მიზეზი და შედეგი;

bb) გონებისადმი:

- 1) აუცილებლობა და შემთხვევითობა;
- 2) მყოფობა (ნამდვილობა) და არმყოფობა (არანამდვილობა);
- 3) შესაძლებლობა და შეუძლებლობა.

ამ ძირითადი ცნებებით მთლიანად იფარგლება და იზომება ჩვენი განსჯის მთელი სამოქმედო სარბიელი; მათი რიცხვი არ შეიძლება იყოს არც მეტი, არც ნაკლები, როგორც ეს ნათლად ჩანს განსჯის კანონებიდან, რომლებიც ცხადად წარმოგვიდგებიან ყოველ მსჯელობაში.

მაგრამ რადგანაც ეს ცნებები განსჯას ეკუთვნიან, ამიტომ მათი ვარგისობა არ შეიძლება გასცილდეს იმ საზღვრებს, რაც ბუნებამ მოხაზა. ჩვენი განსჯისათვის, რომელიც მოვლენათა რკალით შემოისაზღვრება; მხოლოდ აქ აქვთ ამ კატეგორიებს თავისი ძალა, მაგრამ ისინი რომ მიუყენო იდეებს იმავე აზრით, ეს ნიშნავს საბაზი მისცე ათასობით უაღრესად უაზრო შეცდომებს.

II.

წესები სხვადასხვა გვარის ცნებათათვის

§ 18.

თუ ამ ფორმებს, ანუ წმინდა ცნებებს, ცდის საგნებს მივაკუთვნებთ, მაშინ წარმოიქმნება შეერეული ცნებები, ე. ი. ისეთები, რომლებშიც შინაგან და გარეგან მხარეს თანაბრად აქვს ადგილი; — ასეთ ცნებათა რიცხვი იმდენადვე უსაზღვროა, რამდენადაც ცდის არე თვალუწვდენელია; მაგრამ, მიუხედავად მთელი მათი უამრავობისა, ისინი მიიყვანებიან იმავე პირველსახეობითს ცნებებამდე, როგორც თავის უმაღლეს გვარებამდე — ამრიგად, განვიხილოთ თვითეული მათგანი ცალ-ცალკე.

§ 19.

ყოველი ცნება არის მრავალი წარმოდგენის შეერთება და ამით უკვე ერთგვარ სიდიდეს ან რაოდენობას წარმოადგენს. რადგანაც ეს წარმოდგენანი მოთავსებულია ან ცნებაში, ან ცნების ქვეშ, ამიტომ ცნებათა რაოდენობა ორგვარია: ძაბვითი (*intensiva quantitas*), რომელსაც შეიძლება ეწოდოს ცნების შინაარსი, და განვრცობითი (*extensiva*), რომელიც მის მოცულობას შეადგენს. პირველის მიმართ ცნებები არიან ხოლმე მხოლოობითნი, შეერთებულნი (*concreti conceptus*); მეორის მიხედვით ისინი ცოტად თუ ბევრად განყენებულნი არიან, ე. ი.

ისეთნი, რომლებიც გამოიხატებიან საერთო ნიშნების შეერთებით ბევრი განუყოფადისათვის, ან სახისათვის, ან, ბოლოს, გვარისათვის; ვინაიდან განყენებულ ცნებები წარმოსდგება ბევრი განუყოფადისათვის საერთო ნიშნების შეერთების მეოხებით; რამდენიმე განუყოფადი შეადგენს სახეს, ბევრი სახე — გვარს; რამდენიმე გვარი შეადგენს უმაღლეს გვარს, და ასე შემდეგ. ამიტომ რაოდენობის მიმართ ცნებები არიან ან შეერთებულნი, ან განყენებულნი. პირველთ შეიძლება ეწოდოს განუყოფადნი და უმდაბლესნი, ხოლო მეორეთ — საყოველთაო, სახეობითი, გვარეობითი და უმაღლესი ცნებები. მაშასადამე:

1) განყენებულ ცნებებს აქვთ მეტი მოცულობა, შეერთებულთ კი — მეტი შინაარსი; პირველთ უფრო მეტი აქვთ თავის ქვეშ, ვიდრე თავის თავში; უკანასკნელთ კი, პირიქით, უფრო მეტი აქვთ თავის თავში, ვიდრე თავის ქვეშ; ამრიგად, ცნების მოცულობა არის ხოლმე მით უფრო დიდი, რაც უფრო მეტს, და მით უფრო პატარა, რაც უფრო ნაკლებ ცნებებს შეიცავს იგი თავის ქვეშ; ასევე ცნების შინაარსიც ყოველთვის პირდაპირ დამოკიდებულებაშია მასში მოთავსებულ ნიშანთა რიცხვთან.

2) მაგრამ მოცულობისა და შინაარსის ურთიერთ შედარებისას, ისინი ყოველთვის შებრუნებულ დამოკიდებულებაში არიან ხოლმე, ე. ი. რაც უფრო დიდია რომელიმე ცნების მოცულობა, მით უფრო ნაკლებია მისი შინაარსი, და პირიქით. ამიტომ განყენებულ ცნებათა მეშვეობით ჩვენ ცოტას შევიცნობთ, მაგრამ ბევრ საგანში; შეერთებული ცნებების მეშვეობით კი, პირიქით, ჩვენ შევიცნობთ ბევრს ცოტაში, ერთში.

3) განყენებულ ცნებები წარმოიქმნება განყენების გზით, შეერთებულნი კი — ლოგიკური განსაზღვრულობის გზით (determinatio). ყველაზე დიდი განყენება იძლევა უმაღლეს გვარს, რომელშიც უკვე შემდეგ არავითარი განსაზღვრულის მოცილება აღარ შეიძლება; ასევე სრუ-

ლიად განსაზღვრული ცნება იქნებოდა ის, რომელსაც უკვე მეტს ველარაფერს მივუმატებდით. მაგრამ შევნიშნავთ, რომ არსებობს გვარი, რომელიც უკვე არ შეიძლება სახე იყოს; არ არსებობს არც ერთი სახე, რომელსაც არ შეეძლოს გვარად ყოფნა. რაიმე არის უმაღლესი გვარი, — ესაა განყენების საზღვარი, რომლის იქით განვრცობა მას არ შეუძლია, მაშინ როდესაც ყველაზე დაბალი სახე შეუძლებელია ნაჩვენები იქნას; ვინაიდან განუყოფადის სრული და მთლიანი განსაზღვრება გონების ძალას აღემატება.

4) რადგანაც გვარები და სახეები, შეიცავენ რა თავის ქვეშ მრავალ განუყოფადს, თვით არიან მათში მოთავსებულნი, როგორც საერთო ნიშნები თავიანთ ქვემდებარეში, ამიტომ:

ა) ყველაფერი, რაც გვარეობითს ცნებას შეეფერება ან არ შეეფერება, ასევე შესაფერი ან შეუფერებელი იქნება მის ქვეშ მყოფი ყველა უმაღლესი ცნებისთვისაც; მაგრამ არა პირიქით. თუმცაღა. —

ბ) რაც მიეკუთვნება ან არ მიეკუთვნება ყველა უმაღლეს ცნებას; რომლებიც რომელიმე გვარის მოცულობას შეადგენენ, ის აუცილებლად უნდა შეეფერებოდეს ან არ შეეფერებოდეს თვით გვარსაც.

§ 20.

ცნებები, მათი მატერიის თვისებრიობის მიხედვით, წარმოადგენენ ან ერთსა და იმავეს, ან რაიმე განსხვავებულს. ყოველი ცნება, მისგან განსხვავებული მეორის მიმართ, არის უარყოფითი, რამდენადაც ერთ-ერთ მათგანში არ არის ის, რაც მეორეში არის. პირიქით, ყოველი ცნება, მეორის მიმართ, რომელიც მას ემსგავსება, შეიძლება მივიჩნიოთ დადებითად. უალრესად დადებითი ცნებები იქნებიან ისინი, რომელნიც ერთსა და იმავეს შეიცავენ თავის თავში, და ამიტომ ერთ-ერთი მათგანი შეიძლება ჩასმულ იქნას მეორის ადგილას; ამ მიზეზით მათ ეწოდება: ურთიერთმიმართებითი, იგივეობრივნი, ტოლფასნი. თავისთავად იგულისხმება, რომ ეს იგივეობა, როგორც შულცი შენიშნავს, შეიძლება

იყოს მხოლოდ ლოგიკური; ვინაიდან როგორც არ არსებობს ორი განუყოფადი, ასევე არ არსებობს ორი ცნებაც, სრულიად იგივეობრივნი; ესაა ლაიბნიცის განუსხვავებადთა პრინციპი (*principium indiscernibilium*).

არატოლფას ცნებებს მუდამ აქვთ რაიმე დაპირისპირება; ეს უკანასკნელი კი აქაც, ისევე როგორც მსჯელობებშიც, არის ხოლმე სამგვარი: ვინაიდან ორი სხვადასხვა ცნება შეიძლება იყოს ან ისეთნი, რომ ა) ჯერ კიდევ არ აბათილებენ ერთიმეორეს და, მიუხედავად მთელი თავიანთი სხვაობისა, შეიძლება იყვნენ თავსებადნი, მაგალითად, მდიდარი, სწავლული, — ესენია მხოლოდ პირდაპირ განსხვავებული ცნებები; ან ბ) ერთს აბათილებს მეორე, მაგალითად, თეთრი, არათეთრი, — ესენია წინააღმდეგობრივი ცნებები; ან, ბოლოს, ც) ერთ-ერთი დაპირისპირებული ცნებათაგანი შეიცავს იმაზე მეტს, რამდენიც საჭიროა იმისთვის, რომ მეორე გაბათილდეს: გონიერი, უსულო, — ესენია მოპირდაპირე ცნებები.

თუ განვიხილავთ საერთოდ დაპირისპირებულ ცნებათა თვისებას, ვნახავთ:

1. რომ ისინი ყველანი ექვემდებარებიან შემდეგ სამ საყოველთაო პრინციპს:

ა) საერთობის, ანუ ერთგვაროვნობის კანონს. ცნებებს, მიუხედავად მთელი თავიანთი დაპირისპირებისა, მუდამ აქვთ ერთმანეთთან რაიმე საერთო, მუდამ შეიძლება მოენახოთ გვარი, რომელშიც ისინი მოთავსებული არიან.

ბ) დაპირისპირების, ანუ სხვადასხვაგვაროვნობის კანონს. რაგინდ მსგავსი იყოს ერთმანეთს შორის ორი ცნება, მათ მუდამ ექნებათ რაღაც, რითაც რაიმე მხრივ განსხვავდებიან.

ც) შეერთების ანუ უწყვეტობის პრინციპს. ყოველ უმაღლესსა და უმდაბლეს ცნებას შორის უთუოდ უნდა იყოს მესამე ცნება, რომელიც მათ აერთებს; და, მაშასადამე, ნაწილობრივ მათი იგივეობრივია, ნაწილობრივ კი განსხვავებულია როგორც ერთისაგან, ისე მეორისაგანაც.

2. ეს ცნება მით უფრო დაპირისპირებულია, რაც უფრო განყენებულია: რაიმე და არაფერი არის ორი უმაღლესი გვარი და ამასთანავე ორი უაღრესად დაპირისპირებული უკიდურესობა. ორი წინააღმდეგობრივი ცნებიდან ერთი აუცილებლად მცდარია, მეორე უთუოდ ჭეშმარიტია; ორი მოპირდაპირე ცნებიდან კი შეიძლება ორივე მცდარი იყოს, მაგრამ არასდროს არ იქნება ორივე ჭეშმარიტი.

3. ცნებები: 1) ტოლფასნი ექვემდებარებიან იგივეობის პრინციპს; 2) წინააღმდეგობრივნი ექვემდებარებიან წინააღმდეგობისა და მესამის გამორიცხვის კანონს; 3) სხვადასხვაგვარნი საჭიროებენ საკმაო მიზეზის პრინციპს; და 4) მოპირდაპირე ცნებები, თუმცა ასევე ემყარებიან წინააღმდეგობის პრინციპს, მაგრამ მესამის გამორიცხვის პრინციპს მათ მიმართ არა აქვს ძალა.

§ 21.

ცნებები, ერთმანეთს შორის ნივთთა მიმართების მიხედვით, შეიძლება დაიყოს დაქვემდებარებულ და თანადაქვემდებარებულ ცნებებად; ვინაიდან ყოველი მიმართება შეიცავს რაიმე დამოკიდებულებას, ეს უკანასკნელი კი არის ხოლმე ორგვარი: ან ცალმხრივი, ან ორმხრივი; პირველ შემთხვევაში გვაქვს დაქვემდებარება, მეორეში — თანადაქვემდებარება ანუ თანაზიარობა.

შემდეგ, დაქვემდებარება მხოლოდ ორგვარია: არსებობასა და შემთხვევითობას შორის, მიზეზსა და შედეგს შორის.

თუ განვიხილავთ ნივთებს, როგორც არსებულთ, ვხედავთ, რომ ისინი ყოველგვარი ცვლილებისას, რომელსაც კი განიცდიან, იგივენი რჩებიან. ის მუდმივი, მკვიდრი წერტილი, რომლის გარშემოც ყველა ცვლილება ტრიალებს, არის არსება (substantia), — ყოველივე დანარჩენი კი, განუწყვეტლად ცვალებადი, არის შემთხვევითობა.

თუ განვიხილავთ ამოქმედებულ ნივთებს, შევამჩნევთ, რომ ზოგიერთი მათგანი ახდენს ცვლილებას, ზოგიერთში კი ხდება ეს ცვლილება. იმას, რაც შეიცავს პირობას, რის გამოც იცვლება მეორე, ეწოდება მიზეზი, ხოლო მომხდარი ცვლილება არის შედეგი.

არსება მუდამ იყოფა თავდაპირველად დაპირისპირებულ ნიშანთა ორ სახედ; დაპირისპირებულ ნიშანთა ეს ძირითადი სახეები შეადგენენ არსს: ვინაიდან მათი მოსპობით თვით არსებაც უნდა მოისპოს. არსებით თვისებებს ექვემდებარებიან კუთვნილებანი; ესენი არიან არსების არა ძირითადი, არამედ ნაწარმოები ნიშნები; ისინი უშუალოდ გამომდინარეობენ არსებითი თვისებებიდან; მაშასადამე, კუთვნილებათა მოსპობით ვსპობთ არსს, ხოლო ამასთანავე ერთად თვით არსებასაც.

მაგრამ შემთხვევითი ნიშნები შეიძლება იყოს და არც იყოს, საგნის არსის მოუხპობლად. შემთხვევითობანი — ერთნი ეკუთვნიან უფრო მეტად გარეგანს, და მათ ეწოდება პირდაპირ მიმართებანი, მეორენი კი — უფრო შინაგანს, და მათ ეწოდება სახეცვალებანი (modi).

ამრიგად: a) არსებითი თვისებები არსებაში რჩება მანამდე, სანამ იგი არ იცვლის თავის გვარს, ან სახეს; მაშასადამე, ამ თვისებების მიხედვით შეიძლება განისაზღვროს საგანთა გვარები და სახეები; b) არსებითი შეიძლება საგანში დავადასტუროთ უპირობოდ, მაშინ როდესაც შემთხვევითი შეიძლება მივაკუთვნოთ მას მუდამ მხოლოდ რაიმე პირობით; c) შემთხვევითობანი შეიძლება ჩამოვაცილოთ ცალ-ცალკე ისე, რომ არსი არ დავარღვიოთ; მაგრამ სრულიად მათი მოსპობა შეუძლებელია.

§ 22.

ცნებები, გონების მიმართ, არიან: a) ნათელნი, თუ მათ მიერ წარმოდგენილი საგანი შეიძლება სხვებისაგან განვასხვაოთ; b) ბუნდოვანნი, როცა ამის მოხდენა შეუძლებელია. c) შემდეგ, ნათელი ცნება არის ხოლმე ან ისეთი, რომ

განვასხვავებთ თვით თვისებებსაც, რომელნიც მის მოცულობას ან შინაარსს შეადგენენ, და მაშინ მას ეწოდება გაყოფილი; ან, პირიქით, როცა ეს შეუძლებელია, როგორც ეს ხდება შერწყმულ ან შერეულ ცნებებში. თუ კი შევიცნობთ არსებით თვისებებს, მაშინ ცნება იქნება არა მარტო გაყოფილი, არამედ სრულიც; ვინაიდან მაშინ იგი სრულად გამოხატავს და განსაზღვრავს თავის საგანს. ამრიგად: 1) ბუნდოვან ცნებებს შევიცნობთ მხოლოდ შუალობითად; რამდენადაც ისინი შეერთებული არიან ხოლმე უშუალოდ შეცნობად ცნებებთან. 2) ცნებები, რომელთა შინაარსიც მეტად მკირეა, შეიძლება იყოს გაყოფილი მხოლოდ მათი მოცულობის მიხედვით. 3) რაც უფრო მაღალია ხოლმე წარმოდგენათა გაყოფადობის ხარისხი, მით უფრო ნაკლებად გაყოფილი ხდება იმ ნიშანთა ცნება, რომელთაც ნათელ ცნებაში განვასხვავებთ; ვინაიდან რაც უფრო ფართოა მიმოხილვა, მით უფრო შეუმჩნეველი ხდება განსახილველი საგნები.

თავი VI.

დასკვნა

§ 23.

დასკვნა სხვა არაფერია, თუ არა უფრო განვითარებული მსჯელობა, რომელშიც ორი ცნება ერთდება მესამის მეშვეობით. მაშასადამე, დასკვნა შედგება სამი ცნებისაგან, ანუ ტერმინისაგან; ესენია: 1) ქვემდებარის ცნება = მკირე ტერმინი; 2) შემასმენლის ცნება = დიდი ტერმინი; 3) შემაერთებელი ცნება, ანუ საშუალო ტერმინი. ხოლო რადგანაც სამი ცნების ერთიგეორესთან შეერთებიდან შესაძლოა მხოლოდ სამი მსჯელობა, ამიტომ ყოველი სილოგიზმი შედ-

გება სამი წინადადებისაგან, რომელთაგან ზოგიერთი შეიძლება ფარული იყოს. პირველი წინადადება შეიცავს უფართოეს სფეროს, რომელსაც ექვემდებარებიან დანარჩენები, და მას ეწოდება დიდი; მეორე წინადადება ექვემდებარება პირველს, და მას ეწოდება მცირე; მესამე წინადადება, რომელიც აუცილებლად პირველთაგან გამომდინარეობს, შეადგენს დანასაკეს.

§ 24.

ყველა სილოგიზმს საფუძველად უდევს მსჯელობათა და ცნებათა იგივე საყოველთაო კანონები. დასკვნებს, რომლებიც უშუალოდ მათზეა დაფუძნებული, ეწოდება უშუალო დასკვნები; დანარჩენები კი შუალობითი დასკვნებია და, შედეგებიან რა სამი, ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული, წინადადებისაგან, საკმაო მიზეზის პრინციპს ექვემდებარებიან, ვინაიდან ყოველ სილოგიზმში დიდი წინადადება არის წესი, რომელიც მტკიცების ან უარყოფის საკმაო მიზეზს შეიცავს; მცირე წინადადება გვიჩვენებს, რომ ეს საკმაო მიზეზი ნამდვილად მიეკუთვნება რაიმეს, და ამიტომაც მას ეწოდება მიყენება (assumptio). დასასრულ, დანასაკვი არის შეერთება იმისა, რაც ნამდვილად ემყარება საკმაო მიზეზს, იმასთან, რასაც წესი მასში გულისხმობს. ამრიგად, მთელი სილოგისტიკის უმაღლესი პრინციპი შეიძლება გამოვხატოთ შემდეგი ფორმულით: წინადადება, რომელსაც შეიძლება მტკიცების ან უარყოფის საკმაო მიზეზის შემცველი წესი მიეკუთვნოს, როგორც საფუძველი თავის შედეგს, — აუცილებელია.

ამიტომ ყოველი სილოგიზმის არსებითი ფორმა მდგომარეობს იმ საკმაო მიზეზში, რომელსაც დასკვნის ძალა ეყრდნობა. მაგრამ რადგანაც ეს მიზეზი მოთავსებულია დიდ წინადადებაში, ამიტომ სილოგიზმების მთელი სხვაობა დამოკიდებულია დიდ წინადადებაზე; ხოლო რადგანაც მასში მოთავსებული საკმაო მიზეზი შეეფარდება იმას, რაც ამ მიზეზად არის მიჩ-

ნეული, ან 1) ისე, როგორც ქვემდებარე თავის ნიშანს, ან 2) ისე, როგორც პირობა თავის შედეგს, ანდა 3) ისე, როგორც მთელი თავის ნაწილებს, — ამიტომ დიდი წინადადების ფორმები და, მაშასადამე, სილოგიზმის ფორმებიც შესაძლებელია მხოლოდ სამი: ა) კატეგორიული, ბ) პირობითი, ც) გაყოფითი. ამრიგად:

A.

კატეგორიული სილოგიზმი

§ 25.

კატეგორიული სილოგიზმია ის, რომელშიც დიდი წინადადება ამტკიცებს ან უარყოფს რაიმეს ყოველგვარი პირობის გარეშე. ამ სილოგიზმების მთავარი პრინციპი, რომელზეც მათი შესაძლებლობა და ძალა დამყარებულია, არის შემდეგი: ნიშნის ნიშანი არის თვით ნივთის ნიშანი, ანუ: რაც ნივთის ნიშანს შეეფერება ან არ შეეფერება, იგი თვით ნივთსაც შეეძლება მიეკუთვნოს ან არ მიეკუთვნოს. ამ პრინციპიდან გამომდინარეობს ის, რაც არისტოტელემ დაადგინა, ე. ი. დადებითი ან უარყოფითი საყოველთაობის დებულება (*dictum de omni et nullo*): ვინაიდან სახეობითი და გვარეობითი ცნებები სხვა არაფერია, თუ არა ნიშნები იმ საგნებისა, რომლებიც მათ ქვეშაა მოთავსებული; ამიტომაც, რაც შეეფერება ან არ შეეფერება გვარს, ან სახეს, ის შეეფერება აგრეთვე ან არ შეეფერება იმ გვარის ან სახის ყველა განუყოფადსაც.

§ 26.

კატეგორიული სილოგიზმის წესები, რომელნიც თვით მისი რაობიდან გამომდინარეობენ, შემდეგია: ა) სილოგიზმი უნდა შედგებოდეს მხოლოდ სამი ტერმინისაგან; ვინაიდან მასში ორი ცნება შეერთებული უნდა იყოს რომელიმე შუალობითი ნიშნით.

b) საშუალო ტერმინი არ უნდა შედიოდეს დანასკვში; ვინაიდან დანასკვი არის ის წინადადება, რომელშიც შეერთდება ორი უკიდურესი ცნება, ე. ი. ქვემდებარე და შემასმენელი.

c) დანასკვში არ უნდა იქნას მიჩნეული საყოველთაოდ ის, რაც წანამძღვრებში კერძო იყო; წინააღმდეგ შემთხვევაში დანასკვში უფრო მეტი იქნებოდა ნათქვამი, ვიდრე წანამძღვრებში.

d) ორივე წანამძღვარი არ შეიძლება უარყოფითი იყოს; ვინაიდან ის, რაც არ მტკიცდება ნიშნის შესახებ, რომელიც თვით უარყოფილია ხოლმე ქვემდებარის მიმართ, არ შეიძლება არც მიეკუთვნოს ამ ქვემდებარეს, არც წაერთვას მას.

e) ორივე წანამძღვარი არ შეიძლება იყოს კერძო; ვინაიდან მაშინ არ იქნებოდა წესი, ამიტომაც არ იქნებოდა ცნობილი, რომელი საფუძვლიდან უნდა იქნას გამოყვანილი დანასკვი.

f) დანასკვი შეესაბამება უსუსტეს მხარეს, ე. ი. კერძო ან უარყოფით წანამძღვარს; მაშასადამე, თუ ერთი წანამძღვარი უარყოფითია, მაშინ დანასკვიც უარყოფითი უნდა იყოს, და თუ ერთ-ერთი წანამძღვარი კერძოა, მაშინ დანასკვიც კერძო უნდა იყოს.

§ 27.

კატეგორიულ ანუ მარტივ სილოგიზმს ეწოდება წმინდა, როცა მასთან შეერთებული არაა არც ერთი სხვა უშუალო სილოგიზმი და დაცულია ჩვეულებრივი წყობა წანამძღვრებში; წინააღმდეგ შემთხვევაში მას ეწოდება შერეული (hibridus).

თუ განვიხილავთ მხოლოდ საშუალო ტერმინის სხვადასხვა გადანაცვლებას, მაშინ წარმოიქმნება სილოგიზმების შემდეგი ფიგურები, უფრო ჩვეულებრივნი:

1-ლი ფიგურა: საშუალო ტერმინი დიდ წინადადებაში შეადგენს ქვემდებარეს, მცირეში კი — შემასმენელს.

მე-2: საშუალო ტერმინი ორივე წანამძღვარში შეადგენს შემასმენელს.

მე-3: საშუალო ტერმინი ორივე წანამძღვარში შეადგენს ქვემდებარეს.

მე-4 ანუ გალენის ფიგურა, სადაც საშუალო ტერმინი შეადგენს შემასმენელს დიდ წინადადებაში, მცირეში კი — ქვემდებარეს.

ამრიგად, მეოთხე ფიგურა დაპირისპირებულია პირველი-სადმი:

1) M: P.

4) P: M.

S: M.

M: S.

მესამე ფიგურა დაპირისპირებულია მეორისადმი:

2) P: M.

3) M: P.

S: M.

M: S.

პირველი ფიგურის საყოველთაო წესი იქნება შემდეგი: მცირე წანამძღვარი უნდა იყოს დადებითი, დიდი კი — მუდამ საყოველთაო.

ამრიგად, დიდი წინადადება პირველი ფიგურის სილოგიზმებში განსაზღვრულია რაოდენობის და არა თვისებრიობის მხრივ, ე. ი. დიდი წინადადება უნდა იყოს მხოლოდ საყოველთაო, იქნება რა ამასთან დადებითი ან უარყოფითი. პირიქით, მცირე წინადადება განსაზღვრულია თვისებრიობის მიხედვით, მისი რაოდენობა კი შეუზღუდველია; მაშასადამე, ეს წანამძღვარი შეიძლება იყოს ან კერძო ან ზოგადი. ამიტომ ამ ფიგურის სილოგიზმებში დანასკვი შეიძლება იყოს სხვადასხვა რაოდენობისა და თვისებრიობისა, რაც მეორე და მესამე ფიგურაში შეუძლებელია.

ამრიგად, პირველი ფიგურა არის სრულყოფილი და ასე ვთქვათ საყოველთაო, მეორე და მესამე კი კერძონი და არასრულყოფილნი, ამიტომაც პირველზე დაიყვანებიან. პირველი ფიგურა უფრო სრულყოფილია მეორეზე, ვინაიდან ამ უკანასკნელში შესაძლებელია მხოლოდ უარყოფითი დანასკვები; მესამე უფრო დაბლაა მეორეზე, ვინაიდან არ შეიძლება მას ჰქონდეს ზოგადი დანასკვები; მეოთხეს შეიძლება ჰქონდეს, თუმცა არა ყველა კერძო, არამედ ზოგიერთი (უარყოფითად) ზოგადი დანასკვიც, მაგრამ თავისი დამაბნეველობის გამო ყველა ფიგურაზე უფრო დაბლაა. გარდა ამისა, პირველი ფიგურა აღემატება არა მარტო თვითეულს ცალ-ცალკე, არამედ ყველასაც ერთად, ვინაიდან არც ერთი მათგანი არ იძლევა ზოგადდადებითს დანასკვს.

B.

პირობითი სილოგიზმი

§ 28.

პირობითს სილოგიზმს, მსგავსად კატეგორიულისა, აქვს დიდი წინადადება — ზოგადი წესი; მცირე — რომელიც შეადგენს მიყენებას, და დანასკვი, რომელშიც მოთავსებულია პირველი ორიდან გამომდინარე წინადადება; მაგრამ

a) დიდი წინადადება პირობითს სილოგიზმში პირობითია და არა კატეგორიული; მცირე წინამძღვარი შეიძლება იყოს სხვადასხვა რაოდენობისა და თვისებრიობისა.

b) კატეგორიული სილოგიზმის დანასკვი არ შეიძლება იყოს დადებითი, თუ მცირე უარყოფითია; მაგრამ პირობითში დანასკვი ხშირად არის ხოლმე მოპირდაპირე მცირე წინადადებისადმი.

c) კატეგორიულ სილოგიზმში მხოლოდ სამი ტერმინი დაიშვება; პირობითში შეიძლება მეტიც იყოს.

პირობითი სილოგიზმები დამყარებულია პირდაპირ საკმაო მიზეზის პრინციპზე. მაშასადამე, ზოგადი წესი შემდეგია: შეიძლება დავასკვნათ მიზეზიდან შედეგი და შედეგთა მოსპობიდან მიზეზის უარყოფა. ამ ზოგადი წესიდან გამომდინარეობს შემდეგი კერძო წესები:

1) თუ წინამავალი მართებულია, მაშინ მომდევნოც ჭეშმარიტია.

2) წინამავალის მცდარობიდან მომდევნოს მცდარობა ყოველთვის არ შეგვიძლია დავასკვნათ.

3) მაგრამ თუ მომდევნო მხოლოდ ერთ პირობაზეა დამოკიდებული, მაშინ წინამავალის უარყოფით მომდევნოც შეიძლება უარყოფთ.

4) მომდევნოს მართებულობა ყოველთვის როდი ამტკიცებს მომდევნოს ჭეშმარიტებას.

5) მომდევნოს მცდარობა მუდამ ამტკიცებს წინამავალის უმართებულობას.

ამრიგად, პირობითი სილოგიზმში შესაძლებელია მხოლოდ ორი წესი:

1) დადებითი: თუ წინამავალი ჭეშმარიტია, მაშინ მომდევნოც აგრეთვე მართებული უნდა იყოს.

2) უარყოფითი: თუ მომდევნო მცდარია, მაშინ წინამავალიც არ შეიძლება ჭეშმარიტი იყოს. ამიტომ პირობითი სილოგიზმის ფორმა შემდეგია:

1.

თუ არის A, მაშინ B-ც არის აგრეთვე. მაგრამ A ნამდვილად არის:

მაშასადამე, B-ც უნდა იყოს.

თუ არის A, მაშინ B-ც უნდა იყოს.
 მაგრამ B არა გვაქვს:
 მაშასადამე, არც A არსებობს.

C.

გ ა ყ ო ფ ი თ ი ს ი ლ ო გ ი ზ მ ი

§ 30,

გაყოფითი სილოგიზმიც, მსგავსად კატეგორიულისა და პირობითისა, შედგება ასევე დიდი წანამძღვრისაგან, ანუ ზოგადი წესისაგან,—მცირე წანამძღვრისაგან, რომელიც ერთ-ერთი გაყოფითი შემასმენლის დადასტურებაა,—და დანასკვისაგან. მაგრამ განსხვავდება მათგან იმით, რომ:

a) მისი დიდი წინადადება გაყოფითია. აქ დაპირისპირებული ცნებები დადგინდება ყოველივე მტკიცებისა ან უარყოფის გარეშე, მხოლოდ როგორც შესაძლებელი შემასმენელნი ქვემდებარისა:

A არის ან B, ან C.

b) დანასკვი რაოდენობის მხრივ მუდამ უნდა იყოს მცირე წინადადების თანატოლი, თვისებრიობის მხრივ კი — დაპირისპირებული.

c) დასასრულ, გაყოფითს სილოგიზმში შეიძლება მეტი ტერმინი იყოს, ვიდრე კატეგორიულში. მაგრამ თუ გაყოფა წმინდა ლოგიკურია, ე. ი. ორწევროვანია, მაშინ შეიძლება მხოლოდ სამი ტერმინი იყოს.

§ 31.

გაყოფითი სილოგიზმების საფუძველი არის მესამის გამორიცხვის პრინციპი. აქ შეიძლება დავასკვნათ ერთის მტკიცებიდან მეორის უარყოფა და ერთის უარყოფიდან მეორის

მტკიცება. აქედან თავისთავად გამომდინარეობს შემდეგი კერძო წესები:

1) თუ ქვემდებარის ცნება გაყოფილია მხოლოდ ორ მხარედ ან ნაწილად, მაშინ, როცა ერთს უარყოფთ, მეორე უნდა დავადასტუროთ, ხოლო როცა ვადასტურებთ ერთს, აუცილებლად უნდა უარყოთ მეორე.

2) ხოლო თუ გაყოფის ორ წევრზე მეტია, მაშინ,

a) როცა ერთს დაუშვებთ, ყველა დანარჩენი უნდა უარყოფთ ისე, თითქოს ისინი მხოლოდ ერთ მეორე წევრს შეადგენდნენ.

b) როცა მცირე წინადადებაში ყველა წევრს უარყოფთ, გარდა ერთისა, მაშინ ეს უკანასკნელი უნდა დაშვებულ იქნას.

c) როცა ერთ წევრს უარყოფთ, ყველა დანარჩენი დანასკვში უნდა დავადასტუროთ გაყოფითი სახით.

აქედან გამომდინარეობს, რომ გაყოფითს სილოგიზმში, ისე როგორც პირობითშიც, მოიპოვება დასკვნის ორი წესი: დადებითი და უარყოფითი. მაგრამ პირველი, გაყოფითს სილოგიზმში, დაუშვებს რა, უარყოფს (modus ponendo tollens), მეორე კი, უარყოფს რა, დაუშვებს (tollendo ponens). გარდა ამისა, აქ სრულიად სხვა ფორმებია, ვიდრე პირობითს სილოგიზმში, ვინაიდან გაყოფითში შეიძლება დავასკვნათ ასე:

1) ჭეშმარიტია პირველი; მაშასადამე, მცდარია მეორე.

2) ჭეშმარიტია უკანასკნელი; მაშასადამე, მცდარია პირველი.

3) მცდარია პირველი; მაშასადამე, ჭეშმარიტია მეორე.

4) მცდარია უკანასკნელი; მაშასადამე, მართებულია პირველი.

ამიტომ გაყოფითი სილოგიზმის ფორმა შეიძლება წარმოვადგინოთ შემდეგი სახით:

A არის ან B, ან C, ან D, და სხვ. და სხვ.

1) მაგრამ იგი არის B; მაშასადამე, არ არის არც C, არც D, და სხვ.

2) მაგრამ იგი არ არის B; მაშასადამე, უნდა იყოს ან C, ან D, და სხვ.

- 3) მაგრამ იგი არის ან E ან D; მაშასადამე, არ არის B.
 4) მაგრამ იგი არ არის არც C, არც D; მაშასადამე, არის B.

§ 32.

ჩვეულებრივი გაყოფითი სილოგიზმებისაგან, რომლებშიც ერთი წევრი მაინც დადებითად დადგინდება, უნდა განვასხვაოთ დილემა, როგორც ისეთი გაყოფითი სილოგიზმი, სადაც მცირე წინადადებაში უარიყოფა ყველა წევრი და, ამრიგად, წინამჟღადის მცდარობა დასტურდება. მაშასადამე, ასეთ სილოგიზმებში დიდი წინამძღვარი მუდამ გაყოფითი და ამასთანავე პირობითია; მცირე წინამძღვარი კი უარყოფითია. მათი საერთო წესი შემდეგია: მთელი შედეგის მცდარობიდან შეიძლება დავასკვნათ წინამაგვალის მცდარობა. დილემა საკუთრივ არის ხოლმე მხოლოდ ორწევროვანი; ხოლო თუ ორ წევრზე მეტი აქვს, მაშინ მას ეწოდება პოლილემა, — ე. ი. ტრილემა, თუ სამი წევრი აქვს; ტეტრალემა, თუ ოთხი წევრი აქვს.

დილემა ეწოდება ისეთ გაყოფითს სილოგიზმებსაც, რომლებშიც დადებითად დაისმის გაყოფის ყველა წევრი, და დანასკვი არის ხოლმე დადებითი, მაგალითად:

თუ დედამიწა მოძრაობს, მაშინ მისი მოძრაობა არის ან წინსვლითი, ან წრიული.

მაგრამ ერთიც და მეორეც მართებულია;

მაშასადამე, დედამიწა მოძრაობს.

§ 33.

არის სილოგიზმები, რომელნიც თითქოს ჩვეულებრივ ფორმებს გადაუხვევენ; ასეთებია:

a) ერთიმემა — სილოგიზმი, რომელშიც ერთ-ერთი წინამძღვარი გამოიტოვება. ამ ნაკლებობის გამო, დასკვნის წესიც არის არანათელი და მხოლოდ გამოტოვებუ-

ლი წანამძღვარის დამატების მეოხებით ხდება სრულიად ნათელი.

ბ) ეპიქრემა არის სილოგიზმი, რომელშიც ან დიდ ან მცირე, ანდა ორივე წანამძღვარს დაერთვის მიზეზი უფრო მეტი ძალისა და დადასტურებისათვის. მაშასადამე, ეს სილოგიზმი შედგენილია მრავალი სილოგიზმისაგან, რომლებაც შეიძლება იგი დაიშალოს, და უნდა დაიშალოს კიდევ, თუ საჭიროა მისი მნიშვნელობისა და ძალის გამოკვლევა.

§ 34.

სორიტი (ბერძნული სიტყვიდან *σῶρις* — გროვა) არის მრავალი წინადადების კავშირი, სადაც წინამავალის შემასმენელი ყოველთვის მომდევნოს ქვემდებარეა ხოლმე, მანამდე, სანამ, ბოლოს, შეერთებული არ იქნება ან ა) პირველი შემასმენელი უკანასკნელ ქვემდებარესთან, ან ბ) პირველი წინადადების ქვემდებარე უკანასკნელის შემასმენელთან. ამიტომ სორიტი ორგვარია: 1) ჩვეულებრივი, სადაც პირველი წინადადების ქვემდებარე უერთდება უკანასკნელის შემასმენელს, და სადაც მცირე წინადადებანი, პირველის გამოკლებით, გამოტოვებულია ხოლმე.

2) შებრუნებული, რომელსაც სხვანაირად ეწოდება გოხლენიანური, სქოლასტიკოს გოხლენიანის სახელწოდების მიხედვით, სადაც უკანასკნელი წინადადების ქვემდებარე შეერთებულია პირველის შემასმენელთან, და ყველა დიდი წინადადება, პირველის გამოკლებით, გამოტოვებულია.

§ 35.

წესები პირველი გვარის სორიტისათვის შემდეგია:

1) პირველი წინადადება შეიძლება იყოს ზოგადი და კერძო, მაგრამ ყოველთვის უნდა იყოს დადებითი.

2) ყველა დანარჩენი, რომელნიც მას მოსდევენ, წინარე-უკანასკნელ წინადადებამდე ზოგადდადებითი უნდა იყოს.

3) წინარეუკანასკნელი წინადადება აგრეთვე ზოგადი უნდა იყოს, მაგრამ შეიძლება იყოს დადებითი, ან უარყოფითი.

4) უკანასკნელი, რაოდენობის მიხედვით, უნდა შეეწყოს პირველ წინადადებას, თვისებრიობის მიხედვით კი—წინარეუკანასკნელს.

მეორე გვარის სორიტი ექვემდებარება შემდეგ წესებს:

1) პირველი წინადადება შეიძლება იყოს დადებითიც და უარყოფითიც.

2) წინარეუკანასკნელი არის ხოლმე ან ზოგადი, ან კერძო.

3) უკანასკნელი როგორც თვისებრიობით, ისე რაოდენობითაც სხვადასხვანაირია ხოლმე.

4) ყველა დანარჩენი კი უნდა იყოს ზოგადდადებითი.

ამრიგად, სორიტი შეიძლება დაიყოს იმდენ პირდაპირ სილოგიზმად, რამდენიც მასში წანამძღვარია - ერთის გარდა — რაც სწორედ შეიძლება მისი მართებულობის სასინჯად გამოდგეს; ამისათვის კი საჭიროა, რომ ყველა მის წინამავალ წანამძღვარს აუცილებელი და აშკარა კავშირი ჰქონდეს მომდევნო წანამძღვრებთან; სხვანაირად გაუგებრობა, არეულდარეულობა და თვით შეცდომაც კი გარდუვალია. ამიტომ მათი შედგენილობისა და დაშლის ნიმუშები შეიძლება წარმოვადგინოთ შემდეგი სახით:

პირველი გვარის სორიტისათვის:

ნიმუში.

$$A=B.$$

$$B=C.$$

$$C=D.$$

$$D=E.$$

$$A=E$$

დაშლა.

1.

$$B=C.$$

$$A=B.$$

$$A=C.$$

2.

$$C=D.$$

$$A=C.$$

$$A=D.$$

3.

$$D=E.$$

$$A=D.$$

$$A=E.$$

მეორე გვარის სორიტისათვის:

ნიმუში.

$$D=E.$$

$$C=D.$$

$$B=C.$$

$$A=B.$$

$$A=E.$$

დაშლა.

1.

$$D=E.$$

$$C=D.$$

$$C=E.$$

2.

$$C=E.$$

$$B=C.$$

$$B=E.$$

3.

$$B=E.$$

$$A=B.$$

$$A=E.$$

§ 36.

ყველა დასკვნებში, რომლებიც ჩვენ აქამდე ვნახეთ, გონება ზოგადიდან კერძოზე გადადის; მაგრამ განსჯა, რომელიც ცდის კვალს მისდევს, თავდაპირველად კერძოდან საყოველთაოს დაასკვნის. ხშირად შეუძლებელია ხოლმე ყველა იმ სახეთა შეცნობა, რომლებიც რომელიმე გვარს ეკუთვნიან; ამიტომ იშვიათი როდია, რომ რამდენიმე განუყოფადის მოცვით შევადგენთ სახეობითს ან გვარეობითს ცნებას, და ნიშნებს, რომელთა შემჩნევაც ამ რამდენიმე საგანში ჩვენ მოვასწარიტ, იმავე საგნების მთელ სახეს ან გვარს მივაკუთვნებთ. ამგვარ დასკვნას ეწოდება ინდუქცია. იგი არის ხოლმე სრული, თუ ყველა განუყოფადი, რომლებიც რომელიმე სფეროს შეადგენენ, სრულად გაგებული და ჩამოთვლილია; წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი არაა სრული.

სრულ ინდუქციას დამამტკიცებლობის სრული ძალა აქვს; არასრული ინდუქცია კი მუდამ მხოლოდ მეტად თუ ნაკლებად უახლოვდება უტყუარობას. ამ მხრივ ყველა ყოველდღიური მსჯელობა, თუ კი განვიხილავთ, როგორი წესით მივიღეთ ისინი, სხვა არაფერია, თუ არა ინდუქცია. გონებრივი მოქმედების ინდუქციური წესი ისეთი წესია, რომელსაც ემყარება მთელი სისტემა ცდისეულ ცოდნათა, რომელთაგან განყენება, შეადგენს რა საყოველთაობას, ერთიანობას უახლოვდება.

§ 37.

მეორეგვარი გონებრივი მოქმედება, რომელშიც კერძოდან საყოველთაოსაკენ დავასკვნით, არის მსგავსება ანუ ანალოგია. ინდუქციაში მრავალი ან რამდენიმე განუყოფადიდან გადავდივართ მთელ სახეობაზე, რომელშიც ისინი მოთავსებულია. მაგრამ ანალოგიის საშუალებით გადაგვაქვს ერთ რომელიმე სახეობაზე ის, რაც მეორე გვარეობაში ან სახეობაში რამდენჯერმე იყო შემჩნეული. მაშასადამე, ანალოგიაში უფრო მეტი სიფრთხილეა საჭირო, ვიდრე ინდუქციაში. როცა

ყველა ამგვარ მსჯელობას ცალ-ცალკე განვიხლავთ, ვნახუ-
ლობთ, რომ ყველა მათ ცოტა ძალა აქვთ, თუ მათთან შეერ-
თებული არაა სხვა მრავალი მსჯელობა, აღებული ან გონე-
ბიდან და საგანთა არსიდან, ანდა ნივთებს შორის არსებუ-
ლი მიმართებებიდან. ძალიან ხშირად უმცირესი სხვაობა,
ან ცვლილება ნივთებში თუ მათ მიმართებაში, წარმოშობს
სრულიად საწინააღმდეგო შედეგებს იმ შედეგებთან შედა-
რებით, რომლებიც ანალოგიით იყო გამოყვანილი. მაგრამ თუ
ყველა ანალოგიური მსჯელობა ერთმანეთის მსგავსია და არაფ-
რით არ უარყოფა, მაშინ ისინი იმდენადვე ჭეშმარიტი და უტ-
ყუარი არიან, რამდენადაც დამაჯერებელია თვითცნობიერების
ძალა, რამდენადაც უეჭველია საკუთარი ცდის დამოწმება.
დაეჭვება მათ საფუძვლიანობაში — ეს იქნებოდა სკეპტიცი-
ზმი ან უაღრესად უნდობელი და მხდალი, ან ძალზე ამაყი
და განუსჯელი. საღად მოაზროვნე არ ამბობს უარს მოიკ-
ლას შემეცნების კეთილშობილური წყურვილი ცდის ნაკადით,
რომელიც იმდენადვე ანკარაა, რამდენადაც მხსნელი, ისევე
როგორც თვით წყარო უძლეველად მარწმუნებელი გონე-
ბისა.

თავი VII.

დასაბუთებანი

§ 38.

დანასკვები, თუ მათი მატერიის, ფორმის და დარწმუნების
ძალის მიხედვით ვიმსჯელებთ, სხვადასხვაგვარია. ჯერ-ერთი,
მატერიის მიხედვით ისინი არიან: 1) წმინდა ანუ გონებისეუ-
ლი, და 2) ცდისეული, თუ იმის მიხედვით ვიმსჯელებთ,
რა შეადგენს მათ საფუძველს — გონების წმინდა კანონები, თუ
გრძნობელობა და ცდა. წმინდა დასაბუთება ეწოდება ისეთსაც,
რომელიც დადგინდება ზოგადი წესების საფუძველზე, სულ ერ-
თია — იქნება ეს წესები წმინდა გონებისეული, თუ ცდიდან აღე-
ბული.

ბ) დასაბუთებანი ფორმის მიხედვით არიან: ან პირდაპირი, ან არაპირდაპირი. პირველში რომელიმე წინადადება დასაბუთდება იმავე საბუთებით, რომლებზეც იგი დაფუძნებულია; მეორეში კი მოცემული წინადადების ჭეშმარიტება გამოიყვანება მისდამი დაპირისპირებულის მცდარობიდან, ან, როგორც ამბობენ, უაზრობამდე მიყვანიით. ცხადია, რომ არაპირდაპირი დასაბუთება მხოლოდ მაშინაა ვარგისი, როცა ლაპარაკია არა მოპირდაპირე, არამედ წინააღმდეგობრივ ცნებებზე. ხშირად ჭეშმარიტება იმალება არა უკიდურეს დაპირისპირებებში, არამედ ორ მსგავს უკიდურეს წერტილს შუა.

დასასრულ ც), როცა დასაბუთებას მისი ძალისა და მნიშვნელობის მიხედვით განვიხილავთ, უნდა განვასხვაოთ ორგვარი დასაბუთება:

1) აპოდიქტიკური, რომელიც თავისთავად, ყოველივე მიმართების გარეშე, საკმაო ძალის მქონე და ვარგისია.

2) სავარაუდო, რომელიც ვარგისია მხოლოდ რამდენიმე განუყოფადის მიმართ, ან საგნის მხოლოდ რამდენიმე და არა ყველა ნიშნის მიმართ.

ასეთებია: ა) დასაბუთება თანატოლიდან (a pari): როცა ერთი საგნიდან დავასკვნით რაიმეს მეორის შესახებ, მათი ურთიერთ მსგავსების გამო.

ბ) დასაბუთება ადამიანის მიხედვით (ad hominem): როცა აზრს, რომელიც მოწინააღმდეგეს მართებულად მიაჩნია, მისავე წინააღმდეგ მიემართავთ და, ასე ვთქვათ, მისი საკუთარი იარაღით მას ვამარცხებთ. მაშასადამე, აქ მოწინააღმდეგის მცდარი აზრი შეიძლება დავეუშვათ, რითაც არ ვადასტურებთ მის ვარგისობას, არამედ, პირიქით, ვარღვევთ მას. ასეთ დასაბუთებას მიეკუთვნება ისეთი დასაბუთებანიც, სადაც წამოყენებულია იმათი ხასიათისა და გაგების შესაბამისი მიზეზები, რომლებთანაც საქმე გვაქვს.

მცდარი სილოგიზმები არიან ისეთები, რომლებშიც ან მატერიია, ან ფორმა, ან ერთი ც და მეორე ც ერთად, არასწორია ხოლმე. ასეთი უსწორობა შეიძლება დაშვებულ იქნას შეუზღებლად, განუზრახველად, — და მაშინ უსწორო მსჯელობას ეწოდება პარალოგიზმი; ან იგი შეიძლება დაშვებულ იქნას განგებ, იმ განზრახვით, რომ შეცდომაში შეყვანილ იქნან სხვები, — მაშინ ის არის სოფიზმი, რომელიც შეიძლება მდგომარეობდეს ა) გამოთქმებში, ბ) ცნებებში; ამიტომაც სოფიზმი შეიძლება გაიყოს ორ გვარად.

1) მაცთუნებლობა გამოთქმისა არის ხოლმე: ა) ან ერთ სიტყვაში, სახელდობრ — თუ იგი სხვადასხვა მნიშვნელობით აიღება, მაშინ აღგილი აქვს სხვადასხვა მნიშვნელობის მაცთურობას, მაგალითად: სინათლე შეიძლება ჩავაქროთ; გონება არის სინათლე; მაშასადამე, გონება შეიძლება ჩავაქროთ. ბ) ანდა ორ ან რამდენიმე სიტყვაში; სახელდობრ, როცა რომელიმე აზრს დიდ წანამძღვარში ერთი მნიშვნელობა აქვს, მცირეში კი — მეორე, — ასეთ ცთომილებას ორაზროვნობის სოფიზმი ეწოდება, მაგალითად: მტრები უნდა გვიყვარდეს; მაშასადამე, სამშობლოს მტრები არ უნდა მოვკლათ. ამასვე მიეკუთვნება ცთომილება, რომელიც უკუღმართ შეერთებასა ან გაყოფაში მდგომარეობს: როცა აერთებენ იმას, რის გაყოფაც საჭიროა, ან ყოფენ იმას, რაც შეერთებულ უნდა იქნას, მაგალითად: საბერძნეთის ბრძენნი შვიდნი არიან; სოლონი და პერიანდრე საპერძნეთის ბრძენნი არიან; მაშასადამე, სოლონი და პერიანდრე შეადგენენ შვიდს.

2) მაცთუნებლობა ცნებაში, როგორც არის ხოლმე: ა) შემთხვევითი ნიშნების სოფიზმი: როცა საგნის შემთხვევითი თვისება მის არსებით თვისებად წარმოგვიდგება, მაგალითად: სიმდიდრე ამრავლებს ფუფუნებას; მაშასადამე, სიმდიდრეს უნდა ვსპობდეთ. ბ) სოფიზმი, რომელიც მდგომარეობს მოჩვენებით მიზეზში, მაგალითად: გამოჩნდა კომეტა, მაშასადამე, ომი იქნება. ც) ცთომილება, რომელიც წარმოსდგება იმის უცილობელი დაშვებით, რაც მხოლოდ გარკვეული მიმართებით არის ვარჯისი.

ამასვე მიეკუთვნება ცთომილებანი, რომლებიც მდგომარეობს დასაბუთებულ საფუძვლად იმის მიღებაში, რაც ჯერ კიდევ დასაბუთებულ უნდა იქნას, და საცილობელი საგნის შეცნობა, როცა გამოყვანილი შედეგები ვერ არღვევენ საწინააღმდეგო აზრს.

§ 42.

აი მოკლე მონასახი იმისა, რაც უნდა შეადგენდეს წმინდა, ანუ საკუთრივ ეგრეთწოდებული ლოგიკის საგანს! იგი არ იკვლევს შემეცნებასა და ჭეშმარიტებას: ვინაიდან იგი არ არის მეტაფიზიკა; არ იკვლევს არც ცრურწმენებსა და ვნებებს, როგორც შემეცნების ხელშემშლელთ: ვინაიდან იგი არ არის ფსიქოლოგია; არც, ბოლოს, ჭეშმარიტების დასაბუთებათა და მეცნიერების წყობის გადმოცემას: ვინაიდან იგი განყენებულია ყოველი საგნისაგან და არ არის რიტორიკა. სწორედ ამიტომ იგი მოსამზადებელი მეცნიერებაა ყველა დანარჩენი მეცნიერებისათვის. ცოდნის ყოველი არე შეიცავს მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ ცნებათა, ასე ვთქვათ, თავისებურ ოჯახს. ლოგიკამ ყველა ეს არე ერთ სისტემაში უნდა მოიყვანოს, მათი საერთო მიმართებებისა და თვისებების მიხედვით. ამასთან ერთად იგი გვიჩვენებს, თუ როგორი ურთიერთდახმარების გაწევა შეუძლია ერთ მეცნიერებას მეორისადმი, და გვეხმარება უკვე მზა საწყისებიდან შედეგთა სწორ გამოყვანაში.

დასასრული ლოგიკისა.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

ფილოსოფიის ზოგადი შესავალი

ლოგიკის შესავალი

თავი I.

ლოგიკის ცნება და განსაზღვრება

- ყველაფერი ექვემდებარება განსაზღვრულ კანონებს, როგორც გარეგან სამყაროში, ისე ადამიანშიც. § 1.
- გონება უმთავრესად არის აზროვნების კანონების, ან ლოგიკური კანონების წყარო. § 2.
- ლოგიკის ცნების განვითარება. § 3.

თავი II.

ლოგიკის მოკლე ისტორია

- ზოგადი შეხედულება ამ მეცნიერების ისტორიაზე. § 4.
- დიალექტიკა, ერისტიკა და სოფისტიკა. § 5.
- სილოგისტიკა. § 6.
- სქოლასტიკური ლოგიკა, მისი ბედი. § 7.
- ბეკონიდან ვოლფამდე. § 8.
- ვოლფის ლოგიკა. § 9.
- კანტიდან ჩვენს დრომდე. § 10.

ლ ო ზ ი ქ ა

თავი I.

გონება

- გონების ცნება. § 1.
მისი მოქმედების ზოგადი წესი. § 2.

თავი II.

აზროვნების კანონები

- აზროვნების კანონების გამოყვანა. § 3.
მათი შედარება ერთმანეთთან. § 4.

თავი III.

მსჯელობა

- მსჯელობის ცნება. § 5.
ქვემდებარე. § 6.
შემასმენელი. § 7.
კავშირი. § 8.
შედარება ამ ნაწილებსა. § 9.
მსჯელობათა სახეები, რომელნიც გამოყვანილი ფორმების
სხვადასხვა შეერთებიდან წარმოსდგებიან. § 10.

თავი IV.

წესები სხვადასხვა გვარის წინადადებათათვის მატერიის მიხედვით

- წინადადებათა განხილვა მატერიის რაოდენობის მიხედვით. § 11.
მატერიის თვისებრიობის მიხედვით. § 12.
ნივთთა ერთმანეთს შორის მიმართების მიხედვით. § 13.
გონებისადმი მიმართების მიხედვით. § 14.
1. განსაზღვრება.
2. გაყოფა.
მსჯელობათა გაყოფა მატერიის მიხედვით საერთოდ. § 15.

თავი V.

ცნებები

- ცნების განსაზღვრება. § 16.
I.
ცნებათა საყოველთაო კანონები. § 17.

II.

წესები სხვადასხვა გვარის ცნებათათვის

- შერეული ცნებები. § 18.
- მათი დაყოფა რაოდენობის მიხედვით. § 19.
- თვისებრიობის მიხედვით. § 20.
- ნივთთა მიმართების მიხედვით. § 21.
- გონებისადმი მიმართების მიხედვით. § 22.

თავი VI.

დასკვნები

- დასკვნის განსახლვრება. § 23.
- სილოგიზმების საფუძველი და საყოველთაო ფორმები. § 24.
- კატეგორიული სილოგიზმის ცნება. § 25.
- ამ სილოგიზმის წესები. § 26.
- სილოგიზმების ფიგურები. § 27.
- პირობითი სილოგიზმი. § 28.
- პირობითი სილოგიზმის საფუძველი. § 29.
- გაყოფითი სილოგიზმი. § 30.
- გაყოფითი სილოგიზმის საფუძველი. § 31.
- დილემა. § 32.
- ენთიმემა, ეპიქერემა. § 33.
- სორიტის. § 34.
- სორიტის წესები. § 35.
- ინდუქცია. § 36.
- ანალოგია. § 37.

თავი VII.

დასაბუთებანი

- მათი მატერიის მიხედვით. § 38.
- მათი ფორმის მიხედვით. § 39.
- მათი ძალის მიხედვით. § 40.
- მცდარი სილოგიზმები. § 41.
- დანასკვი. § 42.

СОЛОМОН ДОДАШВИЛИ

ЛОГИКА

(На грузинском языке)

Госиздат Грузинской ССР.
Сектор политической литературы
Тбилиси 1949

პ/მგ. რედაქტორი ბ. კუთელია

კორექტორი თ. სახურია
გამომშვები ვ. ჭიჭინაძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 18/VI-1949.
უფ 01801. ნაბეჭდ ფორმათა რაოდ. 9.
შეკვეთის № 1396. ტირაჟი 3000.

*

საქ. სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებუ-
ლი პოლიგრაფიისა და გამომცემლობის
საქმეთა სამმართვე. 1-ლი სტამბა.
თბილისი. ორჯონიკიძის ქ. № 50.

1-я типография Управления по
делам Полиграфии и Издательств
при Совете Министров Груз. ССР.
Тбилиси, ул. Орджоникидзе № 50.